

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי וולפסון

חבר המערכת בארץ-ישראל — שמעון הלקין

מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

שנה כ"ב (כרך מ"ג) כסלו, תשכ"א חוברת ב' (220)

ה ת ו כ ן

- 65 הקונגרס הציוני הכ"ה ועתידה של התנועה . . . . . י. מישאל
- 71 רב צעיר ומשנתו כמשפט העברי . . . . . שמואל אייזנשטדט
- 80 שיכור בריו (שיר) . . . . . ש. שלום
- 81 בדרך . . . . . יוחנן טברסקי
- 86 בוקר טוב (שיר) . . . . . אפרים א. ליסיצקי
- 87 הלאומיות הישראלית . . . . . אריה טרסקובר
- 92 צירי הקונגרס הציוני הראשון . . . . . חיים אורלן
- 100 זכרונות על אודיסה בתקופת ההשכלה . . . . . מ. בן-עמי

הערמות ודברי בקורת:

- (א) הנאהכים והנעימים (לשנת הכ"ה לפטירת שמריהו לווין) . . . . . אהרון נירסנירנברג 108
  - (ב) ציונים על ספרים חדשים . . . . . ל. שפאל 111
  - (ג) "בשבילי אמונת ישראל" ליהושע יובין . . . . . גרשון א. חורגין 113
  - (ד) מפעלו המוסיקלי של ד"ר מ. זאנדברג . . . . . מ. חכם 114
- רשימות ופקודות
- (א) צמאון להשכלה ודעת בישראל . . . . . יהושע גלבוע 115
  - (ב) על שנת הולדת סוקולוב . . . . . א. ר. מלאכי 119
  - 120 . . . . . ידיעות . . . . . מפתח לכרך מ"ב

„ בצרון “
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

Managing Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Second Year of Publication

Vol. XLIII - Kislev, 5721 - (November-December, 1960) No. 2 (220)

CONTENTS :

The Twenty-Fifth Zionist Congress and the Future of the Zionist Movement	<i>I. Mishael</i>	65
Rav Tzair and His Teachings In Hebrew Law	<i>Samuel Eisenstadt</i>	71
Intoxicated In Rio (Poem)	<i>S. Shalom</i>	80
On the Way	<i>Tochanan Twersky</i>	81
Good Morning! (Poem)	<i>Ephraim E. Lisitzky</i>	86
National Aspects of Israeli Jewry	<i>Aryeh Tartakower</i>	87
The Delegates To the First Zionist Congress	<i>H. Orlan</i>	92
On Odessa of the Haskalah Period (Memoirs, Part III) <i>M. Ben-Ami</i>		100

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS :

(a) Shmarya Ievin—Reminiscences	<i>Aaron Nirenberg</i>	106
(b) Notes on Recent Books	<i>L. Shpall</i>	111
(c) Jewish Religious Thought	<i>G. A. Churgin</i>	113
(d) On the Music of Mordecai Sandberg	<i>M. Chuchem</i>	114

NOTES AND COMMENTS :

(a) Thirst For Knowledge in Israel	<i>J. Gilboa</i>	115
(b) A Note on Nahum Sokolow's Date of Birth <i>A. R. Malachi</i>		119

News and Events 120

Index To Volume XLII

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

\$7.00 a Year (\$8.00 Outside U.S.)
Copyright 1960, by Bitzaron, Inc.

בְּצֵרוֹן

נוסד עליידי חיים טשרנובוץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ב (כרך מ"ג) כסלו, תשכ"א חוברת ב' (220)

המוֹנְגֵרְס הַצִּיּוֹנִי הַכ"ה וְעֵתִידָהּ שֶׁל הַתְּנוּעָה

מאת י. מישאל

בשני אלה ידונו בקונגרס הציוני הבא: הצורך בהשקפת-עולם ציונית ברורה ומהות החובות הציוניות של כל יחיד יהודי, באשר הוא שם. נימנו וגמרו: דרוש בירור אידיאולוגי מקיף של מצב היהדות והציונות לאור התמורות שחלו במדינת ישראל במשך שלוש עשרה שנות קיומה, ולאור ההתפתחויות השונות והחשובות שאירעו בתפוצות במשך אותה תקופה. לא הרי ציונות לפני היות המדינה כהרי ציונות אחרי היווסדה, ולא הרי ציונות של שנים ראשונות לאחר מלחמת העצמאות כהרי ציונות של סוף שנות החמשים למאה הכ'. אין לך תנועה שערכיה אינם טעונים בדיקה וליבון לאחר ששים שנה ויותר, ואין לך זרם לאומי, חברתי ומחשבתי, שאינו צריך טבילה במעיין ההתחדשות הרעיונית. גם נביאי אמת כתיאודור הרצל, כפינסקר וכאחד העם בשעתם, לדור ולדורות נבאו ולא לכל הדורות ועד סוף כל הדורות. היו דברים שחזו מראש בבהירות מפליאה והיו דברים שלא חזו. ואין טעם להתעלם מזאת, משום שעיקר גדולתם באמיתות חזונם ובעמקות ראייתם ולא בצד זה או אחר של תהליכי ההיסטוריה ושל קנייני האומה שתפסו אבות הציונות בדרך שתפסו, בהתאם לתנאי זמנם, חינוכם וגישתם. נזכיר, דרך משל, את עמדתו של ד"ר הרצל ז"ל בעניין השפה העברית ומקומה בארץ ישראל הנבנית, או את אמונתם של כמה מראשוני מנהיגיו שסברו, כי האנטישמיות כעשן תחלוף עם הקמת מדינת היהודים.

אין זה מפחית כלל ועיקר מגודל חזונם של מייסדי התנועה וקברניטיה בראשיתה, אם לא חזו את כל הבאות ולא שיערו את כל נפתולי ההשתלשלות

ההיסטורית של עם ישראל. אבל ברי, כי ציונות שלפני השואה אינה דומה לציונות שלאחריה, וציונות שלפני שיחרור העם והארץ אינה דומה לציונות שלאחר 1948. גדולה מזו: שלוש עשרה השנים של קיום המדינה הביאו בכנפיהן שינויים עצומים כל כך במעמדו של עם ישראל בתפוצות, שאין לדחות עוד את החובה לבוא חשבון ולהתוות קווי תוכן ופעולה לעתיד.

אולם, תהא זו טעות לחשוב, כי אפשר לפתור את השאלה הציונית על ידי קביעת מסמרות של מסגרות ארגוניות, ועל ידי ניסוחים עיוניים מופשטים של התורה הציונית. הקונגרס הציוני הכ"ה לא ישא פרי ברכה אם לא ישכיל, אחרי כל הנאומים, ההרצאות והוויכוחים שיישמעו בישיבותיו ובעצרותיו, להתוות דרך-חיים ציונית לכל יהודי באשר הוא יהודי. כשאנו אומרים „דרך חיים“ הננו מתכוונים למשהו שאפשר לכנותו בשם „שולחן ערוך, אורח חיים“, שיהא מעין מורה נבוכי הזמן ומחנכם למצוות מעשיות, שחובת מילואן היא בכל יום ובכל שעה. היהדות התרחקה תמיד מכל אותן תפיסות בלתי-מחייבות, המפרידות בין מחשבה ומעשה, בין נאה דורש ונאה מקיים. דת ישראל היתה תמיד דת-העבודה והמעשים, דת של „וחי בהם“, ועניין תרי"ג מצוות היה אצל שלומי אמונה לא עניין למהדרין בלבד, כי אם חובה ראשונה, שמי שאינו מקיימה אינו בגדר מאמין. אי אפשר לה, לציונות, שתדיר עצמה מגישה מחייבת, מאחדות המחשבה והמעשה, ולא תפסיד מתוכנה וכוח חיוניותה.

אין טעם להכחיש את העובדה שהתנועה הציונית בתפוצות ישראל אינה עומדת בסימן של שיגשוג ופריחה, במידה שהמדובר הוא בחלקי-העולם שבהם נהנים היהודים מחופש הבחירה וההכרעה המדינית והלאומית. אילו לא ביקשנו להיות זהירים בדרך ההערכה היינו אומרים, שאותה התלהבות ציונית יוקדת, ואותה חריפות ציונית עוקרת הרים וטוחנתם זה בזה, אינה כיום אלא נחלתם של יהודי גלויות מסוימות, שבהן נידון האדם להיות אסיר-ציון על געגועים לארץ אבות ועל קריאת ספר עברי. ואין תימה בדבר: יהודי גלויות אלה רעבונם לא רעב ללחם וצמאונם לא צמא למים, כי אם לדבר שר האומה, אשר ידם קצרה למלאותו ואשר רק קול שמעו העמום הגיע אליהם מרחוק ולמקוטעין. אולם, בארצות הדימוקראטיה המערבית, שבהן אין אדם נרדף על דעות ציוניות ועל קריאת ספרים בעברית — תש כוחן של המפלגות הציוניות, לא רבים המשכימים לפתחו של בית-המדרש הציוני וגם דרכי הספרות והמחשבה העברית אבלות. לפי הכלל „משכהו לבית המדרש“ מנסה ד"ר נחום גולדמן, נשיאה של ההסתדרות הציונית העולמית, להקים בניין חדש, מוגדל ומורחב לתנועה הציונית ולאודהיה, שבו ייכללו גם המוסדות והארגונים אשר מטעמים שונים, ולפעמים מתוך אינרציה גרידה, אין השם „ציוני“ נקרא עליהם. על-ידי משלוח צירים-משקיפים, בלי זכות הצבעה מלאה, לקונגרס הציוני, ועל-ידי שיתוף פעולה יעיל ורב-מרץ בעבודה יוכנסו לעול המצוות הציוניות עד היותם חלק בלתי נפרד, פורה ומפרה, בתנועה המחודשת.

«תכנית ירושלים» באה להכשיר את הקרקע למפעל ההגדלה וההרחבה האירגונית, שתיכנן ד"ר גולדמן, ושאת מימושו הוא מנסה לקיים על-ידי משא-ומתן ושידול, בחינת «דורון ותפילה». «תכנית ירושלים» העמידה את הציונות כתנועת ההמונים היהודיים בתפוצות על תביעת מינימום: על הבטחת קיומה של האומה ועל פעולה למען תחיית האומה על-ידי חיזוקה וביצורה של מדינת ישראל. אין זו כל תורת הציונות כולה, ואין אלו כל מצוותיה המעשיות, אלא זהו בבחינת «ואהבת לרעך כמוך ואידך — זיל גמור». זהו גם כן, בשעה הנוכחית, המאכסימום מבחינת בית-הקיבול האידיאולוגי, ואם גם לא המעשי, של כל אותם האירגונים והמוסדות היהודיים, שנשיא ההסתדרות הציונית העולמית אומר להכלילם במסגרת המורחבת של התנועה.

אין צריך לומר, שאותה גישה האומרת, כי התחפולה לליכודו של העם בתנועה אחת מוליכה דרך צינורות אירגוניים ומוסדיים, שיעשו כולם אגודה אחת, במסגרת ההסתדרות הציונית המורחבת, אינה מאפשרת חינוך ציוני אינדי-בידואלי מעמיק או הטלת עול של חובות ציוניות במידה שנטלו חלוצי הציונות בעבר. האם משמעו של דבר פריקת עול זה לחלוטין? תשובת מתכנני «תכנית ירושלים» היא, כי התכנית אינה אלא מצע של «ציונות בסיסית» לכל שדרות האומה כולה, ואילו בחירי העם, ציוני-ציון המסורים והנאמנים, יתארגנו ב«ברית מגשימים» מיוחדת, כניסוחו של מר זלמן שזר. הללו לא יסתפקו אך ורק בתמיכה מדינית וחומרית בישראל, בחינוך יהודי, בעידוד עלייה ובאוסף קרנות למען המדינה, אלא יהוו מעין «מיסדר של מגשימים» ויקימו את כל המצוות הציוניות: חלוציות ועלייה, השקעות הון ובניית בית בישראל. ב«ברית המגשימים» לא תהיינה מחיצות בין מפלגה למפלגה, בין דתיים לשאינם דתיים; חבריה יהיו מאוחדים במעשה ההגשמה האישית. מהם יידרש מילוי המצוות המעשיות של הציונות לאלתר, וכל עוד הם נמצאים מחוץ לתחומי המדינה — ייתבעו להכשיר עצמם, הכשרה מקצועית והכשרה חינוכית ותרבותית, בין דתית ובין שאינה-דתית, כשמגמת העלייה, כמטרה סופית, לנגד עיניהם.

לשון אחר: אם האירגונים והמוסדות היהודיים בתפוצות יספקו לתנועה את ההמונים לרבבותיהם ולמאות אלפיהם, את הכמות — הרי «ברית המגשימים» תספק את החלוצים-הבחירים, את האיכות, ומה שעלולה «תכנית ירושלים» לקלקל, מבחינת ההשטחה, תתקן «ברית המגשימים» מבחינת ההעמקה.

והנה, אין מי שיכחיש, כי תכנית פזאת נושאת בחובה כמה סכנות. אחת מהן היא, שאותה «ברית מגשימים» תיהפך למיסדר של יחידי סגולה, של «בני משה», שעם כל חזן ערכם ויקרת תכונותיהם האישיות של חבריו — לא ימצאו נתיבות ללב העם, אלא יפעלו במעגל צר וסגור, או גם במבוי אטום. יתר על כן, גם התביעות הבסיסיות, או דרישות-המינימום, שב«תכנית ירושלים» זקוקות לגושפנקה רשמית. אם גם גדולים וטובים מקברניטי התנועה הציונית ומחברי ממשלת ישראל והכנסת סומכים ידם עליה, הרי אין זה סוד שראש ממשלת

ישראל, מר דוד בן גוריון, אינו נותן את ידו להם, ולא עוד אלא שמצא לנחון להכריז בפרוס הקונגרס הכ"ה, שאין התואר ציוני הולם קונגרס זה כל עוקר.

אמנם, בן-גוריון הוא בבחינת "תנא הוא ופליג", ואין מי שיכפור בזכותו לחלוטין. אבל דווקא משום מעמדו המיוחד כמייסד המדינה וראש בניה, ומשום חשיבות דבריו, כעומד בחזית ההגות והחזון הציוני, ולא רק בחזית הבנייה וההגנה של המדינה, אין להתעלם מרישומם של דבריו על משתתפי קונגרס זה ועל נציגי האירגונים והמוסדות האוהדים העתידים להשתתף בקונגרסים ציוניים בעתיד, אם "תכנית ירושלים" תבוא על מימושה.

מלבד זאת, הרי גם הסכמה מלאה מצד קברניטי ישראל, אפילו ללא שום יוצא מהכלל חשוב ונכבד, עדיין אין בכוחה לחולל "ברית מגשימים" בתפוצות בחינת "יש מאין", והדין עם מנהיגה של מפלגת הפרוגרסיביים בישראל, מר פנחס רוזן (שר המשפטים), שעה שהוא מכריז ואומר, כי גם אם הרעיון על ברית פזאת עושה רושם כשלעצמו, הרי יקשה להגשימו בגלויות על-ידי שליחים מישראל בלבד, והיוזמה לייסודו של מיסדר פזה בתפוצות "צריך שתפרוץ באופן ספונטאני" בקרב בחירי הציונים בגלויות...

מאידך גיסא ברור, כי יהדות העולם, וגם התנועה הציונית בכלל זה, אינה מתקיימת במגדל של שן, כי אם בבית של זכוכית. בזכות הרדיה, הטלביזיה והעתונות נתקצרו המרחקים ונצטמצמו אורכי זמן ההשפעה והפעולה הרעיונית והתעמולתית. קשה לגדל בתפוצות פרחים ציוניים, שקברניטי המדינה יאמרו עליהם, שאינם מתבשמים מריחם כלל, ואין להקים בתפוצות מיסדרים אשר ראשי העם בישראל לא יראו בהם, באמת ובתמים, את החלוץ העובר לפני המחנה. אכן, דרושה אחדות ציונית גמורה לשם הצלחת המשימות הגדולות. מציון, ורק מציון, תצא תורה זו על אחדות יהודית של אמת. גם התובעים מעמד של שוויון לתנועה הציונית בתפוצות — אסור להם שישלו את עצמם בתורות מפוקפקות על "שני מרכזים" ובהקבלות היסטוריות מטעות של "בבל וירושלים". כשם שמי שכופר לחלוטין בחובת יישוב ארץ ישראל וישיבת ארץ ישראל אינו ציוני, כך הטוען לשני מרכזים ולשתי שמשות, או גם לשמש ולירח, אינו ציוני, ובנידון זה — על כל פנים — קשה להביא ראיות לסתור עמדתו של מר בן גוריון. כל יהודי שאינו אזרח ישראלי, כי אם נתין מדינה אחרת אינו יכול לראות עצמו כציוני הדר בתפוצה, אלא אם כן הוא רואה את עצמו, בכל עת, כעולה-בכוח ואם גם לא בפועל, מסיבות אובייקטיביות שונות. תרומות למען בניין הארץ וקליטת עוליה עדיין אין בהן כשלעצמן משום תעודת-ציונות אף אם יש ויש בהן משום מעשה ציוני עצום. המיבחן של היהודי הציוני בגלויות הוא — בסופו של דבר — בהכשרת עצמו ובני ביתו ליהפך מעולים-בכוח לעולים-בפועל, וגם במצוות המעשה היום-יומי של החינוך העברי והלאומי שהוא מחנך את בניו. בסופו של דבר, גם מר בן גוריון מודה, כי יהדותו קודמת לציונותו, וכפי שאמר זה לא כבר לסופרים היהודיים שבכאן אחד הנציגים המוצלחים של מדינת

ישראל: אנו כולנו אנשים אחים הננו, ורק הדרכונים שלנו שונים הם. נמצא שהמאחד את יהדות העולם חזק מן המפריד, גם אם לא נטשטש גבולות ולא נקרא בשם ציוני ומי שאינר-ציוני אלא יהודי-סתם, הדורש שלום ירושלים.

המדבר על יהדות התפוצה, מן הדין שיפרש, שעיקרה יהדות ארצות הברית, לא רק מבחינה מספרית אלא גם מבחינת העוצמה החמרית ואף הרוחנית. משחרבה יהדות מזרח-אירופה אין לנו שיוך בגלויות אלא היהדות הזאת. גם אם לא ניתן בראשה כתר של מרכז השווה במעלה למרכז הישראלי, ועטרת של שמש או ירח, אי-אפשר שלא נודה, כי בה צפונות עתודות ישראל, ובנוער היהודי באמריקה נבטח, כי יקומו לנו מתוכו גם דורשי ציון, גם לומדי תורת היהדות וערכיה, גם שליחי האומה, אשר יצאו להחיש מזור לנדכאים בגלויות ישראל, כדרך ששליחי המדינה והעם בציון היו יוצאים להקיץ נרדמים ולהרים נס ציונה, ואחר כך, בימי הרג אדם רב — אף „נשאו את עמם על שכם“, כמאמר משוררנו הדגול נתן אלתרמן.

מעתה מתעוררת השאלה: כיצד יחונך הנוער הזה למצוות המעשיות האמורות? מי ילמד אותו את תורת הציונות המחודשת ומי ידריכנו לקראת המשימות הבאות? אין זה סוד, כי קרוב לשבעים אחוז מכל הנוער היהודי בארצות הברית הם מחוץ לכל מסגרת של אירגון נוער יהודי או ציוני. כל אירגוני הנוער היהודי באמריקה, בכלל זה אירגוני שלושת הזרמים הדתיים, אירגוני הנוער הציוני לכל פלגיו, ואירגוני „הלל“ ו„בני ברית“ וגו' — אינם מונים אלא 325—350 אלף חבר וחברה (10 אחוזים מהם — אירגוני נוער ציוני) ואינם מהווים אלא שלישי, או פחות מזה, מכלל הנוער היהודי. כל צעיר יהודי שלישי לומד במכללה, אבל מהו אחוז הסטודנטים היהודים המעוניינים ביהדות ובכעיות עם ישראל? אין ספק שבנידון זה דרושה תמורה דחופה, אך תמורה כזאת לא תבוא ללא תחיית התנועה הציונית באמריקה, ובלי התחדשות הרעיון היהודי הלאומי בתפוצות. את לב הנוער אין לקנות בלי השקפת עולם יהודית וציונית ברורה ובלי הגדרת מהותן של החובות היהודיות של כל יחיד יהודי ואת החובות הציוניות של כל מי אשר בשם ציוני ייקרא. שוב אין לקיים עוד יהדות בעל-כרחו, כי אם יהדות בעלת-הכרה. באמריקה, עוד יותר מאשר בישראל, יש צורך דחוף בהעמקת „התודעה היהודית“. הרבה דרכים לפעולה בשטח זה, והרבה שלוחים למקום, אך דרושים לכך כמה תנאים קודמים.

תנאי ראשון הוא, שציוני-ציון במדינת ישראל יחפשו בקונגרס הזה דרכים מעשיות וגם רוחניות לחיזוקה של אותה אחווה יהודית וציונית המקשרת אותם ליהודי הגלויות. ודאי שאין בידם לגזול מתקציבם של עניי ישראל ולהפריש פי כמה וכמה לחינוך ולעלייה של בני העשירה שבתפוצות. אבל כמה דרכים לעידוד עלייה ולחיזוק ההרגשה של „שבת אחים“, ולא תמיד הן קשורות בהוצאות יתרות דווקא. מר יוסף סרלין, אחד מחברי הכנסת ומנהיגי הציונים הפלליים, העיר זה לא כבר על אי-הצדק שבדבר כשתולים את קולר העדרה של עלייה

גדולה מן המערב בצוואר התנועה הציונית, מכיוון שאינה מחייבת את חבריה לעלות. ולא היא, שהרי קיים אי־שוויון גמור בין התביעה הזאת, שתובעים מן התנועה הציונית, ובין מה שעשו מבקריה של התנועה הציונית במדינה עצמה כדי לאפשר עלייה רחבה כזאת. במקום לראות את נקודת־הכובד בריכוז העם בתוך המדינה, שמים את הדגש בריכוז העם מסביב למדינה.

אכן, אין צורך בנקיטת עמדה קיצונית כדי להודות על האמת, שאין ציונות בלי שיבת ציון. בזמן שמדינת ישראל מאכסנת רק את החלק השישי של העם היהודי, ואוכלוסי המדינה היהודים עדיין לא עברו את תחום שני המיליונים, ורוב אדמות הנגב עדיין עומדות בשוממותן — מי יהין לכפור בחזון קיבוץ הגלויות? גם האופטימיסטיים שבתוכנו יודו, כי אין לדעת מה ילד יום, גם אם איש מאתנו אינו רוצה ב"ציונות של קאטאסטרופות". אך בנוגע ליהדות אמריקה יש לקבל את ההנחה, כי חידוש פני הציונות וחינוך עברי וציוני — מן הדין ומן ההגיון שיקדמו לחינוך לעלייה. אותה אמונה שבלב האומרת לנו, כי שערי הגירה ממזרח־אירופה לישראל ייפתחו בימינו בקרוב, היא גם האומרת לנו, כי הנוער היהודי באמריקה יהיה בשורות הראשונות של מבטיחי עתידו של העם היהודי, בישראל ובעולם.

הקונגרס הציוני ה־17 יכול להיות מנוף רבי־עוצמה לכל פעולה פוריה בכיוון זה.

נס בתוך נס

רבותינו אמרו: דאויים היו ישראל ליעשות להם נס גם בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע ב־נון (ברכות ד'). — — — אנו צריכים להפך את הפתגם הזה ולומר: „ראוי היה יהושע שיעשה לו נס כעזרא“, כי גדול היה הנס האחרון מן הראשון, וגדולה היתה ביאה שניה מביאה ראשונה, אז סבל העם מתחת יד מצרים — — — ויקם להם רועה נאמן גואל ומושיע והוציאם. — — — אולם בביאה שניה יש לנו עסק עם עס מפוזר ומפורד יושב שאנן ושוקט על שמריו על נהרות בבל הברוכה. — — — מה הניע את האברים המדולדלים ההם — — — לעזוב את ארץ בבל, שכבר התאזרחו בה, וללכת אל קברות אבותיהם, ארץ שוממה ועזובה — — — ולקבל עליהם תורה אשר לא שמעו הם ואבותיהם ולהכנע לגזרות ותקנות שגזרו עליהם סופרים וחכמים מולכים מעצמם, כלום אין זה נס בתוך נס לקחת גוי מקרב גוי?

— רב צעיר: תולדות ההלכה; חלק שלישי, ניו־יורק תש״ג, ע' 2.

רב צעיר ומשנתו במשפט העברי

(למלאות תשעים שנה להולדתו, כסלו, תרל"א—כסלו, תשכ"א)

מאת פרופ' שמואל אייזנשטרט

א

צירוף המלים „רב צעיר“, שהופיע בראשונה בסוף שנות התשעים של המאה שעברה בכתב־העת העברי „השלח“, שנערך על ידי אחד־העם, היה בשביל הנוער העברי המשכיל של הימים ההם דבר שבסיסמה ושבהפתעה כאחד. פירושו של צירוף זה היה, כי מבני המקורות ההיסטוריים של משפטנו, מן התלמוד והפוסקים, הנלמדים בבית־המדרש הישן בליטא ובפולין בצורה נוקשה וללא לחלוחית של מחקר מדעי, מתחילים לצמוח שתילים חדשים, שההלכה מתחילה להתחדש ברוח מדעי־הזמן.

והחידוש היה כפול ומכופל, מפני שהאיש, אשר כינה את עצמו בשם „רב צעיר“ לא היה איש המערב, שהכמת־היהדות לבשה בו — לפחות בצורותיה החיצוניות — פנים חדשות, נאורות, אלא היה זה אברך יהודי ליטאי, רבי חיים טשרנוביץ, מושרש במרכזי התורה של יהדות ליטא, חניך ה„כולל“ של רבי יצחק אלחנן ספקטור ומוסמך להוראה. הוא אשר בא עכשיו והצהיר מראשית צעדיו בספרות העברית החדשה על תווה והתנערות ראשונה במחנה הרבנות.

וחידוש בתוך חידוש, כמעט יובל שנים קודם להופעת מאמריו הראשונים של „רב צעיר“ אמנם הופיע בתוך היהדות הרוסית עצמה תלמיד חכם מחניכי בית המדרש הישן מנשה מרגולית, אשר התחיל בעיבודם המדעי של המקורות המשפטיים הראשונים, של דיני־הירושה לפי התורה והתלמוד, אלא שככל היוד־איסטים של זמנו ערך את מחקריו לא בשפה העברית, כי אם בשפה הרוסית ונתן על ידי כך טעם לפגם למחקרים אלה שלא על דעתו⁽¹⁾.

לא כן „רב צעיר“. הוא היה אחד הראשונים, אשר ניגש לחקר מדעי של המקורות בלשונם ואשר בנה גשרים ראשונים בין בית המדרש הישן ובין הספרות המדעית החדשה. הוא העמיד את הפשטנות שבתלמודו הליטאי לשרות המחקר. הוא המשיך למעשה באופן אישי את אשר התחיל כבר קודם בצורה ציבורית, חינוכית, בהקימו באודיסה את הישיבה הגדולה, שבא נצטרפו תורה וחכמה.

(1) ראה: M. Моргулис—Право наследования по моисеево-талмудическому праву. Сборник статей по еврейской истории и литературе. Выпуск II. С. Петербург 1867, 67-1 ет.

בתחילה מופיע אמנם "רב צעיר" בתור חכם כולל, שתחומי ההלכה מעורבבים אצלו עוד במידה מסויימת, אולם הוא לומד בהדרגה ובשקידה מרובה, בייחוד עם צאתו למערב ועם התערותו במדע הכללי, את סוד הצמצום והריכוז. הוא קובע לעצמו סייגים בים התלמוד הגדול, גודר גדרים בהלכה עד שהוא מתייחד ברובו המכריע בתחום ההלכה המשפטית בלבד.

כבר מראשית דרכו הוא מגלה נטייה מיוחדת להיסטוריה של הספרות, לזו של התלמוד ובייחוד לזו של הפוסקים, ועוד במאמריו הראשונים ב"השלח" לתולדות השולחן ערוך" הוא קובע דרך מיתודולוגית מיוחדת ללימוד מקורותיה של ההלכה הפסוקה. הוא מבחין בתולדותיה של ההלכה בין תקופות ההרחבה ובין תקופות ההפסקה, ולאחר שנים רבות של עיון ומחקר הוא חוזר ומבסס על שיטת הבחנה זאת את חיבורו הגדול שערך בסוף ימיו על "תולדות הפוסקים". הוא קובע למעשה, אף על פי שלא הגדיר את זה בצורה ברורה ביותר, כי מצבה של ההלכה, המסדירה את חייו הפנימיים של הקיבוץ היהודי בכל דור, היה תלוי למעשה בכל מקום ובכל זמן במצבה הפלפלי והמדיני של היהדות, במידת העצמאות החברתית שהצליחה לכבוש בסביבת חייה ואף במקום שהיתה מובלעת בין האומות בתור מיעוט לאומי.

ואת הכלל הזה, אשר קבע להתפתחותה של משנת-הדורות קיים בדורו ובפעולתו המחקרית עצמו. בכתביו הוא מופיע פעם כפוסק הלכה בצורה מדעית, פשטנית ושיטתית ופעם כמרחיב, מחדש ומתקן, הרואה בחזון את התחדשותו של המשפט על אדמת ישראל, אשר אליה ערג ולא הגיע. ודבר זה היה טבעי מאוד לגבי "רב צעיר", שהרי על סף שתי תקופות בתולדות המחשב היהודי הוא עמד ובעצם כינויו הספרותי הוא הבליט את שתיקה. בתור רב הוא בא לפסוק, לשמר קנייני-עבר, לסכם באדיקות היסטורית הוריות חכמים ותקנות של מוסדות-חקיקה קדומים ומקודשים על ידי המסורת, ובתור צעיר היתה ידו פשוטה אל המדע החדש, אל חיי העם המתחדשים והולכים ולבו נתון להגות, לחקור, לחדש ולהרחיב.

ואכן בכתביו הראשונים, הרבניים, יש לו מגמה פסקנית, קודיפיקאטורית, נוספת על המגמה המתודולוגית-חינוכית, שבאה לו בתור ראשי-שיבה. הוא מכנס את ההלכות הקדומות בענף זה או אחר, מרכז סוגיות הדנות באותו ענין ומסביר אותן הסברה פשוטה ואף בהירה לפי מסורת האסכולה התלמודית של וילנא ושל ולוז'ין. פניו מופנים כאן אל העבר ורק אל העבר, אל מקורותיו החתומים. הוא אינו מתעכב עוד ביותר על שבילי ההתפתחות ההיסטורית. הוא בעיקרו עוד דוגמאטיקון.

ב

שני מאורעות, האחד אישי והשני חברתי, הם שגרמו במידה רבה לשינוי אופי עבודתו המדעית של "רב צעיר" וסייעו במידה רבה למעברו מהפסקה להרחבה. המאורע האישי הוא יציאתו בשנת 1910 מתחום בית-המדרש והשכלת-

הבית וכניסתו למרכזים האקדמאיים, תחילה במערב אירופה ואחר-כך בארצות-הברית של אמריקה, כשהוא מלא מרץ כבר להשתלמות ולהתערות במדע וכשהוא מהווה מעין ספוג, המוכן לספוג אל קרבו מהשכלת-המערב.

והמאורע החברתי, שהשפיע עליו השפעה רבה כמו על יתר חוקרי המשפט הצעירים של דורו, הוא רעיון שיבת-ציון, אשר שבה את הלבבות ואשר עורר באופן טבעי אצל אנשי-רוח צעירים המושרשים בתוך עמם את השאיפה החלוצית לתחיית הערכים החברתיים והמשפטיים והנחתם בתור אבני-פינה לבניין חברה יהודית-עצמאית בארץ-ישראל.

כניסתו של ר' חיים טשרנוביץ לתחומו של המדע המערבי היה גם כרוך במאבקים נפשיים מרובים. החכם הכולל שבו, לפי נוסח המשכילים העבריים של זמנו, אשר ידם נטויה לכל מדעי היהדות וערכיה ללא קביעת גבול וסייג, תבע ממנו עכשיו צמצום תחומים והגדרה עצמית יותר מוקפדת, והוא עשה מאמצים רוחניים רבים כדי להגדיר את עצמו תוך מגעו עם החוגים האקדמאיים במערב. הוא הלך ופשט מעל עצמו זו אחר זו קליפות וכיסויים של כלליות וריכו בהדרגה את מחשבתו בתחום ההלכה המשפטית, ייחד את עצמו והקדיש את חיו לא למחקרים סתמיים וכלליים בחכמת היהדות, הפך למשפטן, ונכנס לפני ולפנים של עולם היצירה המשפטית של עמו.

כאן, במערב, נפתחו לפניו בראשונה מקורות דעת נרחבים ומקורות השראה כאחת. וכאן הוא בא לידי גילוי ראשון בלבוש אירופי, הכניס את יפיותו של שם באהלי-יפת, בפרסמו את מאמריו הראשונים בשפה הגרמנית בכתב-העת "Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft"

אלה היו ימי אביבו הגדול של המשפט המשווה, מסביב לכתב-העת הזה, שנערך על ידי הפרופ' יוסף קוהלר, לא-יהודי, חוקר ומלומד בעל שיעור-קומה, ממייסדי המהלך ההשוואתי במדע המשפטי החדיש, התכנס חבר-מלומדים מבני עמים שונים ומדינות שונות, אשר שאפו לגלות את המשותף ואת המיוחד שבמשפט כל עם ועם ולעמוד בדרך השוואתית על תרבותם המשפטית של עמית-בל ועל תרומתו של כל עם ועם לקידום המשפט. הפרופ' קוהלר שש לקראת ההזדמנות שבאה לידו להודמן עם למדנים יהודיים ולהכניס להיכל המדע העולמי את המחקרים המאלפים ורבי-המשמעות במקצוע המשפט העברי. כדרך שפירסם את מחקריו של ד"ר מרדכי זאב ראפפורט ושל ד"ר פליקס גולדמאן במשפט העברי, כך קיבל עכשיו ברצון את מאמריו השקולים של רבי חיים טשרנוביץ² ואף

(2) זוהי רשימת מאמריו שבאו ב-"ZVR (Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft):

- a) Die Nezikinlehre im Talmud, ZVR 1903.
- a) Die Nezikinlehre in Talmud, ZVR 1903. (תרגום ד"ר מ. טראוב).
- b) Beitrag zur Erforschung der Geschichte des jüdischen Rechts, ZVR, 1912;
- c) Der Raub nach biblisch-talmudischen Recht, ZVR, 1912;

התייחס באהדה מיוחדת למלומד, אשר החליף את איצטלת הרבנות בגלימה של חוקר מדעי צנוע ואשר הביא על ידי בקיאותו במקורות הראשונים וגישתו הפשטנית למחקרם תרומה ראויה למחקר ההשוואתי של משפטי העמים.

באותן שנות שבתו על התורה ועל העבודה באירופה המערבית, בברלין ובברן שבשווייץ, בשנים 1911—1915, עיבד עיבוד יסודי כמה ממאמריו העבריים שפירסם קודם והוסיף עליהם מחקרים חדשים, שכתב גרמנית או שתורגמו מעברית על ידי ד"ר מיכאל טראוב^{2א)}. אלו היו שנים של כניסה למדע המשפטי האירופי, של עבודה מרוכזת בכתיבת מונוגראפיות משפטיות, בחלקן בעלות אופי דוגמאטי כגון זו על הגנבה במחלת, על הגזילה, על תורת הנזיקין, על תורת הנדונה, ובחלקן בעלות אופי היסטורי-משפטי כגון זו על חקר תולדותיו של המשפט העברי וזו שפירסם בתור ספר מיוחד על התהוות השולחן ערוך, מחקר לקביעת דרכי השתלשלותה של ההלכה.

בפירסומו אלה לא זו בלבד שהעמיק את מעניו והגשים במידה חלקית את משאת נפשו מימי נעוריו לחבר את „הפנדקטאות של המשפט העברי“, אלא גם ניסה נסיונות ברוכים ראשונים בהשוואת המשפט העברי עם הרומאי, נסיונות שנפסקו מאז מחקריו של ד"ר שמואל מאיר בשנת 1865 ושל ד"ר דוד צבי פרבשטיין (ב-1906^{2ב)}) ושנתחדשו עכשיו על ידו ועל יד ד"ר מרדכי זאב ראפופורט ושהגיעו לאחר זמן לידי הרחבה והעמקה מיוחדת במחקריהם של כמה משפטנים בארץ-ישראל ובמחקריו של פרופ' בועז כהן בניו-יורק³⁾.

לשיאי פעולתו המדעית במקצוע המשפט העברי הגיע בשנות חייו בניו-יורק, כאן נפתחו לפניו אוצרות רבים ויקרים בחכמת ישראל וגם מיסמכים חשובים מפרי תגליות המזרחנים, חוקרי משפטי-הקדם. הוא חתר עכשיו להשוות את משפטנו ההיסטורי לא רק עם המשפט הרומאי, כי אם גם עם המשפטים הקדומים של ארצות המזרח הקרוב.

d) Das Totalsystem nach der mosaisch-talmudischen Gesetzgebung. ZVR XX (1916)

מלבד אלה נתפרסם בתור חיבור מיוחד בגרמנית ספרו :

2a) Die Entstehung des Schulchan Aruch. Beitrag zur Festlegung der Halacha. Bern 1915.

וכמו כן נתפרסם מאמר אנגלי שלו :

The inheritance of illegitimate children according to Jewish law, in: Jewish Studies in Memory of Israel Abrahams, New York 1927.

2b) **David Farbstein**—Das Recht der Unfreien und Freien Arbeiter nach Judisch-Talmudischem Recht. Berner Dissertation. Bern 1896; **Dr. Samuel Mayer**—Die Rechte der Israeliten, Athener und Romer mit Rucksicht auf die Neuen Gesetzgebungen. 1. Band: Das Offentliche Recht, 1868; 2. Band: Das Privatrecht. Leipzig 1865.

3) ממחקריו היסודיים של הפרופ' בועז כהן אנו מציינים את החשובים ביותר :

Betrothal in Jewish and Roman Law, in Proceedings of the American Academy for Jewish Research, vol. XVIII (1949); Peculium in Jewish and Roman Law, ibid vol. XX (1951); Concerning divorce in Jewish and Roman Law, ibid vol. XXI (1952).

הוא הרחיב בתקופה זאת את שטח פעולתו ואף צימצם אותו. הוא הפסיק לגמרי את חקירותיו הדוגמאטיות והתרכז במחקר היסטורי בלבד. וכאן ניגש להגשים את תכניתו הרחבה, שנתרקמה אצלו מימי נעוריו, לכתוב את תולדות המשפט העברי על תקופותיו השונות ולקבוע מקום מיוחד לחקר תולדותיהם של הפוסקים, אשר משכו את נפשו מראשית כניסתו לספרות.

בהקדמתו לחיבורו היסודי בן ארבעת הכרכים „תולדות ההלכה“ כותב „רב צעיר“ בין השאר: „הספר הזה הוא עבודת חי. ראשיתו הוא המחקר „תולדות השולחן ערוך“ ואחריו „התלמוד“... שבהם עשיתי את הנסיון הראשון להסביר את ההלכה, יסודותיה ונטייתיה ודרכי התפתחותה מתוך השקפה היסטורית. אמתת השיטה הזאת נתבררה לי יותר ויותר כל מה שהוספתי להתעמק בחקר המשפט הכללי, העתיק והחדש, בהשוואתו עם דיני ישראל“.

באותה הקדמה עצמה הוא מודה, כי לעבודתו הרחבה הזאת יש אופי כולל בלבד, כי פרש יריעה רבת-מידות ולא יכול היה להקיף כמה פרטים חשובים. „הספר הזה — הוא כותב הלאה — מציע את הנסיון הראשון למלאות את הצורך הזה ואף בו אי-אפשר להקיף ולכלול את חומר ההלכה עצמה לכל פרטיה, שארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים, אלא תולדותיה והתפתחות יסודותיה ועיקרי הנחותיה ושיטותיה“.

ואכן המחבר מתלבט בין שאיפה להרחבה ולגילוי הדעות וההשקפות המתולדות אצלו בשעת כתיבה ובין ההכרח לצמצם ולתת הלכה פסוקה בלבד. לפרקים הוא פורק מעליו את כבלי הצמצום אשר נטל על עצמו ופורץ בסגנון פובליציסטי נרחב ואף אינו נמנע מדברי פולמוס עם אחרים, והדבר גורם לו סבל נפשי לא מעט.

ג

את טעמו של סבל מיוחד זה יבין כל חוקר, שלבו נתון לא רק לעיון בלבד, כי אם גם — ואולי אפילו בעיקר — להוראה ולהסברה לתלמידים. „רב צעיר“, אותו ראש ישיבה בימי נעוריו, היה מטבעו מורה-הוראה, והישיבה באהלה של תורה, בחדר עבודתו או בחדרי-העיון של בתי-הספרים המפורסמים לא סיפקה אותו כלל. כשרון ההסברה וההוראה הפדגוגית קרא אותו להרחבת-דברים, שלא תמיד היה בכוחו להימנע ממנה ולהבליג עליה. משאת נפשו בימי שבתו על התורה והעבודה היתה להיכנס להוראה אקדמאית של המקצוע בארץ-ישראל. לשבת בקתדרה באוניברסיטה העברית בירושלים ולהגיע לידי שלימות נפשית, שלימות של יצירה בארץ, אשר בה התגוללה פרשת החיים המשפטיים העבריים, שלבו ונפשו היו נתונים להם כל הימים. כחוקר וכהוגה דעות קיפל את רחשיו וצעגועיו אלה בהרצאת-אורח, שקרא לפי הזמנת בית הספר הגבוה למשפט ולכלכלה בתל-אביב בשעת ביקורו בארץ בקיץ תרצ"ח (1938). בהרצאתו זאת, שהיתה מוקדשת לתיאור „מצבם הכלכלי והמדיני של שבי-הגולה בימי עזרא ונחמיה“ הוא כרך היסטוריה, משפט וכלכלה והוסיף עליהם תבלין של רגש וחזון, אולם משאת

נפשם של ידידי לראות אותו מעורה ומושרש בארץ חזונו ויושב במנוחה ובכבוד על כסאו כמורה ומדריך לציבור הסטודנטים בתוך היישוב לא נתקיימה, והוא נשאר עומד עד סוף ימיו רווי-כיסופים על הר נבו שלו באמריקה. ביקורו הקצר של הפרופ' טשרנוביץ בארץ חל בשעת-חירום, באמצע המאורעות הקשים שעברו על היישוב ולא היה בידו לבלות את זמנו באווירה שקטה וליהנות מאווירה של ארץ-ישראל של מעלה. אני מבולבל מכל המאורעות — כותב הוא לי באחד ממכתביו מירושלים לתל-אביב בח' תמוז תרצ"ח — ואין אני יודע נפשי".

מילאנו בימים ההם חובת-חברים נעימה ושאפנו לעודד את רוחו ולחזק את ידיו ליעודו המדעי. קיבלנו את פניו במסיבה של חכמים בתל-אביב והוא נענה לנו ברצון ובילה בחוגנו שעות של קורת רוח והשראה רוחנית. למכתב ההזמנה ששלחתי לו מתל-אביב לירושלים בשמי ובשם חברי הוא השיב במכתב לבבי והביע לנו את תודתו "בעד הברכה וההזמנה להיות בחבר חכמי המשפט במדינה, לפגישה זאת אני מתגעגע כל ימי הלואי שתתקיים ברכתך (בדבר עלייה לארץ ישראל והוראת המשפט העברי בארץ). אבל לעת עתה באתי, לצערי, על מנת לחזור". והוא חזר לאמריקה, כשהוא שרוי בצער גדול. ואף על פי כן נתנה לו עבודתו בחיבור "תולדות ההלכה" סיפוק רוחני רב. הוא ראה לפניו בתור מקור השראה את "דור דור ודורשיו" של א. ה. וייס, אלא שהתאמץ לפי יכולתו להתייחד בגדר תולדות ההלכה המשפטית בלבד ולעלות במעלות המדע המשפטי הכללי והעברי של זמנו ואף לקבוע לעצמו שיטת מחקר ריאליסטית, שהיתה זרה לא. ה. וייס.

הוא כינס בספרו זה את ניצוצות המחקר והעיון, שהיו מפוזרים במאמריו על פני כפרת דרך חייו במשך ארבעים שנה⁴ ונאבק לא מעט על מציאת דרך לבטיי רעיונותיו וגם על עצם הטיית לבם של בני הדור ודברי הציבוריות היהודית לחקר המקצוע היתום של המשפט העברי, שהיה מסור לו באהבה ובחרדת-נפש.

מבחינה זו יש ערך ביוגרפאי למכתביו, שכתב לי רבי חיים טשרנוביץ מהתם להכא. מאמריקה לארץ ישראל, ואשר בהם הסיח את מצוקת נפשו ואת שאיפותיו.

4) יירשמו כאן מאמריו וחיבוריו העיקריים: מאמרו הראשון "על הסיגוריה בבתי דינין של ישראל", השלח כרך ג' (תרנ"ח); "לתולדות השולחן ערוך", השלח כרך ד' (תרנ"ט); מילואים למאמר הג"ל ב"השלח" כרך ט' (תרס"ב); "תורת הנדוניה בישראל" בספר היובל לנחום סוקולוב, וארשה תרס"ד; "שיטת הגנבה והגזלה על פי דיני ישראל בתורה ובתלמוד" (פרקים מתוך השעורים שנקראו בישיבה הגדולה באודיסה) "שעורים בתלמוד" כרך א' חלק א'; על הגנבה, על הגזלה ועל הנוזיקין, מבוא למסכת בבא קמא, וארשה תרע"ג; "מקורות החוק המשפט בישראל", מקלט כרך ב' (תר"פ); "משנתו של הרמב"ם בהלכה", "מקלט" כרך ח'; "פרקים בהלכות אישות על פי התלמוד", "התקופה" כרך י"א (תרפ"ה); "מפרשי השולחן ערוך האחרונים", "התקופה" כרך ט' (תרפ"ד); "ההיסטוריה של המשפט העברי", המשפט העברי כרך א', ירושלים תרפ"ו; "ירושת זרע פסולי", המשפט כרך א', ירושלים תרפ"ז; "רשימות הערות על תכונת המשפט האזרחי והחיוב הרומאי והעברי", המשפט כרך ב', ירושלים תרפ"ז.

עוד במכתבו המפורט מכ"ב אלול התרצ"א הוא כותב בין השאר: "...בשעה שהתחלנו לעבוד בשדה המשפט העברי היה מקצוע זה עני בדעת כל כך עד שבאמת היה כל אחד בבחינת "מתחיל". זכורני, לפני כמה שנים, בילדותי, היה בדעתי להתחיל בעבודת פנדקטית של המשפט העברי וגם אספתי בעזרת התלמידים הטובים שבישיבה הרבה חומר לזה, שלצערי אבד בענין רע על ידי חיפוש הבולשת שהיה אצלי והחרימו את כל כתבי, וכשהחזירו מצאתי רק חלק מהם. והיה לי בזה שיח ושיג עם המנוח רא"א הרכבי באיזו ספרים ועבודות מוקדמות אפשר להשתמש לעבודה זו, ואמר לי, שאין הוא יודע משום עבודה מדעית חשובה שכדאי להשתמש בה. צריכים להתחיל מחדש, וכעת התעשרנו עושר שכזה. (כוונתו לספרי "עין משפט", ספר שימוש ביבליוגרפי לספרות המשפט העברי, שיצא לאור באותה שנה, תרצ"א, בירושלים בהוצאת "המשפט"). אמנם אין לנו עדיין סאווינים, יעהרינגים, דרנבורגים, אבל הרבה חומר מדעי כבר מוכן ומזומן, שאפשר להשתמש בו..."

ובנגעו באותו מכתב נגיעה אפופת צער במצבו המוזנח של המדע המשפטי העברי, כותב לי הפרופ' טשרנוביץ: "היהודים באמריקה אין להם שום מושג מצורך רוחני שכזה ותמיד הם עומדים מרחוק מלתת עזרה לחכמת ישראל. עובדה עתיקה היא. יש שיש להם ואינם רוצים, ויש שרוצים ואין להם. הללו שיש להם היכולת לעזור אין להם שום מושג מדברים כאלה וארץ ניתנה בידי רשע, ולא עוד אלא שהרשעים הללו מקלקלים לאחרים שיש סיפק בידם לעשות. אין אתה יכול לשער, כמה יסורים גרמו לי הרשעים הללו וכמה קלקולים קלקלו להנסיון שלי בדבר הספריה התלמודית, שאף היא היתה לעזר לא מעט אלמלי יצאה לאור... אי אפשר לך לשער, כמה כוחות השקעתי בזה לשוא. ממש נתתי את נפשי על זה, ועדיין אני חולם חלומות, אבל יודע אני, שאם אצליח יהיה זה נס ממש".

באותו מכתב הוא הפריז במקצת על מידת האכזבה, שנגרמה לו על ידי הציבור היהודי בארצות הברית. הוא לא פילל אז, כי יצליח בשנים הבאות להוציא את "תולדות ההלכה" ומה גם את "תולדות הפוסקים". אולם רושם קשה עשו עלי אז דבריו בעניין זה. הוא כותב: "עברה עלי כוס אי-ההתעניינות של היהדות האמריקאית בכתבי שעבדתי עליהם קרוב לשלושים וחמש שנה. אני כבר הגעתי לששים ועדיין לא הוצאתי כל כתבי שמונחים אצלי כאבן שאין לה הופכים, וכל עמלי של שנות חיי עלה בתוהו. יש לי בכ"י כמעט מן המוכן ספר בן כמה כרכים על "תולדות ההלכה" עם אוריאנטאציה חדשה על התפתחותה של ההלכה ועל המשפט העברי ואין לאל ידי להוציאם לאור, ואין אני רואה את האפשרות אף של איש אחד במדינה זו שאפשר לדבר אתו אודות זה".

בשנים שבאו לאחר כתיבת המכתב הזה, המלא יאוש וכאון נפשי, אור כוח והתגבר על מכשולים רבים וחפצו עלה בידו לסכם את פרי הגותו ולהוציא

לאור ספרים, המשמשים מורי־דרך במדע המשפט העברי, אף כי למנוחת הנפש, שנשא אליה את עיניו לא הגיע.

ד

לא חסרו לו בימי כתיבת ספרו על "תולדות ההלכה" גם לבטים רוחניים, שהיו מושרשים באופיו ובהשקפותיו. המדע השיטתי והפובליציסטיקה החיה והערנית באו בחיבורו כרוכים זה בזה. התסיסה הרוחנית וההתגבשות הקודיפיקציונית נאבקו זו עם זו וסתרו לפרקים אשה את חברתה. יש שהוא שקוע כולו ללא שריד בחוויות נביאים, תנאים, אמוראים וגאונים וכולו חי את חי העבר הרחוק של משפטנו, ויש שעניו מופנות קדימה לעתיד האומה ומשפטה המתוקן, הקודיפיקטור וההיסטוריון מתגלה באקראי כמתקן וכריפורמטור של המשפט הלאומי.

אלה היו מאבקים ללא כל יכולת של הכרעה. המלומד שבו נאבק בלי הרף עם הרב שבו, המדע החילוני שרכש בייחוד בשנות עמידה נאבק מאבק קשה עם המסורת, שדבק בל דבקות נפשית עמוקה. אולם ברגעים הקשים של חבלי־סיכום וניסוח — ידה של המסורת על העליונה. הוא מצדיק אותה ושומר לה אמונים עד שהוא פונה בגלוי עורף לביקורת המקרא ומתוודה על כך במצפונית שלימה בהקדמתו ל"תולדות ההלכה".

"אגב מחקרי ההלכה בתקופה הקדומה — כותב הוא באותה הקדמה — נכנסתי לטרקלין של בקורת המקרא מבתי מדרשיהם של החוקרים הנוצרים ונתברר לי, כי החקירה הזאת, שגם רבים מחכמי־ישראל נמשכו אחריה, לא הספיקה להעמיד את יסודותיה על הוכחות היסטוריות מוצקות והגיוניות ואין בה אלא השערות דמיוניות, שרובן הן כהררים התלויים בשערה של דעות קדומות כבושות שעברו בירושה מדורי־דורות. אלא שנשתנתה צורתן מדת למדע, כביכול". גישתו זאת לחומר ההיסטורי הקדמון ובמקצת גם לחומר יותר מאוחר החמירה ואולי גם שיבשה במידה ידועה את דרכו בתיאור נתיבות התפתחותה של ההלכה. אולם אין כל ספק, כי הוא השיג את המטרה שציין לעצמו מנעוריו — לפרוש יריעה רחבת־מידות לחקר תולדות המשפט העברי או יותר נכון תולדות התרבות הרוחנית של ישראל, שהרי תוך הרחבת הדברים הוא חורג והולך ממסגרת המשפט, ולא לחינם קרא לספרו בן ארבעת החלקים כדין "תורת ההלכה" ולא "תולדות המשפט".

ימים אלה, שהוקדשו לעבודת מחקר מרוכזת, להתכנסות בתוך ארבע אמות של הלכה הביאו את ברכתם וביצרו לו ביותר מעמד מכובד בספרותנו המדעית. לא זו בלבד שהשלים כאן את ניסוחו ופרסומו של ספרו המקיף "תולדות ההלכה", אשר החל בהוצאת חלקו הראשון עוד בשנת 1934, אלא שגם חיבר והוציא ביתר התמדה ויציבות נפשית את חיבורו האחרון "תולדות הפוסקים", המשמש המשך טבעי לספרו על "תולדות ההלכה".

עם עריכת חיבור זה הסתלקו אצלו כליל אבני-הנגף הרעיוניות, שעמדו לפניו בשעת גשתו לעריכת „תולדות ההלכה“. כאן באה בנייתה האדריכלית של עבודתו המדעית לידי השלמתה. לאחר אשר יצק בספרו הראשון את יסודותיו של המשפט ההיסטורי והקים את בירתו העלה כאן את הדיוטות העליונות ואת קורת הבניין. כאן הוא מופיע במלוא שיעורו בתור ההיסטוריון של תקופת הפוסקים. הוא עומד על רציפות החומר הלימודי ועל הקשרים ההדוקים, שנמתחו מתקופה לתקופה וממקום למקום. הוא מגדיר את אקלימה החברתי של תקופה זו ומציין את הרקע ההיסטורי להתפתחותה של ההלכה הפסוקה לשלביה השונים ומתווה דרך גדולה לכל אלה, אשר ימשיכו אחריו בסלילה ובהפרדה יותר מדוקדקת בין פעולתם של הפוסקים בשדה המשפט ובין זו שבשדה הדת המעשית. כאן הוא משמש מורה-דרך נאמן ומאיר את עיניהם של חוקרים החותרים להתמצאות בים הפסקים והשאלות ותשובות, שאינו פחות מקיף מים התלמוד עצמו. הוא מגלה כאן פעם ביודעים ופעם שלא ביודעים את תכונתה הסוציאלית של ההלכה המשפטית בתקופת הפוסקים הארוכה, שהיא נאבקת בכל זמן ובכל מדינה על עצמאות חיי החברה היהודית ועל שמירת ערכיה המשפטיים, בירורם וליבונם.

וכמו בראשית דרכו המדעית בימי אודיסה כן גם בימי שבתו באמריקה חרג רבי חיים טשרנוביץ לפסקים ממסגרת חיבוריו היסודיים ושאף בכל עת לעמוד בקשרי-קבע עם העיתונות המדעית בארץ ובחוץ לארץ ופירסם מזמן לזמן מאמרים על נושאים משפטיים, אשר שימשו בחלקם אריחים לבניית חיבוריו.

ולא זו בלבד. הוא לא היה מטבעו יושב אוהל, מנותק מחיי הדור ומבעיות החיים החברתיים, ובכל הזדמנות שבאה לידו הביע את דעתו המוסמכת על שאלות משפטיות מעשיות כגון בעיות משפחה, זכות בחירה לגשים, ייסוד בית-הדין הגדול בירושלים⁶, ועוד.

רבות הן זכויותיו של רבי חיים טשרנוביץ בתור אחד מחלוציו של המדע המשפטי העברי בדורנו ובתור מקשר ומקרב את המדע אל המסורת והמסורת אל המדע. זכותו זו תעמוד לו לאורך ימים, ואין כל ספק, כי הדור הצעיר של הוגים, חוקרים, מורים ותלמידים במקצוע המשפט העברי שקם על אדמת ישראל, כשהוא מצוייד במכשירי המדע החדש וכשהוא נהנה מעידודם של המוסדות המדעיים, ימצא בכתביו של „רב צעיר“ נדבכי-יסוד נאמנים להמשך הפעולה הלימודית והמחקרית במשפטנו ההיסטורי ולהרחבתה.

5) ראה בייחוד את מאמריו: על הנשואין בין רבנים וקראים („הזמן“, 1903); לשאלות בחירות הנשים (על פי חז"ל). „העולם“ ה', תר"פ, גליונות 19—20, 23, 24; הצעה על יסוד בית דין הגדול, „שבילי החינוך“ ב', תרפ"ז; „נערה המאורשה“, „המשפט העברי“ ג' (תרפ"ח).

שְׁבוּר בְּרִיּוֹ

(גוסס אחרון)

מאת ש. שלום

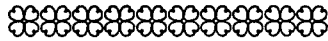
ישן עד מְרַצֶּפֶת הַלְיָלָה שֶׁל רִיּוֹ
עם צְרוּר מִסְתַּחֲחֹת בְּיָדוֹ הוּא שֶׁכַּב.
בְּנַחַת הַשְּׁפִילוֹ, בְּנַחַת הַגְּבִיּהִי
נָשׂוּם וְנִשְׁוֶף שֶׁחֲרָפוֹ בְּצִדְעָיו.
כְּנִסִּי עֲטָרָךְ הַמְתַּכֶּת הַמְרִיאֵהוּ
בֵּין שׂוֹא עֲנָקִי אָבֹן, אוֹתוֹת לוֹ הַסְּלִיאֵהוּ.

אֲבָנִיד רִיּוֹ בְּרִנְקוֹ וְקוֹפֵקֵבֵבֵנָה
עם יָם הַנוֹסֹת הַצְּמוּדוֹת אֶךְ הַחוּף.
רְבוֹא אוֹסִיִּים נְגַרְפִּים אֶל אֵי-אָנָה,
רְבוֹא רְעֵשִׁים הַמְכִּים עוֹר הַתֶּף.
מְחוּד הָאוֹרוֹת, הַצְּבָעִים, דָּם לֶבֶה נָע
עוֹלָה מִן הַבְּלִי וְצוֹלֵל אֶךְ נִירְוֵנָה.

אָדוּם וְלָבֵן וְצָהוּב וְשַׁחֲוֹר
חוֹשֶׁף בְּרִק שְׁנָיו וּמְגִלְגֵּל הַעֵינָיִם
בְּטָרֵם הַסְּתוּחַ, בְּבָר, בְּקִיטוֹר
הַקֶּפֶה הַמְהַבִּיד וְנִשְׁיָקוֹת הַשְּׁפִתִים –
עם צְרוּר מִסְתַּחֲחֹת שֶׁלְּאָנֹן בְּסַחְרְחֹר
ישן עד מְרַצֶּפֶת הַלְיָלָה שֶׁכַּב.

רִיּוֹ דֵה וְזִיָּרו, 1960

בְּרֵךְ רַךְ *

מאת יוחנן סברסקי

מסביב לוויטבסק אדמה שיכורה — אנמים וביצות וטבעת יערות וגני פירות. רעות רבות וצרות מצאו עיר זו. במאה ה־11 היתה בירת נסיכות עצמאית. עברה לידי ליטא, מליטא לפולין, מפולין לרוסיה. הצד השווה, שכל מושל תובע מהשכונה היהודית שבה מס ואינו מיקל לה, משום שהיא דחוקה. בשכונה שכוחות היו גם שריפות גדולות. באחת מהן עלה באש בית־הכנסת, שחזרו ובנוהו. אבל כמה בניינים מפוחמים ומושחרים עוד ניכרים בה לעין... שלטון יוצא ושלטון בא. חילוף מטבע וגזירות חדשות וגל חדש של פליטים — אלו בילקוטם פת ואלה אין להם גם פת, ויש להחיותם וגם להיזהר שלא להקניטם. משום כך תיקן הקהל בוויטבסק, שלא להזמין לסעודת נשואים אלא עשרים איש, חוץ מהמחתנים והקרובים ביותר. וכן לא לכבדם בעוגות ובדברי מתיקה, שלא לעורר קנאה ושנאה. אולם בחתונה שעורך הגביר יהודה לייב סיגל רב הרעש ומשום כך דומה, שהמון רב כאן, מעלים על השולחנות חלות קלועות זרועות פרג, מיץ דובדבנים, יין־צמוקים ויין־גפן, תבשילים שקודם הסעודה ומרק שמן, שהמחתן אוהב ביותר. נשמעים קולות גבוהים של כינורות. והנה סובבים המחתנים סיבוב עם הכלה, רוקדים עמה בעטיפת־יד. והנה יוצאים בעלי־בתים וגם "עמך" בריקוד־המעגל. געליו של יהודה לייב סיגל חורקות חריקה נגידיה. חביבה עליו בתו כבת עין העליונה. ודומה לו, כאילו מישחו זר בא לגזול אותה ממנו. לא, בכספו קנה אותו! לא סתם בחור. רצועה של יד אין עושים ממנה רצועה של ראש. ואין יהודה לייב סיגל משיא בתו לסתם בחור. מזה ייצא משהו!

והנה שוב שקט. ומיום ליום מרגיש שניאור זלמן יותר את ההבדל בין בית זה לבין בית אבא. דומה, בבית זה — זמן אחר. שם זמן מכוון, ממולא. כאן הרבה פנאי וריח שובע. במטבח מחכים שני חתולים בעלי עיניים ירוקות וצהובות לחלקם. יש שבבית מדברים בביטול על רודפי כת הקארלינאים, אבל מחיכים תוך כדי כך חיוך של הסכמה. ויש שהקולות מתרתחים כשמדברים בענייני מסחר. אין פיתגמיהם מובנים לו כאילו מדברים בשפת נכר. "לא אקנה אתרוג סמוי". "אבל כל סוחר תבואה הוא כמשחק בקלפים". "החזיר טריף, המיקח כשר!" ומישהו מצטחק בקול מההלצות שהוא עצמו מספר.

* פרק מתוך ספר.

ושניאור זלמן חושב הרבה על הגאון ר' אליהו מווילנה. האין הוא גדול האנשים? הרבה סגולות יש לזכירה. לו אין דרושות שום סגולות כאלו. בור סיד ומעיין הנובע. וכל ימיו עושה מלחמתה של תורה. לומד כלל מפרטים ומחדש חידושים. ולמידתו בקביעות, כי הלומד לפרקים תורתו מתפרקת. גם שניאור זלמן מסתפק עכשיו בכדי ההכרח לקיום גופו ובריאותו. אבל כלום אין הוא יודע עתה כל האושר שבעולם הזה? רק לפני החופה ראה אותה בפעם הראשונה את הנועדת לו בהינומה הלבנה והרגיש: בין שהאהבה האמיתית באה לאדם בהיסח הדעת ובפעם אחת או לא. השניים הם תמיד יותר מאחד ואחד. כל זוג הווייה חדשה.

אולם אין שניאור זלמן מרגיש, מרוב היותו שקוע בספרים, בשינוי שברעייתו. היא תמחה על עצמה — „אין זה לפי הטבע שלי“. יש שדמעות עולות בעיניה על דבר של מה בכך. יש שהיא נרגזת ביותר ואינה יודעת למה ויש, שלהפך, תוקפתה שמחה — ושוב דיכודך-הנפש. אחר-כך התחילה להרגיש בהלמות לבו של הוולד, לחוש תנועותיו. הכבר ניתנה לו נשמה? והיא הוסיפה נר לנרות השבת. חוששת היתה להסתכל בעופות טמאים, חולים ובעלי-מום, ופעמים היתה שנתה נודדת בלילה: ואם, חס ושלום, יוולד מכוער או בעל-מום? לא, לא בנו של זלמינקה! — והיא היתה נזהרת לדרוך על ציפרני אדם גזוזות או על מי טומאה, שלא תפיל, חלילה. ויש שהיתה מרגישה בחילה איומה והיתה אומרת לעצמה: איני רוצה בו כלל! — ויש שלהפך היתה שואלת עצמה: מתי אוסר סוף-סוף לראותו?

הילד נולד, ור' שניאור זלמן בן 16. בן 18 סיים כל הש"ס כולו והשמיע דרוש — בבלי וירושלמי, ראשונים ואחרונים, היקשה מהרמב"ם על רמב"ם ובנה חידושי תורה והלכה פיסגה על פיסגה.

„אולי אסע עכשיו לוויילנה ללמוד מפי הגאון עצמו?“

אבל בחיי ר' שניאור זלמן בא שינוי אחר. צווארו הקצר של יהודה לייב סיגל הולך ומסמיק מחימה עצורה. מה הגאווה הזאת שלו, של זלמינקה? ביטול זה שהוא מבטל הכול? אין הוא מדבר עמו, עם חותנו וידידיו, אלא בשעה שאינה לא מן היום ולא מן הלילה, כמבקש לקיים „במושב ליצים לא ישבתי“. ומה הגדולות שפעל? איננו עוד רב ואיננו רוצה להיות רב. והאפרוח מבקש להחכים את התרנגול. לא, עוד לי הכוח! הוא סמוך על שולחני. כן, על שולחני! אצווה, שלא יתנו לו עוד נר ללימודו! ילמד לאור הירח! פרא-אדם זה יש לו צורך כיבוי. בחיים אין הכול עניין אחד — ספרים וספרים. יש גם לחשוב על תכלית!

הנהר דווינה מחלק את העיר וויטבסק לשניים. בימות הקיץ הוא שקט וצר ונושא רפסודות עצים. באביב הנהר סוער, שוצף וקוצף בקצף עכור, דלוח. מתוך המערבולת ההומה ומנהמת עולים גלדי-קרה, מטילים עצמם זה על זה בצליל-זכוכית, נעלמים במעמקיהם של גלי-געש, עולים שוב.

בשכונה פסקובאטיק הבלתי-מרוצפת, שריחה ריח עובש, התינוקות חיזורים כצמחים הגדלים במרתף. בשכונה זו חוששים תמיד לצרה — כאן מצויות ביותר השריפות. כאן יראים ביותר גם מחמת שיטפון.

ר' שניאור זלמן לומד עכשיו בבית-כנסת אחד קטן מעץ. לומד בהרחבת הדעת. כדי להבין היטב את הסוגיות עוסק, כמו הגאון, בחכמת התכונה ובחכמת השיעורים ולשם כך מעיין הרבה ב"אלים" ליש"ר מקנדיא. ופעם... ב"מניין" קטן מתכנסים יגיעי-כפיים פשוטים. "פלוש". חדר לתפילה ולאסיפות של "חברת החייטים". כתלים גבנוניים, מקולפים. דרך תפילתם של הללו שונה מבבתי-כנסת אחרים: כל אחד מהם מתפלל בקול בפני עצמו, ואין אתה יודע מי מהם הוא החזן העובר לפני התיבה, והיכן הקהל. סנדלר אחד, שיש לו חזקה בבית-תפילה זה להביא כל ימיו מיים לאומרי-ההילים, מחייך לר' שניאור זלמן חיוך של שמחה: — תבוא לכאן בשבת הבאה. ידרוש כאן ר' מנחם מנדיל שלנו!

הרבה סיפרו בוויטבסק על ר' מנחם מנדיל זה. בילדותו היה אחד התלמידים החביבים ביותר על המגיד ר' דוב בר. מלמדות היא חכמה ולא סתם לומדות. וגדול היה כוחו של ר' דוב בר. פעם ביום שבת אחר סעודת שחרית ראה את הנער מעל הסף ושאל אותו: "כמה דפים של גמרא למדת היום?" השיב מנדיל: "ששה!" אמר המגיד כאל נפשו: "אם משה דפים של גמרא שמוט הכובע על הצד, כמה דפים צריכים ללמוד שיסלקו את הכובע לגמרי?" פתח ר' דוב בר את הדלת ואמר: "אני ואתה ניסע שנינו אל רבנו הבעש"ט, והוא יורנו את הדרך בה נלך". כמו בהרבה עיירות יש שהיו מסיקים במזיבון את התנורים בחורף בגללי-בקר מייבשים בשמש. אבל שם היה חם משמש אחרת ושמה היה שם. בזכרונו של הנער נחרתו דברי הבעש"ט: "מכל מלמדי השכלתי — גם מההוצולים בהרי הקארפאטים, אל תירא משום דבר! למדתי מהם. וגם שאין חבורה בלא מנהיג ובלא זמרה וריקוד!" לבו של הנער ספג את ניגוניהם של המנגנים הראשונים רבי מיכל המגיד מזלוצ'וב ורבי דובר, הוא המגיד ממזריץ' לעתיד לבוא. וזכור לו גם הבית המיוחד שהיה לתלמידי הבעש"ט מחוץ לעיירה ואחרי כל תורה ששמעו מפיו היו מתכנסים שם. סיפור אחד לא שכח לעולם. פעם ציווה הבעש"ט לעגלונו לרתום את הסוסים. סוסים יפים אהב הבעש"ט, דוהרים בוערים. חודש שבט היה. כמה ימים נשבטה הארץ ברוחות עזות. אבל אותו בוקר היה שקט. העולם כולו הפך לבן. הגיעו לגיא עמוק. הבוג קפא והמוץ רב שם. יום חגא שלהם. עושים שתי וערב מקרח מוצק. עמד הבעש"ט והסתכל מרחוק. תמהו תלמידיו ושאלו: "רבי, כלום אין בזה משורש עבודה זרה?" אמר להם: "הרבה למדתי גם כאן. מיים חיים, מיים מהלכים טהורים הם ומטהרים. ואילו מיים עומדים סכנה בהם. חלילה להיקפא, יהודים!" לימים נעשה ר' מנדיל בעל-תוקע בחצרו של המגיד ממזריץ' ובוויטבסק היה נמשך לסימטאות האפלות שמעבר לנהר ללמד את העם... שבת. דממה ב"שטיבל". הפרוכת מנצנצת בזהב עמום. — "הכול אפשר ליטול ממני", אמר ר' אהרן מקארלין. "אבל לא את אלוהים

מלבבי". והיודעים אתם, יהודים, מה אמר המגיד על ר' אהרן? מלאכים באים לשמוע אותו, כשאומר שיר השירים בערב שבת לאחר חצות. הוא תמיד חדש היה. גם על כל אחד מאתנו להסיר מעצמו את החלודה. ואז הוא רואה את הפנימי של האדם והוא טוב. לא קל? מה, זה לא קל? אבל מהו זמר שאין עמו ניגון? מהו ריקוד שאין עמו כליזמרים וחיים שאין בהם רב? המזריצי יגע בכל כוחו, שבטפל תהיה חיות כמו בעיקר. יהודים, צאו מהרגילות ומהקרירות!

ואחרי דרשתו היה ר' מנחם מגדיל מברך כל אחד ואחד. לר' שניאור זלמן אמר:

"שמעתי עליך. במקרה ודאי נכנסת לכאן?"

"לא".

"צדקת. הבעש"ט אמר: אצלי אין שום מקרה! ... במזריץ' דרושים אברכים

כמוך! בנרות מחפשים אברכים כמוך!"

ועוד אמר לר' שניאור זלמן ולאחיו מרדכי:

"תתברך שנתכם, ושלא יארע לכם פגע בנסיעתכם למזריץ'!"

הימים היו קרובים ליום ז' באדר, יום פטירת משה רבנו, בו היתה עורכת החברא קדישא סעודה גדולה. צעירי החברה, ה"מלאציים", לבשו תכריכי-מתים, כדרכם שנה שנה, להפלאה ולשעשוע המזומנים לסעודה ולהפחדת התינוקות, והיו נושאים מכל טוב אשר קיבלו בבתים לבית-המשתה.

לילה. השעון מכעקע ומשמיע כמ הצלילים עמומים. ר' שניאור זלמן מתעורר. כסביבון של חנוכה טובב השלג. ברחובות דממה לבנה. תכריכים אלו בשעת שמחה... האין כאן כל החיים מסיטרא של חושך? אבל מה צורך אמר ר' מנחם מגדיל יש במרדכי ובי במזריץ'?

כמה ימים הרגיש ר' שניאור זלמן: שתי דעות הוא ונחלק באיזו מהן להכריע. ולבסוף הכריע. בשעת ארוחת-הצהריים אמר לו חותנו בחיוד, אבל בקול חנוק משהו:

"עודך לומד בבית-הכנסת של החייטים?"

"כן".

"שונא אני את ההתפעלות-של-עגל' של הכת. ואתה — הרי רצית לנסוע

לווילנה?"

"כן. שם עוסקים היטב בעבודת-המוח. אבל במזריץ' עוסקים היטב בעבודת-

הלב".

"ותסע למזריץ'?"

אשתו של ר' שניאור זלמן ביקשה למזוג לו מרק מהקדירה הגדולה, המעלה הבל, וידיה רעדו.

"תסע למזריץ', שואל אני? תתגלגל שנים על שנים בין החייטוטים האלה? שיכורים הם ועמי ארצות! וגם מידת הרחמנות אין בך. אל תחשבי, בתי, שאני אומר לך נבואות שחורות. הוא יעשך עגונה!"

„חס ושלום! אסע ואשוב“.

גם למרדכי היתה השתוקקות להתחדשות ולנסיעה. הם קנו עגלה וסוס קטן מפשוטי-הגזע.

בחוף בורק השחר, חד ובודד. השמיים מעוננים, אבל האופק גוון היין לו. יין אדום. טוב שעבר ליל-הנדודים. עוד צינת-כפור בחוף, אבל במעופה הגבוהה-הגבוהה של ציפור אחת יחידה בשמיים; בבשמיותו של האוויר עם צאת החמה יש מריח האביב.

דומה, הנסיעה היא לו לר' שניאור זלמן כהיולדות מחדש. בדרך חדשה — האדם עצמו מתחדש. זה כבר מאחוריהם ליטא הרדודה ושטוחה כמו על כף היד. פקעים וניצנים תופחים עד להתפקעות. אדמה שחורה, שיפה לזרעה חיטה, שעורה ותירס. שיכור מקלל באם אמו של משיחם. אוקראיני זקן יושב עם „קובזה“ בחיקו. ב„ירידים“ הוא מנגן בכלי זה בשריקות וחריקות ושר שירים של בוגדאן חמליניצקי.

וכאשר לא נשאר לאחים כלום מששת הרובלים שלקחו אתם, מכרו את העגלה והתחילו הולכים ברגל. ובדרך יש שהיו משכירים עצמם לעבודה. חוטבים עצים, שואבים מיים. „אדם לעמל יולד“, אמר מרדכי. ור' שניאור זלמן הוסיף: „השמעת מה שאמר על כך המהר“? האדם נולד לעמול כדי להיות אדם!“ לא כל הדרך יפה. יש שירדים גשמים ממושכים. אבל שני האחים הוסיפו להתקדם. בארות עם אסל. גני-דובדבנים. בקתות מעוקמות. ריח חמיצת-דייסה ופת שחורה. הם יושבים בבית חייט. אדם פשוט — גם בשבת אינו מחליף אלא את הכותונת בלבד. ואכילתו כדרך איכר: אף פירור אינו הולך אצלו לאיבוד. ואם נופלים כמה פירורים על השולחן, גורפם בזהירות בכפו אל הצלחת.

„ובכן אתם נוסעים למזריץ“?

„כן“.

ולרגע אין ר' שניאור זלמן יודע מה מפחיד יותר: אם ימצא שם את שמבקשת נפשו — או ישוב ריקם.

„גם אני הייתי רוצה לנסוע“.

„ומה מעכב?“

„יש לנו פה בכפר מניין בשבת ויום טוב. מניין מצומצם. ואם אסע, תחסר טלית. יתבטל המניין“.

והנה עיירות קטנות, הדומות אחת לרעותה, ועם זאת כל אחת מהן וגורלה המיוחד. יש מהן הסמוכות ביותר לבית העלמין, וליד ה„מקום הקדוש“ — ה„הקדש“ ובו חולים ובעלי-מומים. והנ המזריץ, עיירה שחומה אין לה וישיבתה נפוצה ופרוזה — והיא מבצר החסידות.

בְּקָר טוֹב!

מאת אפרים א. ליסיצקי

א

בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! שִׁי מֵאֵל הַבְּקָר לִי
אֲחֵרֵי זֶה כִּכְר בְּלִיתִי יְמוֹת חַיִּי בְּמִלּוּאָם,
שִׁי מֵאֵל לִי פֶאֶת-הַקָּדִים שַׁחַר הַכְּלָלָה לְצִבִּי –
בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! שִׁי מֵאֵל הַבְּקָר לִי,
שִׁי מֵאֵל לִי הָאֶפֶר טָלוּךְ יִרְס־דְּשָׂאוֹ, וְרָאִי
מִבְּקַע הַיְאֹר הַצִּטְהַר מִחֶלֶב-אֵד כְּמִשְׁהֵם.
בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! שִׁי מֵאֵל הַבְּקָר לִי
אֲחֵרֵי זֶה כִּכְר בְּלִיתִי יְמוֹת חַיִּי בְּמִלּוּאָם.

ב

בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! אֶסְתַּחֲתָה אֶת שִׁי בְּרַכָּה,
חֶסֶד אֵל לִי יִמְשֹׁךְ אֲרֻנִּי, אוֹדָה לֵאדֹנָי כִּי טוֹב,
עִם הַחוּגָה בְּצִצְצוֹסָה תְּנַעֲמִים זְמִירוֹת בְּתוֹךְ קָנָה –
בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! אֶסְתַּחֲתָה אֶת שִׁי בְּרַנָּה
עִם הָאוֹג בְּשֵׁאוֹן עֲלֻתוֹ, הָאֲרִישָׁה רוּחַ וְעִנְעָה,
עִם הַיְאֹר בְּסֵאוֹן אֲדֻתוֹ כִּי יְגֻלְלָה לַחוּף –
בְּקָר טוֹב לָךְ, הָעוֹלָם! אֶסְתַּחֲתָה אֶת שִׁי בְּרַנָּה,
חֶסֶד אֵל לִי יִמְשֹׁךְ אֲרֻנִּי, אוֹדָה לֵאדֹנָי כִּי טוֹב.

הֶלְאֻמְיוֹת הַיִּשְׂרָאֵלִית

מאת ד"ר אריה טרמקובר

אין ספק שהלאומיות היהודית למדה לא מעט מן הנסיון של אירופה במאה הקודמת והנוכחית, כשם שהיא מנסה ללמוד ממהלך המאורעות בייבשות אחרות בימינו¹). אמנם יש ויש לה גם מקורות מיוחדים משלה, שכן היא עצמה מהווה המשך של תנועה שדברי ימיה הם כדברי ימי העם היהודי החל מן התקופה הקדומה, כאשר הופיעה על במת ההיסטוריה כעם לבדד ישכון, ועד היום הזה; בכל זאת היא למדה כאמור גם מן הנעשה על אדמת אירופה, ביחוד במזרח אירופה ובמרכזה. הן גם כאן דובר על שיחרור האומה ועל הבטחת התפתחותה להבא, ואף רעיון השלטון העצמי, שבו נאחזה הלאומיות האירופית במשך זמן מה, נראה מאד ליהודים שידעו להעריכו וגם להגשימו בדרכים מיוחדות משלהם כבר בדורות הקודמים. אולם הקבלה זו בין הנעשה באירופה לבין התפתחות העניינים בחיים היהודיים נצטמצמה עד מהרה, וכיום כמעט ולא נשאר זכר ממנה. כמו כן אין לדבר על הקבלה חדשה המסתמנת כאילו נוכח התפתחות העניינים בשאר ייבשות. התפקיד המוטל על הלאומיות היהודית כיום הוא להתקדם בדרכים מיוחדות משלה.

שני פנים ללאומיות היהודית, שכן אין מקום לחילוקי דעות ביחס להבדלי היסוד בין הלאומיות הישראלית מזה לבין הלאומיות היהודית בגולה מזה. הבדלים אלה היו ברורים למדי מראשיתה של הציונות ושל ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, והם גדלו ועמקו עם הקמת המדינה, אף אם מטרה אחת להן — גיבוש כוחותיה הפנימיים של האומה והגברת מעמדה בין אומות העולם. אף-על-פי-כן שונים הם הדרכים המוליכים אל המטרה, והם קובעים דמותה של הלאומיות לא פחות מכפי שעושה המיוחד במטרתה.

הערות מספר תוקדשנה כאן ללאומיות הישראלית, ומהן נפנה לשטח הרחב והגורלי של הלאומיות הגלותית. אצל אומות העולם מטרת הלאומיות היא שיחרור האומה והגברת יכולתה, אולם אצל ישראל המטרה היא הקמת מציאות חברתית חדשה כתנאי ראשון לגאולת האומה. מכאן נובעים ממילא גם הבדלי היסוד בדרכי ההגשמה. הדבר האפייני בתופעות אלה הוא לא החידוש בהן, שהרי רובן כבר נודעות בתולדות החברה, אלא היותן, במקרה של ישראל, חלק

1) ראה קוי היסוד של התפתחות זו, במאמרי: על דמותה של הלאומיות היהודית בימינו. "בצרון", חוברת תשרי-חשוון, עמודים 1-7.

אינטגרציה של הלאומיות, מה שלא כן בחיים הרגילים של אומות העולם. תנועת האוכלוסיה ממקום למקום ידועה יפה בעולם. ידועים גם מקרים — אף אם אינם רווחים ביותר — שבהם תנועה זו אינה מקרית ובלתי מכוונת, כי אם מתגשמת לפי תכנית פחות או יותר ברורה (דוגמות מפורסמות ממין זה הן הגירת הפורטיגזים במאה השבע־עשרה, שממנה קמה האוכלוסיה באמריקה הצפונית, או הגירת המורמונים במאה הקודמת וגם הגירת בני כיתות דתיות אחרות); אולם תופעה זו של עלייה בצורתה הארצי־ישראלית, כלומר תנועת אנשים היוצאים למרחקים בכדי להקים בית לעמם, כמעט ואינה ידועה בתולדות החברה, ועל כל פנים אינה ידועה בממדים כאלה ומתוך כוונה כה ברורה. הוא הדבר ביחס להתיישבות. גם היא אין בה משום חידוש בתולדות החברה, לא בצורתה הרגילה, ואף לא בהתיישבות חלוצית, שהספיקה לעתים לחדש מעשי בראשית בעולם (הדוגמות המפורסמות: ההתיישבות בצפון־אמריקה במאה הקודמת או ההתיישבות הרוסית בסיביר); ברם התיישבות שתפקידה להפוך ארץ שוממה לבית לאומי, והמבוססת בו בזמן על עקרונות חברתיים מפורשים (הלאמת הקרקע, עבודה כיסוד במפעל ההתיישבותי, התיישבות שיתופית) — יש בה משום תופעה מהפכנית ביסודה².

לתופעות אלה שנודעו מראשיתו של המפעל ההתיישבותי בארץ, נתווספו תופעות אחרות עם קום המדינה, וגם הן חידושן העיקרי בגורמים שמהם צמחו. מאבק לביטחונה המדיני, הצבאי והכלכלי של מדינה צעירה הוא תופעה די רגילה בהיסטוריה; אולם כמעט ולא נודע מאבק כזה תוך כדי הקמת היסודות של הבית הלאומי, כלומר תוך כדי עלייה והתיישבות רחבת ידיים. אמנם בהיסטוריה היהודית עצמה גם תופעה זו אין בה משום חידוש, שכן גם בימי עזרא ונחמיה הוטל על שבי ציון לאחוז בכלי עבודה ביד אחת, ובשלח בשנייה, אך הדבר נעשה בקנה־מידה זעום ולכן המיוחד והשוני שבהתיישבות הארץ־ישראלית. החברה המוקמת בארץ שליחות כפולה ומכופלת לה: שליחות לאומית — לרפז האומה בארצה; שליחות חברתית — להקים חברה מיוסדת על עקרונות אנושיים מתקדמים; שליחות כלל־אנושית שפירושה שמירה על העיקרון של אחוות עמים ויד מושטת לעזרת אחרים. על שליחויות אלה מכריזה החברה לא תוך כדי מאבק לשיחרור האומה והבטחת ריבונותה, כפי שקרה באירופה, אלא לאחר שמטרה זו הושגה. כאן ריכוז כמה וכמה מושגים, שכל אחד מהם מהווה עולם בפני עצמו, במסגרת מחשבתית ומעשית אחת.

אפשר כמובן לטעון נגד הנחות אלה, שאין אופי אחד וכללי לחזיון העלייה וההתיישבות בארץ, שהרי על יד העלייה החלוצית קיימת עלייה של אנשים ללא יסודות אידיאולוגיים; ועל ידי ההתיישבות החלוצית האומרת להקים חברה בעלת קלסטר־פנים מסויים קיימים צורות חיים כלכליים שעיקר מטרתם היא

² על ההבדל שבין התיישבות רגילה וחלוצית ועל האופי המיוחד של ההתיישבות הארצי־ישראלית, ראה ספרי מגילת ההתיישבות, תל־אביב תשי"ח, 394 עמ'.

טובת היחיד. אף המאבק לקיום המדינה תוך כדי עלייה והתיישבות לפי תכנית ברורה הוא עניין של שכבות מסויימות באוכלוסיה בלבד. כמורכב אין להתעלם מתופעות ודרכי חיים שבהם באה לידי ביטוי לאומנות הדומה בדרך כלל ללאומנות האירופית בתקופה שבין מלחמה ומלחמה. ברם טענות אלה אין בכוחן לסתור ההנחה על האופי המיוחד של הלאומיות הישראלית. המציאות הישראלית מורכבת מחברה מעורבת שבה מתמזגות תופעות בעלות אופי אידיאולוגי ברור ומודגש עם תופעות רגילות לדבר פחות או יותר שלם. ואם מדובר על הכיוון שבא לידי ביטוי בחברה מסוג זה, הרי הוא לא לקראת חיים רגילים, אלא לקראת חברה חלוצית בעלת אופי של קבע; או אם מותר להשתמש בביטוי שכבש לו מקום בהכרת האומה בדורות הקדומים, הכוונה היא להקמת ממלכת כהנים וגוי קדוש, והיא הקובעת דמותה של הלאומיות הישראלית.

אמנם גם לאומיות זו נתקלת בתקופת המעבר הנוכחית בכמה וכמה בעיות קשות, שאם לא תדע למצוא פתרון להן, שוב אין כל בטחון, אם אמנם תושג המטרה. כזו היא בראש וראשונה בעיית הקשרים עם שאר חלקי האומה. לאומיות ישראלית יש טעם היסטורי בה כלאומיות החובקת זרועות עולם יהודי והאומרת להבטיח קיומו ולקרב גאולתו. ללא מטרה זו, לא כהלכתא דמשיחא, אלא כעניין של מדיניות יום-יומית, עלולה לאומיות זו להצטמצם בהיקפה ובדמותה כאחת. ציבור קטן לא יוכל להתקיים לאורך ימים כציבור חלוצי, אלא אם כן יש לו קשרים של ממש עם העולם הרחב. דוגמות של ירידה בגלל חוסר קשרים כאלה אינן מעטות, ולאזו דווקא בהיסטוריה היהודית בלבד; הן ידועות גם אצל אומות העולם. ושוב קשה היא בעיית היחסים בפנים המדינה בין אומה ואומה. פרשת היחסים עם העם הערבי היא אבן-נגף לא רק במאבק לביסוס קיומה של המדינה ולהגשמת יעודה האנושי-כללי, אלא גם בגיבוש אפיינה כחברה חלוצית. בכך תיבחן איפוא הלאומיות הישראלית אם תדע למצוא פתרון לבעייה על אף הקושי שבדבר, — פתרון ההולם את העיקרונות של צדק ושל זכויות האדם, ולאחרונה — הבעייה הגורלית של תרבות האומה שיש להקימה במולדתה. עניננו לא בתרבות הפורמאלית. מדינת ישראל תופסת כיום מקום בראש בארצות הייבשת האסיאתית במידת ההשכלה המובטחת לתושביה, והישג זה הוא בלי ספק אחד הגדולים בתולדותיה. ברם הדרך מן התרבות הפורמאלית לערכי רוח שעל האדם להקים, אינה דרך ישרה. תרבות גדולה יש שתקים אפילו ללא יסודות של השכלה פורמאלית. כזו היתה תרבות ישראל בתקופה הקדומה וכזו היא תרבות הודו ושל עוד כמה עמים אחרים. העיקר הם כוחות היצירה שנשמת האדם פנימה, האומרים לו לגלות אפקים חדשים ולהקים ערכים לדורות. התקום תרבות זו על אדמת ישראל? מי נביא, או בן נביא, שידע להשיב תשובה ברורה לשאלה זו. האופי החלוצי של החברה הישראלית יש בו משום ערובת-מה לקראת הימים הבאים. מתוך חיים בלתי-רגילים שכיסוד להם משמש הרעיון, תוכל לקום — אמנם בתנאים מסויימים בלבד — תרבות בלתי-רגילה. היו כמה וכמה סימנים

של התפתחות זו מראשיתה של ההתיישבות החלוצית (תרבות הכפר הארצי-ישראלי, תרבות העבודה) ויש להניח שכזו תהיה דרך ההתפתחות גם להבא. ברם לא יקום דבר זה אלא מתוך הפרת השליחות שבפנים לב האדם האומרת לו לסלול דרכו לאלהיו, כשם שהיה הדבר לפני שלושת אלפים שנה.

דובר כבר על הנסיון להגדיר את הלאומיות של אומות הייבשת האסיאתית שנעשה על ידי מהאהאטמה גאהנדי. נסיון זה טרם הוכתר בהצלחה, שכן גם גאהנדי עצמו לא הספיק לקבוע אלא הנחה אחת בלבד — חשובה אמנם לכשעצמה — לפיה לאומיות זו לא תלך בדרכיה של הלאומיות האירופית, כי אם תנסה להגשים את הסיסמה של אחוות עמים, יהיו ההבדלים ביניהם אשר יהיו. גם רעיון זה לא זכה לפי שעה להגשמה והעיקר שאוכלוסיית הייבשת נתפצלה בינתיים לכמה וכמה גושים ואחד שונה שינוי גדול מן השני. אף על פי כן יש לקוות שביום מן הימים הלאומיות הישראלית תשתלב בתוך המסכת התרבותית של עמי אסיה, מהם עשירי מסורת כהודו ופרס.

הוא הדין ביחס ללאומיות היבשתית האפריקנית. הלאומיות הערבית מנסה להרחיב שטח השפעתה שמה, ואף ברית-המועצות משתדלת לנצל לטובתה את המאבק לשיחרורם של העמים או השבטים האפריקנים. בכל זאת קיימים שני זרמים גדולים בלאומיות היבשתית האפריקנית הקרובים שניהם ברוחם ללאומיות הישראלית, אף אם גדול לפי שעה ההבדל ביניהם לבין עצמם: מצד אחד הלאומיות הדימוקראטית שזכתה לביטוי חשוב בעיקר במדינה הצעירה של גאנה והמרכזת סביבה חלקים גדולים בציבוריות האפריקנית; ומן הצד השני הזרמים המשיחיים המופיעים בקרב האוכלוסייה הכושית לפי שעה בצורה פרימיטיבית למדי והמעידה בכל זאת על ההרגשה הדתית העמוקה המסתתרת מאחוריה. אין לכאורה קשר של הגיון המאחד דימוקראטיה ומשיחיות, כאילו שני עולמות נתקלים כאן זה בזה שכמעט ואי-אפשר להכניסם במסגרת משותפת. בכל זאת עולמות אלה שניהם כמו בחיי ישראל ושניהם זכו שם להגשמה. הדימוקראטיה הישראלית של היום מבוססת אמנם על עקרונות שרובם הגיעו מן המערב, אולם יש בה גם לא מעט מרוחה של הדימוקראטיה העברית העתיקה שהכריזה על זכויות האדם כאשר מושג זה לא היה קיים בהכרתם של עמים אחרים. ואשר לשרשרת הזהב של המשיחיות, הרי היא בעצם תופעה יהודית ואין ספק שגם המשיחיות הכושית שאבה ממקורות יהודיים באמצעותה של הנוצריות. שיתוף-פעולה עם אומות אפריקה על יסודות אלה הוא איפוא עבור ישראל בחינת דבר מובן מאליה ויש לקוות שתזכה להגשמה בממדים לאין ערוך יותר רחבים מן הממדים של היום, שאינם קטנים כל עיקר.

עד כאן פרשת אסיה ואפריקה הקרובות לישראל קורבה גיאוגראפית וחברתית כאחת. ויש להגיד לבסוף מלים מספר על האפקים הכלל-אנושיים הנפתחים, או עשויים להיפתח, בפני הלאומיות הישראלית במהלך הגשמתה. המשפר בו נתונה האנושיות של היום, והוא אחד הקשים בתולדותיה, כמה וכמה

סיבות לו. משבר הוא של המשטר בחברה עם חורבנו המתקדם של המשטר הפטריארכאלי במזרח והליבראלי במערב, מבלי שתתגבש במקומם מציאות חברתית חדשה ובת-קיימא. כמו־כן הוא משבר ביחסי בני-אדם לאחר שהאינדיבידואליזם והאוניברסאליזם כאחד, כלומר בכורת היחיד ובכורת הכלל, שניהם פשוטו רגל; ומשבר הוא בערכי היסוד של החיים החברתיים בגלל חוסר התאמה בין התפתחות הטכניקה לבין התפתחות התרבות האנושית³). היש מוצא ממצב זה? אכן, שאלת גורל היא שאלה זו לחברה האנושית כולה, ומי חכם וישיב תשובה ברורה לה. בכל זאת אין ספק שנסיונות רבים, ופעמים גם חשובים, נעשים בכדי למצוא דרך המוליכה מן המיצר למרחב. בשורת נסיונות אלה בולט מקומה של ישראל. כאן מתגבש משטר חברתי, שונה בכמה וכמה מובנים מן המשטר בשאר הארצות, והמצטיין לא רק במקוריותו, כי אם בממדיו הרחבים העשויים להבטיח לו מקום של קבע וגם להבטיח השפעתו במסגרת החברה האנושית כולה. כאן זכה להגשמתו מושג חדש של כלל, שבכורתו אינה מוטלת בספק ובכל זאת הוא אינו מגביל לא זכויותיו ולא כושר-פעלו ויזמתו של היחיד. ייתכן מאד שהוא עתיד לסלול דרך לקראת פרשה חדשה ביחסי בני-אדם, פרשת כבוד וצדק, וכאן נוצר מיווג מזור למדי, ובכל זאת בעל אפשרויות כבירות, של פולחן הטכניקה מזה ושל שאיפה לדבר אלהים על צורותיו השונות מזה. ברור שברוב המקרים לא מדובר אלא בסימנים הראשונים בלבד, שמהם ועד שיפור של ממש ביחסי אנשים ואומות בעולם עדיין רחוקה הדרך. בכל זאת לא קטנה משמעותם של סימנים אלה, והם לכשעצמם עשויים להשרות אופי מיוחד על הלאומיות הישראלית.

כאלה הם קווי-היסוד של הלאומיות הישראלית בימינו. ושוב עולם בפני עצמו מהווה הלאומיות היהודית בגולה. לחקר דרכיה יוקדש מאמרנו הבא.

3) על היסודות העמוקים של המשבר באנושיות של היום, ראה בעיקר הספרים הבאים: Pitirim A. Sorokin, *Social Philosophies of an Age of Crisis*, London 1950, 345p.; A. Mueller-Armack: *Das Jahrhundert ohne Gott (Zur Kulturgeschichte unserer Zeit)*, Muenster 1946, 212p.; Alfred Weber, *Der dritte oder der vierte Mensch. Vom Sinne des geschichtlichen Daeseins*, Muenchen 1953, 275p.

צִירֵי הַקּוֹנְגְרֵס הַצִּיּוֹנִי הָרִאשׁוֹן

מאת חיים אורלן

רשימת המשתתפים בקונגרס הציוני הראשון, נודעה לה חשיבות יתירה עוד בעצם מהלך הכינוס הגדול והיא נזכרה בפרוטוקול ארבע פעמים. עם נעילת היום השני של הדיונים הקריא דוד וולפסון את רשימת המשתתפים מעל במת הקונגרס וציין את מספרם: „המספר הכולל של הצירים הוא מאתיים וארבעה“. למחרתו, בפתחת יום הדיונים השלישי, מצא הרצל לנחוץ להודיע בראשית דבריו: „לרשימת המשתתפים שהוקראה אתמול אני רק מעיר, שאותם האדונים, שאינם רוצים להיות כלולים ברשימה המודפסת או רוצים להכניס תיקון, יכולים לפנות בעניין זה אל מר וולפסון“. לפני הנעילה הזכיר הרצל שוב את רשימת המשתתפים:

„הנשיא: אספה נכבדה! נדפסו אלף טפסים של רשימת המשתתפים, מספר זה הוא די והותר (מחלקים את הרשימות. הפסקה)“. ותיכף אחרי זה, אחרי חלוקת הרשימות וההפסקה:

„שטיינר: ברצוני לבקש את האסיפה להחזיר את רשימות המשתתפים, כי הן בלתי נכונות לגמרי (הטפסים נאספים)“.

איסוף הטפסים הנחפו מורה על הטעות שבמעשה חלוקתם יותר מאשר על ה„טעויות“ שנתגלו, כביכול, פתאום בגוף הרשימה. ניתן לשער, שגרמה לכך השמועה שהגיעה, כפי המסופר, שצירי הקונגרס מרוסיה צפויים למאסר בשובם לארצם. הרשימה לא נזכרה עוד. בארכיון הציוני המרכזי בירושלים נמצא טופס של רשימת המשתתפים בצורת חוברת בת שמונה עמודים שנדפסה בבאזל בשנת 1897, והיא ודאי אותה רשימה שהזכרנו, אשר חולקה בין הצירים ושנתבקשו להחזירה מיד. היא כוללת 199 שמות (חמשה כנראה הזדרו והוציאו ביניהם את שמותיהם מהרשימה), ביניהם שלשה אורחים נוצריים, שנמצאו באולם הקונגרס¹. רשימת המשתתפים פורסמה כמה ימים אחר-כך גם בגליון הקונגרס של ה„וולט“ (גליון 14, 3 בספטמבר, 1897), ובה 195 שמות ושלת האורחים בכלל. מלבד חסרונם של כמה שמות (ביניהם אף שמו של הרצל) היא גם משובשת במידה ניכרת. המתקנת שבשתייהן היא רשימת החוברת, שצוינו בה

1 מספר האורחים הצופים ביצע נאמד באלף ויותר: „וקהל בינלאומי, שמספרו למעלה מאלף איש“ — זכרונותיו של מרדכי אהרנפרייט, „בין מזרח למערב“, הוצאת „עם עובד“, תל-אביב, תשי"ג, עמוד 74.

בצד רוב השמות גם עיסוקם ומקצועותיהם וכן סומנו בה הצירים, שייצגו קהילות או ארגונים. רשימה זו היא המקור לרשימות האחרות, שנדפסו עוד כמה פעמים². השלימה והמתוקנת שברשימות האלה אין בה אלא 200 שמות של משתתפים. אולם אף הרשימה הרשמית, שהוכרזה מעל במת הקונגרס, שהיתה בת 204 שמות, לא כללה את כל המשתתפים. מתברר, שעוד כמה וכמה שזכו לאותו מעמד היסטורי לא נכללו ברשימה. לא כל המשתתפים מרוסיה, למשל, כלולים בה. יהושע בוכמיל, התעמולן של הקונגרס ברוסיה, מספר בזכרונותיו, שמרוסיה באו אל הקונגרס למעלה משבעים איש. מספרם ברשימתנו מגיע רק לחמשים ושבעה. נמצא, שאף רשימתנו זו, שכוללת 231 שמות (231 משתתפים וששה אורחים), אף זו אינה שלימה עדיין.

רק ששים ותשעה צוייני כצירים, שייצגו קהילות או אירגונים. את הקונגרס היוו איפוא כל אותם שהשתתפו בו — הן אותם שנשלחו כצירים נבחרים והן אותם שנענו ובאו בעצמם לקריאתו של הרצל ולקריאת לבם, כשליחי צרת עמם וגאולת עמם, ואף אותם שבאו אל הקונגרס מלכתחילה כ"מסתפלים" בלבד. הנהלת הקונגרס (קרי: הרצל) העניקה לכל המשתתפים, ללא הבדל, את כל הזכויות המליאות במהלך ענייני הקונגרס, בהצבעות ובבחירות (פרט לנשים — 20 בס"ה ברשימתנו — שלא היו בעלות זכויות בקונגרס³), וכן האורחים הנוצרים המוזמנים, שקולם לא נשמע), וכך נקראת אמנם הרשימה: רשימת המשתתפים ("פריזיניץ ליסטה"). ולא — רשימת הצירים. רשימה זו ניתנה כאן בתוספת הגונה של

2 רשימת המשתתפים נדפסה גם בפרוטוקול של הקונגרס הציוני הראשון, מהדורה ב' (פראג, 1911), ובה 196 שמות, מלבד שלשת האורחים; ב"מספר הקונגרס", מהדורה א' (ירושלים תרפ"ג) — 199 שמות ושלשת האורחים בכלל (העתק של רשימת החוברת); בתרגומי העברי של הפרוטוקול (ירושלים, תש"ז) — 200 שמות, מלבד שמותיהם של ששה אורחים; בחוברת "היובל של הקונגרס הציוני הראשון", תרנ"ז-תש"ז (ירושלים, תש"ח) — 200 משתתפים, מלבד שלשת האורחים הנ"ל; ב"מספר הקונגרס", מהדורה ב' (ירושלים, תש"י) — 201 משתתפים, מלבד שלשת האורחים הנ"ל (שתי הרשימות האחרונות הן העתקים מהרשימה של התרגום העברי של הפרוטוקול, פרט למספר האורחים. ברשימת "מספר הקונגרס", ב' שמספר המשתתפים בו הוא 101 — נרשם שמו של משתתף אחד פעמיים: ב. בראנדס וגם הפסבדונים שלו, "מ. איביריכים").

3 על זכות הנשים בקונגרס: בפרוטוקול מובאת רק שאלה קצרה בנידון זה ותשובה קצרה בצדה:

...ד"ר קורנבליה: ברצוני רק לשאול, אם הגבירות הן בעלות זכות בחירה או לא? הנשיא: הגבירות הן, כמובן, אורחות נכבדות מאד, אך אינן לוקחות חלק בהצבעה. ראובן ברייניץ מוסיף לעניין זה ברשימותיו מהקונגרס ומספר לאמור: "אחת הציוניות רצתה לתת את קולה בתור חברה לקונגרס, וידיע ד"ר הרצל בדברים חביבים, כראוי לאיש טרקליני כמוהו, אך מוחלטים, כי אין הנשים החברות לקונגרס רשאיות לתת את קולן; כי אינן מצורפות למניין. הנשים, שיש ביניהן סופרות ומלומדות קבלו עליהן בלב נשבר את רוע הגורה בלי טענות ומענות, אך אחד הציוניים קם ואמר: "אם הנשים לא תעמודנה לנו, אז לא הרווחנו מאומה" ("המליץ", י"ב אלול, תר"ז). כלומר: אם גם הציונים, כמו "חובבי ציון" אינם מעניקים זכות בחירה לנשים — לא הרווחנו איפוא מאומה... ניסוח קיצוני של דרישה צודקת. אולם קולה של האשה נשמע כבר בקונגרס השני, קול צירה בעלת-זכויות שוות, שהכריזה ועס"ה גם בישרה את חלקה של האשה בתנועת תחייתנו (אנב: באותו זמן היתה רק ארץ אחת בעולם, ניו-יילאנד, שהכירה בזכות הבחירה לנשים).

שמות, מסודרת מחדש — לפי ארצותיהם של המשתתפים, י"ח ארצות, שלא צוינו ברשימות הקודמות כלל ומתוך בירור ובדיקה חדשה של השמות והמקורות. ברשימה זו גם פוענחו בפעם הראשונה שמותיהם הפרטיים של רוב המשתתפים ונוספו, אמנם לא הרבה, גם ציוני המקצועות והעיסוקים. סוגי המקצועות והעיסוקים ניתנים למיון לפי חלוקה זו:

סוחרים — 51; סטודנטים — 35; עורכי־דין — 22; סופרים — 21;
 רופאים — 17; עתונאים — 11; רבנים — 11; עורכים — 2; תעשיינים — 3;
 בנקאים — 4; מהנדסים — 5; סטינוגראפים — 2; מחנכים עברים — 2;
 פרופיסורים — 2; דוצנט — 1; אגרונום — 1; אדריכל — 1; איכר — 1;
 חימאי — 1; טכנאי — 1; חזן — 1; מנהל עתון — 1; מדפיס — 1; פסל — 1.
 לא צוינו מקצועותיהם — 32. בסך הכל: 231.

מבין הסטודנטים היו: לפילוסופיה — 13; לרפואה — 7; להנדסה — 2;
 לחקלאות — 2; לטכנולוגיה — 2; למשפטים — 2; ושבעה שלא ציינו מקצועות
 לימודיהם⁴. סופרים היו: עברים — 9; אידיים — 2. רופאים: רופא עיניים —
 1; רופאי שיניים — 2. עורכים: עברי — 1. עתונאים: עברי — 1. פרופיסורים:
 למשפטים — 1. למתימטיקה — 1.

רשימת המשתתפים בקונגרס הציוני הראשון

אוסטריה:

1. ראובן אשר ברוידס, סופר; 2. ד"ר מיכל ברקוביץ, סופר; 3. ד"ר ש. גרין, רב;
4. ד"ר אלברט דונרייך, רופא; 5. ד"ר בנימין זאב תיאודור הרצל, סופר; 6. ד"ר זיגמונד ורנר, רופא שיניים; 7. יוסף זיינר, מהנדס; 8. דוד ישעיהו זילברבוש, סופר; 9. רודולף טאוסניג, סטינוגראף; 10. היינריך יורק־שטיינר, מנהל „וינר מוחה“⁵; 11. ד"ר שאול רפאל לאנדאו, עורך; 12. לואיז מונק, סטודנט לרפואה; 13. ד"ר אלכסנדר מינק, עורך־דין;
14. אוסקאר מארמורק, אדריכל; 15. ד"ר אלכסנדר מארמורק, רופא; 16. מאקסימיליאן פיקארסקי, עורך־דין; 17. אמיל פריד, מהנדס; 18. אדולף פרליס, מהנדס; 19. יונה יוהאן קרמנצקי, תעשיין⁶; 20. זיגפריד רוזנבאום, מועמד להנדסה; 21. ד"ר יצחק איזידור שאליס, רופא שיניים; 22. שאפנר, סטינוגראף! 23. ד"ר משה טוביה מוריץ שנירר, רופא — כולם מוינה.

איטליה:

1. מוריץ בנגאי, טכנאי, טולנה; 2. מ. בניאס, שם; 3. יוסף לאצארוס, מהנדס, פיומה;
4. טוביה טוביאס מארקוס, סוחר, מיראן; 5. ברתה מארקוס, שם; 6. שולם; 7. ד"ר שמואל צבי מרגלית, רב, פלורנץ.

אלג'יר:

1. אאוגנה ואלנשטיין, מועמד לרפואה, אלג'יר.

אנגליה:

1. אפרים אישיכישור, מחנך עברי, לונדון; 2. א. גינבורג, ליברפול; 3. ב. גינבורג,

(4) רוב הסטודנטים בחרו לציין את מקומות לימודיהם, במקום מקומות מוצאיהם.

(5) ירחון מפורסם לאופנה.

(6) יונה יוהאן קרמנצקי לא הובא ברשימת המשתתפים, הוא „יוהאן מאיר“, שנזכר

בגוף הפרוטוקול (מפי הפרופ' ה. לוהה).

ואליש ; 4. יעקב דההאן, עתונאי, לונדון ; 5. שלמה בן-ציון רובינשטיין, תעשיין, שם ; 6. א. זימרון, סופר, אשפור ; 7. ישראל זנגביל, סופר, לונדון ; 8. י. כהן, שם ; 9. יוסף כוכן, סוחר, שם ; 10. יוסף מזל, מדפיס, מאנצ'סטר.

ארץ-ישראל :

1. זאב וילהלם גרוס, סוחר, יפו ; 2. משה מארקל טייטלבוים, איכר, רחובות ; 3. אברהם שלום יהודה, סטודנט לפילוסופיה בהיידלברג, ירושלים ; 4. ד"ר אליקום היינריך לווה, סופר, יפו.

ארצות הברית :

1. רוזה זונגשיין, עתונאית, ניו-יורק ; 2. דוד זיוויס טריטש, סוחר, שם ; 3. אדם רוזנברג, עורך-דין, שם ; 4. שבתאי שפטל שאפר, רב, באלטימור ; 5. סירוס סולצברגר, סוחר, ניו-יורק.

בולגאריה :

1. ד"ר צבי גריגורי בלקובסקי, פרופיסור למשפטים, סופיה ; 2. בוריס ברבש, סטודנט לרפואה, בריסל ; 3. קארל הרבסט, סוחר, סופיה ; 4. יהושע יוסי מלב, עורך-דין, שם ; 5. ד"ר מרדכי אהרנפרייז, רב, דיאקובר ; 6. ארנסטינה אהרנפרייז, שם.

גאליציה :

1. גרשום באדר, סופר, לבוב ; 2. ד"ר אמיל בלומגפלד, עורך-דין, יארוסלאב ; 3. זיגמונד ברומברג-ביטקובסקי, סופר, טארנוב ; 4. ד"ר י. גלייזנר, רופא, יאמניץ ; 5. אלכסנדר האוזמאן, עורך-דין, לבוב ; 6. ד"ר אדולף ורטהיימר, רופא, יאמניץ ; 7. ד"ר אברהם זאלק, עורך-דין, טארנוב ; 8. שלמה זינגר, סטודנט למשפטים, קולומיאוו ; 9. לייבל טויבש, עתונאי, שם ; 10. ד"ר דוד מאלק, רופא, לבוב ; 11. אהרן מארכוס, סוחר, שודגורוה ; 12. בנימין סאפריין, סוחר, מונאסטרוויסקה ; 13. בנימין ספירא, סוחר, קראקא ; 14. ד"ר ברנארד פרנהוף, רופא, בוציאץ ; 15. אברהם דוד אדולף קורקיס, עורך-דין, לבוב ; 16. ד"ר שלמה רוזנהאק, עורך-דין, קולומיאוו ; 17. אדוארד שוואגר, סוחר, טארנוב ; 18. אדולף שטאנר, עתונאי, לבוב ; 19. שלמה שילר, סוחר, שם.

גרמניה :

1. יצחק איזידור אליאשוב (בעל-מחשבות), סופר, ברלין ; 2. בר אפשטיין, סטודנט לפילוסופיה, שם ; 3. וילי באמבוס, עתונאי, שם ; 4. ד"ר יצחק מאכס בודנהיימר, עורך-דין, קלן ; 5. ד"ר נתן בירנבוים, סופר, ברלין ; 6. היינריך בירקנשטיין, סוחר, פראנקפורט ; 7. מרדכי ברודא, מועמד לפילוסופיה, פרייבורג ; 8. ראובן בריינין, סופר, ברלין ; 9. יהודה ליב גויטיין, סוחר, פראנקפורט ; 10. א. דוידסון, סטודנט לפילוסופיה, ברלין ; 11. ליאופולד הופר, סוחר, פרייזק ; 12. פנתס היינריך, סוחר, היידלברג ; 13. דוד וולפסון, סוחר, קלן ; 14. תיאודור ולזיסטי, סוחר, ברלין ; 15. חולדה טומאשבסקי, שם ; 16. יצחק טורוב, עתונאי, שם ; 17. ליב יפה, סטודנט לפילוסופיה, היידלברג ; 18. גבריאלה גוסטאב כהן, בנקאי, האמבורג ; 19. לאה כהן, שם ; 20. אחותה של הנ"ל, שם ; 21. ד"ר ליאופולד כהן ; 22. אמריך לאם, סוחר, ברלין ; 23. מ. מאלטיין, סוחר, קארלסרוהה ; 24. ד"ר שלמה מאנדלקרן, סופר, ליפסיאה ; 25. מוריץ מוזס, סוחר, קאטוביץ ; 26. ליאו מוצקיין, מועמד לפילוסופיה, ברלין ; 27. יוסף מלניק, סטודנט לפילוסופיה, היידלברג ; 28. נחמן סירקין, עתונאי, ברלין ; 29. שמואל פבונר, סטודנט לרפואה, שם ; 30. בתולד פייבל, עורך-דין, ברין ; 31. לאזארוס פרידמאן, סוחר, מגנצא ; 32. ליאון פרידמאן, דוצנט, שם ; 33. זיגמונד קוהן, סוחר, ברין ; 34. שמואל לובלינסקי, סופר, ברלין ; 35. ד"ר מוריץ קורנבליה, עורך-דין, פריישטאדט ; 36. וילהלמינה קורנבליה, שם ; 37. יוסף קלוזנר, סטודנט לפילוסופיה, היידלברג ;

38. ב. קראוס, סוחר, פרידק; 39. י. רוזנבלום, סטודנט לטכנולוגיה, דארמשטאדט; 40. ש. א. ריבקינ, סטודנט לפילוסופיה, היידלברג; 41. רודולף שאוואר, עורך־דין, בינגן; 42. יוליוס שור, קארלסרוהה; 43. פאביוס שאך, עתונאי, קלן; 44. פרוס' צבי הדמאן שפירא, פרוס' למתי' מתיקה, היידלברג; 45. קלארה שפירא, שם.

הולאנדיה:

1. יעקובוס ה. קאן, בנקאי, זאג; 2. א. מ. קאן, שם.
הונגאריה:

1. ארנסט ואס, מועמד להנדסה, זגדין; 2. ד"ר יאנוש רוני, עורך־דין, באלאספאלוהה.
יוגוסלאביה:

1. ד"ר דוד אלקלעי, רופא, בלגראד; 2. רחל אלקלעי, שם.
צ'כוסלובאקיה:

1. ד"ר דוד נוימארק, רב, ראקוניץ; 2. ד"ר אהרן ארמונד קמינקא, רב, אסג.
צרפת:

1. יעקב באהאר (בכר), סופר, פאריס; 2. בלאש באהאר, שם; 3. יהושע בוכמיל, סטודנט, מונפליה; 4. פרידריך בר, פסל, פאריס; 5. ד"ר אאוגה ואלנטין, מונפליה; 6. פח בוריס כצמאן, סטודנט לחקלאות, מונפליה; 7. יוסף מירקין, סטודנט לחקלאות, שם; 8. ד"ר מאכס נורדאו (שמחה מאיר זיפלד), סופר, פאריס; 9. משה פאדוא, סטודנט, מונפליה; 10. אברהם לודוויפול, עתונאי, פאריס; 11. מרים שך, סטודנטית, שם; 12. מ. ח. שורנשטיין, תעשיין, שם.
רומאניה:

1. ד"ר מאיר אבנר, עורך־דין, צ'רנוביץ; 2. רוזה אלמאן, בראילה; 3. ברנצ'ינר; 4. י. דוידסון, בארטפאלוה; 5. יוליוס דוידוביץ, סטודנט לרפואה, שם; 6. יעקב הירשנזון, סוחר, יאסי; 7. קלארה הירשנזון, שם; 8. ד"ר נתן פתחיה קארפל קארל ליפה, רופא, שם; 9. ב. מארגוליס, עתונאי, בוקארסט; 10. שמואל זינגלס, סוחר, גאלאץ; 11. ליאון פיקר, עורך־דין, צ'רנוביץ; 12. ד"ר יצחק שמיר, עורך־דין, שם.

רוסיה:

1. מנחם אוסישקין, מהנדס, ייקאטרינוסלאב; 2. מיכאל אוריאשוון, סוחר, גרודנה; 3. משה אורשאנסקי, עורך־דין, חארקוב; 4. אדוארד אטאלי, סטודנט לפילוסופיה, קונסטאנטיין; 5. רוזאליה אימאס, ניקולאיב; 6. ל. אמציטלאבסקי, סוחר, ייליסאבטגראד; 7. ד"ר שניאור זלמן ביחובסקי, רופא, ורשה; 8. ה. בנימינוביץ, סוחר, קורובקוב; 9. ברוך בראנדט, מועמד לפילוסופיה, פטרבורג⁽⁷⁾; 10. יהודה ליב ברגר, סוחר, פינסק; 11. ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן, רופא, קישינוב; 12. יצחק ליב גולדברג, סוחר, וילנה; 13. גוסטאב גיטלביץ, סוחר, מאריאפול; 14. שרה גיטלביץ, שם; 15. אשר גינצברג (אחד־העם), סופר, אודיסה; 16. ליאון הורווישק, בנקאי, בריסק; 17. נתן ואסילבסקי, סטודנט, פולטאבה; 18. ד"ר יהודה ליב וילנסקי, רופא, קרמניצ'יג; 19. יוסף זאב (זף), רב, קונסטאנטינוב; 20. אלברט זאכס, חימאי, דוינסק; 21. שלמה יהודה זאכס, סוחר, שם; 22. י. זילברמאן, סוחר, גראיובה; 23. זאב ולאדימיר טיומקין, רב, ייליסאבטגראד; 24. ישראל יאסינובסקי, עורך־דין, ורשה; 25. י. יהור, סוחר, מוהליב; 26. י. ליגה, שם; 27. מרדכי בן־זלל הכהן, עתונאי, הומל; 28. פ. סבנלסון, סוחר, בוברויסק; 29. אדולף לאנדאו, עורך, פטרבורג; 30. אברהם אליהו לובארסקי, סוחר, אודיסה; 31. חיים משה לווינסקי, סטודנט למשפטים, בוברויסק; 32. גרשון גריגורי לוריא, סוחר,

(7) ברוך בראנדט הוא בעל הפסידונים „מ. איביריכים“ שברשימות המשתתפים (מפי הפרופ' ה. לוזה).

פינסק ; 33. ד"ר יוסף לוריא, מחנך עברי, ורשה ; 34. שלמה לוריא, סטודנט, פינסק ; 35. פרופ' מאכס מאנדלשטאם, רופא עיניים, קיוב ; 36. יוסף מוהליבר, אגרונום, ביאליסטוק ; 37. צבי מרדוכוביץ, סוחר, רובנה(?) ; 38. אריה גיישול, סוחר, זילנה ; 39. עמנואל סולוביי, סוחר, ויטבסק ; 40. נחום סוקולוב, עורך, ורשה ; 41. מרים סוקולוב, שם ; 32. ד"ר שמואל אברהם שוונאנסקי, רב, שם ; 43. דוד פינסקי, סופר, שם ; 44. יהושע השל פארבשטיין, סוחר, שם ; 45. נח פינקלשטיין, סוחר, בריסק ; 46. נחום הלל קופילביץ, סוחר, הומל ; 47. הלל קרובקוב, סוחר, מסטיסלאבל ; 48. מיכאל קראמר, סוחר, מיסליץ ; 49. אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר), סופר, פולטובה ; 50. מרדכי רבינוביץ (בן-עמי), סופר, אודיסה ; 51. שאול פנתס רבינוביץ (שפ"ר), סופר, שם ; 52. שמשון רוזנבוים, עורך-דין, מינסק ; 53. ליטמאן רוזנטאל, סוחר, ביאליסטוק ; 54. ניקולאי רפופורט, סוחר, סמולנסק ; 55. ד"ר מ. שלאפוש-ניקוב, רופא, חארקוב ; 56. אסתר שלאפושניקוב, שם ; 57. יהודה ליב שליטה, סוחר, ריגה.

שווייצאריה :

1. אלזה אופהאוזר, סטודנטית, באול ; 2. ר. אזורק, סטודנט לפילוסופיה, ציריך ; 3. הרב ד"ר ארמאן ; 4. משה גאליס, סוחר, ברן ; 5. ש. דרויאן, חזן ראשי, באול ; 6. יוליוס דרייפוס-ברודסקי, בנקאי, שם ; 7. יחזקאל וורטסמאן, סטודנט לטכנולוגיה, ציריך ; 8. ב. ל. ויטס, סטודנט, באול ; 9. י. י. ווייל, סטודנט, שם ; 10. מ. יעקבסון, סוחר, שם ; 11. אשר מיכאל ארתור כהן, רב ראשי, שם ; 12. מ. סבידריכסן, שם ; 13. ה. פיינברג, מועמד לרפואה, שם ; 14. י. פיקארד, סוחר, שם ; 15. ד"ר דוד פארבשטיין, עורך-דין, ציריך ; 16. אליעזר קונין, סטודנט לפילוסופיה, ברן ; 17. הגב' ש. לביאש, שם ; 18. ד"ר נ. קלוגמאן, שם ; 19. מוניס קמחי, סאנס גאלן ; 20. מרים ריינוס, ציריך.

שוודיה :

1. ד"ר יוסף זליגמאן, רופא, שטוקהולם.
1. שם בדוי (רצה בעילום שמו) : עזריה.

בין האורחים :

רברנד ויליאם ה. הכלר, וינה ; רברנד ג'וזף מיטשל ; פאסטור ד"ר יוהאנס לפסיוס ; בארון מאכסיס מאנטויפל, סאנט-מכלה, איטליה ; קולונל-לויטנאנט ק. בנטינק, לונדון ; נשיא הממשלה, פרופ' ד"ר טאול ספייור.

השמות הנוכחים ברישימה הזאת

ואלה הם השמות הנוכחים : אלזה אופהאוזר — ילידת העיר באול, שהשתתפה בקונגרס הציוני הראשון כאורחת צעירה — מספרת על כך במכתב זרטי ; רוואליה אימאס מניקולאייב ורוזה אלמאן מבראליה — על השתתפותן מספר ד"ר מאיר אבנר בפרק זכרונות "נשים בקונגרס הציוני הראשון" ("העולם", גליין ו', תש"ח. נדפס שוב בשינויים ב"ספר הקונגרס", מהדורת חש"י) ; הבנקאי יוליוס דרייפוס-ברודסקי מבאול השתתף כאורחו של הרצל — על-פי מאמרו של אליהו טרוצקי : "ווען הערצל האט אויסגעקליבען באַזעל פאַר ציון־קאַנגרעס" (8) ("דער מאַרגען זשורנאַל", 15 באפריל, 1952) ; גרשום באדר — על-פי זכרונותיו ומכתבים פרטיים שלו ; לייבל טויבש — ממקורות שונים (הוא נמצא אמנם בין החתומים על מברק-ברכה לקונגרס, אך אין זו הוכחה על איזהשתתפותו) ; דוד ישעיהו זילברבוש — על-פי זכרונותיו ; הרב ד"ר ארמאן — על-פי "החרידים והקונגרס הראשון" מאת י. ה. פארבשטיין ("ספר הקונגרס" ;

8) המחבר מספר שם מפי דרייפוס-ברודסקי פרט מעניין : לפני בואו של הרצל לבאול לשם ההכנות לקונגרס קיבל מכתב מאת הברון אדמונד רוטשילד, ובו המליץ לפניו על "הסופר הווינאי הרצל" כעל "אישיות ממדרגה רוחנית ראשונה" ועיץ לו לקבל אותו, בהבטיחו אותו שלא יתחרט על-כך — זהו פרט מעניין, שזורק אור אחר על יחסו של הנדיב הידוע להרצל.

רודולף סאוסיג ושאפנר, סטינוגראפים בקונגרס, הראשון — עלפי הדברים לזכרו בשער הפרוטוקול של הקונגרס ה־1, שבו צויין בראש השירות הסטינוגראפי של י"ד הקונגרסים הראשונים. את השני מביא הרצל בחשבון הוצאות הקונגרס הראשון ("אגרות", כרך ב', עמ' 20); אדולף לאנדאו, עורך ה"ווסחוד" — עלפי "הראשון", מאת מרדכי בן-הלל הכהן ("ספר הקונגרס"); לאה כהן ואחותה — עלפי רשימת הזכרון שלה על אביה ג. ג. כהן ("ספר הקונגרס"); הרב ד"ר שמואל צבי מרגלית — עלפי יואל האבר בספרו "אחייסאה של ציוני אמריקני"; ד"ר ליאופולד כהן וד"ר אלכסנדר מארמורק — עלפי נ. סוקולוב, בזכרונותיו ("ספר הקונגרס"); עזריה — חתום על התזכיר לקונגרס על ייסוד הקרן הקיימת ("העולם", גליון מ"ה, תש"ז). זהו ודאי שם בדוי של משתתף, שרצה בעילום שמו; דוד פינסקי — עלפי זכרונותיו: "ווי איך האָב אַגיטירט אין מאַסקווע פֿאַר אַרץ־ישראל" (דער טאַג־מאַרגען־זשורנאַל, 22 ביאנואר, 1955); מוניס קמחי — עלפי מכתב פרטי מאת בנו ג'ון קמחי⁹; מרים שן וסולט — עלפי מרים שך בספרה "אשר אתם התהלכתם" (לספר מצורפה תמונה של הרצל, שצולמה בזמן הקונגרס בידי "הציר שולם מאיטליה"); ברוצ'ינר והרב אשר מיכאל ארתור פהג, רבה של באול — הראשון נזכר עלידי הרצל בפרוטוקול: "מר ברוצ'ינר, ציר הלשכה הרומאנית בני־ברית" והרב כהן השמיע דברו מעל במת הקונגרס; סיירוס ל. טולצברג, ממנהיגי היהדות האמריקנית, השתתף בקונגרס הציוני הראשון כ"מסתכל" — עלפי זכרונותיו של צבי מאסליאנסקי ("דאָס אידישע פֿאַלק", 25 ביוני 1926); מ. מאלטין ומ. ח. שורנשטיין — הושטטו מרשימת התרגום העברי של הפרוטוקול, ועם זה גם מרשימת "ספר הקונגרס", תש"י; על מ. בנגאי, י. דוידוביץ, י. יהוד, י. כהן, וא. ואלנשטיין — ראה להלן. — השמות הנוספים לרשימת האורחים הקצרה — רברנד ג'ון מיטשל ונשיא־הממשלה (של הקאנטון באול, כנראה) פרופ' פאול ספייזר נזכרו בנאום הנעילה של הרצל. הפאסטור ד"ר יוהאנס לפסיוט — במאמרו של ל. יפה על הנוצרים בקונגרס הראשון ב"ספר הקונגרס".

שמות מפקפקים ברשימה הזאת

שמשון רוזנבוים ממינסק — פרופ' בלקובסקי טען (בעליפה וכדפוס), שמשמשון רוזנבוים לא השתתף בקונגרס הציוני הראשון. ה. בנימינוביץ מקורובקוב — נראה כשיבוש שמו של ה. בן־בנימין קורובקוב ממסטיאטלאבל. (הצורה הרוסית של בן־בנימין, "בנימינוביץ", נתחלפה, כנראה, למסדרי הרשימה כשם משפחה). מתעורר ספק ביחס לעוד עשרה שמות שברשימה הזאת, אם אין בהם משום כפל. יתכן שהשמות האלה שברשימת הקונגרס ושברשימת הפרוטוקול והים: מוריץ בנגאי, טולנה; מ. בניאט, טולנה; יוליוס דוידוביץ, בארטפאלוה; י. דוידסון, בארטפאלוה; י. יהוד, מההילב; י. ילנה, מההילב; י. כהן, לונדון; י. כובן, לונדון; ואאוגנה ואלנשטיין, מועמד לרפואה, אלגיר; ד"ר א. ואלנטיג, מופליה (ואלנטיין — בלוח התמונות).

הספק ביחס לשמות האלה מתעורר ביחוד, משום שכל אחד מהם נמצא רק באחת משתי הרשימות העקריות האלה. גם רשימת "די וולט" מביאה רק חמשה מעשרת השמות האלה: בניאט, דוידסון, ואלנשטיין, ילנה, כובן. וכן גם רשימת "ספר הקונגרס", מהדורת תרפ"ג, ושוב עלפי בחירה אחרת: בניאט, דוידוביץ, ואלנשטיין, יהוד, כובן. ראוי אפוא לברר, אם אמנם עשרת השמות האלה אינם אלא שמות כפולים של חמשה משתתפים — כולם, או בחלקם? עוד ספק ביחס לעיר: מדוכוביץ — שם עירו ברשימת הקונגרס; רובנה, ברשימת הפרוטוקול — קובנה.

עם זה ראוי להציא מכלל ספק את השתתפותו של זיגמונד רנר, מעורכי "די וולט". בחליפת המכתבים שלו עם נתן בירנבוים (נתפרסמה עלידי יוסף פרנקל ב"שיבת ציון", עריכת

⁹ לא ניתנה לו זכות בחירה בקונגרס מפאת גילו הצעיר (זכות הבחירה בקונגרס היתה, כנראה, "מבן עשרים שנה ומעלה").

ב"צ דיגור, י. היילפרין, צ. ויסלבסקי, כרך ב—ג, וב"גיאיש שוסל סטודיס", אפריל, 1954) כותב ורנר אל בירבובים כמה ימים לפני פתיחת הקונגרס: „אני עצמי לא אלך לבאזל, כי זה יהיה קרבן יותר מדי גדול בשבילי, שאחרים ישלמו בעדי — אינני רוצה. חרותי יקרה לי מדי, וגאוותי רגישה מדי. אולם בישיבת הנעילה של הקונגרס הזכיר הרצל הצעה משותפת שהוגשה לנשיאות מאת ד"ר לאנדאו וד"ר ורנר (במהדורת 1911 של הפרוטוקול נשתבש השם „ד"ר ורנר" ב"ו. ורנר") וד"ר ש. ר. לאנדאו מזכיר אמנם בזכרונותיו (שטורם אונג דראנג אים ציוניסמוס", עמוד 120) את ד"ר זיגמונד ורנר כשותפו לאותה הצעה בקונגרס הראשון. משמע, שהוא שינה דעתו ובא אל הקונגרס. יתכן שהגיע באיחור זמן, לכן לא צויין ברשימת המשתתפים.

שמות שהובאו במקומות אחרים, ולא צורפו לרשימה הזאת

עוזר קושש, מעוזריו הראשיים של הרצל בהכנת הקונגרס. נ. סוקולוב מספר בזכרונותיו ב"ספר הקונגרס", שראהו בבאזל, אך מתברר שמסיבת מחלה לא השתתף. העורך־דין פרמיאדו רומאנו, אחד מארבעת הצירים שנבחרו לקונגרס מטעם האגודות הציוניות בבולגאריה. הפרופ' בלקובסקי, שהיה בין אותם הנבחרים, לא יכול להיזכר, כששאלתי, אם רומאנו השתתף אמנם בקונגרס. יש לשער, שלא השתתף. י. לונדון — מובא ברשימת שרידי המשתתפים בקונגרס הראשון ב"העולם", גליון מ"ה, תש"ז (הפרופיסור י. לונדון באמריקה). אין זה, כנראה, אלא שיבוש שמו של הפרופ' א. ש. יהודה, שחי איזה זמן בלונדון ונמצא אותו זמן באמריקה, ושמו לא נזכר שם בין השרידים. באתר ממכתביו של הרב יצחק גיסנבוים מתקופת ההכנות לקונגרס הראשון שבקובץ אגרותיו נזכרים המישה שמות: המנהדס טנבוים מאירקוטסק, גורדון מרוסטוב, העורך־דין שליפר מקאמיניץ־פודולסק ופינקלשטיין מייליסאבטגראד, שכפי שנודע לי, הם יסעו לקונגרס, אך לא ברור אם אמנם נסעו. ז. גורלאנד — נזכר כאחד מארבעת הצירים מווילנה בזכרונותיו של י. ל. גולדברג ב"ספר הקונגרס", אך לא ברור אם אמנם השתתף. ליאון רייך המנהיג הציוני מלבוב, מובא ב"לקסיקון ציוני" של ש. ל. ציטרון, שהשתתף בקונגרס הציוני הראשון — מתברר, שהוא לא השתתף. העורך־דין מיכאל סדגלית מאודיסה — הרצל הזמינו לבוא אל הקונגרס במכתבו אל אחד־העם, אך לא ברור, אם אמנם הוא נענה להזמנה. הנרי דונאן, מייסד הצלב האדום, מידידי תנועת תחיתנו, שהרצל הזכירו בנאום הנעילה, מובא בטעות בין האורחים ברשימת התרגום העברי של הפרוטוקול — הוא לא השתתף בקונגרס.

מסורות משפחתיות

מסורת משפחתית היא במשפחתה של הגברת אסתר האבר בקליבלאנד, שאביה הרב אליהו קליין מנומולוסה שברומאניה השתתף בקונגרס הציוני הראשון. וכן מסורת משפחתית היא במשפחתה של הגברת אידה וולפה מקליבלאנד, שאביה־זקנה, ישראל שטראסברג מקובנה, השתתף בקונגרס הציוני הראשון. שום הוכחות בכתב לא נשמרו.

* * *

הרצל עצמו נתן את הביטוי הנאה ביותר להערכת ערכה וחשיבותה ההיסטורית של רשימת המשתתפים בקונגרס הציוני הראשון: „כל אותם שהשתתפו בקונגרס הראשון יהוו מעמד של אצילים, כאותם הפרוטסטאנטים העניים והנרדפים, שאחרי הגרשם מאנגליה הלכו לאמריקה ונעשו שם מעמד של אצילים, וכך יהיו אומרים: אבי־זקנו של פלוני ושל אלמוני השתתף בקונגרס הציוני הראשון...”

אכן, רשימת המשתתפים בקונגרס הציוני הראשון נעשתה כבר מזמן מגילת־יוחסין לצאצאיהם ורשימת כבוד לאומית של עם ישראל השב לתחייה.

זְכוּנוֹת עַל אוֹרֵיָהּ בְּתוֹפֵת הַהִשְׁבָּלָה *

מאת מ. בן-עמי

שלש שעות ביום למדו עברית בכיתות הגבוהות וארבע בכיותת הנמוכות, ואף על פי כן היו ידועות התלמידים קלושות מאד. ומעניין שלמורים האלה היו גם שעורים פרטיים ודוקא בבתי נכבדי העיר. בבתי מספר הורו את בניהם שנים מספר, אולם גם התלמידים האלה לא הספיקו ללמוד הרבה. תלמידי התלמוד-תורה אהבו את שעורו של ר' עזיאל פסטרנק. בימי החורף היה נכנס אל החדר באדרתו. הוא היה מסירה ושם אותה על הספסל ואת הסודר היה תולה על הלוח. כפי שהזכרתי היה ר' עזיאל מלמד חשבון. הוא באר את השעור באידית והשתמש במונחים עבריים כגון: חבור, חסור, כפל, תשבורת וכו'. תמיד עמד אצל הלוח ומסביב לו עמדו התלמידים. הוא לא גער בהם, וכשראה שהתלמידים מקימים רעש, אמר בנחת: "שמא תרעישו בלחש יותר?" ("אפשר וואָלט איר געשריגען אָביסל שטילער?") הדברים האלה השפיעו על התלמידים יותר מכל הגערות. התלמידים הרגישו שקרוב הוא לרוחם ואהבו אותו יותר מכל המורים, כי את יתר המורים ראו כ"פקידים".

רבע לשתיים עשרה נפתחה הדלת ואל החדר נכנס המורה לכתובה תמה, שניידר, בלוזית תלמיד הנושא סל מלא כיפות. המורה קרא את שמות התלמידים האוכלים בתלמוד-תורה ונתן לכל אחד כיפה. לא כל תלמיד אכל את ארוחתו בתלמוד-תורה, כי הוריהם ראו את הדבר כפחיתות-הכבוד. בשתיים-עשרה נכנסו התלמידים בעלי כיפות אל חדר אוכל וישבו על-יד השולחנות הארוכים. נשים אחדות עמדו על יד השולחן מוכנות לחלק את האוכל. השוער ואשתו הביאו את הבשר והמרק, המבשלת שמה מנות לכל תלמיד והנשים יצקו את המרק. הגברות האלה עמדו בשעת האכילה מן הצד ורוו נחת מהתלמידים האוכלים בתיבאון. לפני הארוחה נטלו התלמידים את ידיהם וברכו על הפת ואחרי הארוחה ברכו את ברכת המזון. בני העניים היו גם מקבלים מלבושים, אולם לא תמיד היו הבגדים הולמים אותם. לא פעם התמרמר ד"ר סולובייטשיק ושפך את חמתו על שמטרלינג, שהיה ממונה על התפירה, אולם יד האחרון היתה על העליונה, ואפילו ד"ר סולובייטשיק לא יכול היה להכניס שיניים.

---

* המשך מן החוברת הקודמת.

1

את חומר פיקוח הממשלה שמרגישים בו בתי-הספר כיום לא הרגישו בתלמוד-תורה. אף על פי שמנהל הגימנסיה היה נוכח בכחינות, היה בא אך ורק מפני שוועד הנאמנים היה מזמין אותו. מכיון שכל מה שהתרחש בחינוך היהודי היה מכון כלפי מטרה מסוימת, השתדלו המנהיגים להשביע את רצון האנשים שלמענם הם שקדו בעבודתם זו. לכן כל ביקור בתי-הספר על ידי באי-כח הממשלה נהפך למאורע חגיגי שהיו מצפים לו בכליון עינים. מכיוון שהממשלה מוצאת לנחון לבקר את בתי-הספר, מן הדין הוא לשלם בעד הטובה פי שנים. ביחוד היה הדבר כך בתקופה היא, כאשר עיני האינטליגנציה היו תלויות בממשלה ושמה את תוחלתה במשטר הרוסי, שהוא יביא ישועת עם ישראל. האמונה הזאת בממשלה היתה מושרשת רק בלבבות המשכילים ה"רוסיפיקאטורים". אל החוג המצומצם הזה השתייכו באי-כח האינטליגנציה בעלי ההשפעה, שבהם היתה דעת הקהל תלויה. בין האנשים האלה היו הד"ר פינסקר והד"ר סולובייטשיק. ד"ר פינסקר היה קנאי ביותר להשכלה ודיבר בבוז על ההמון הממשיך להשתמש בשפה האידית, אולם הד"ר סולובייטשיק מאידך השתמש בשפה לעתים קרובות ודיבר אידית אל חבר העובדים ואל המורים. למרות קפדנותו החיצונית הצטיין באתנותו ומסירותו אל עמו. גם המורים התייחסו אל הממשלה באדיבות, ביחוד השפיעו עליהם המאמרים ב"המליץ". היתי נכנס לעתים קרובות אל חדר המורים והקשבתי אל הוויכוחים. הרבה לא הבנתי, אולם שמעתי שדבריהם היו בנוסח "הנותן תשועה", "אדוננו הקיסר ירום הודו" וכדומה. הם סברו שעל יהודי רוסי לעמוד לימין הממשלה, לא להתעקש ולהכיר לה תודה בעד הטובות שהיא מנחילה להם.

על מפקח הגליל האודיסאי, הראקציונר גולובצוב, היו המורים מדברים מתוך יראה וכבוד, כחסידים על רבם. היהודים התמימים הללו האמינו בכל לבם שעם כל מלה רוסית שיהודי רוכש לו תתקרב הישועה. כה היה המצב בתקופה ההיא וזאת היתה השקפת האינטליגנציה. אפילו הרב "מטעם", הד"ר שוואבאכר, שכמעט לא הבין רוסית וחונך על ברכי התרבות הגרמנית, ואת כל דרשותיו נשא בשפה זו, התחיל מצדד בעד הרוסיפיקאציה. הוא היה אף צריך לכך, כי היה נכנע לרשות ואת טובתה היה מבקש. השפעת הרוסיפיקאציה היתה חזקה. רבים, שזה לפני זמן מה הרימו על נס את כתבי לסינג, שילר, היינה ואחרים, השליכו את ספרי הסופרים האלה מאחרי גוון והמירו אותם בספרי קאראמאזין וז'וקובסקי. לכן לא מצאה הממשלה לנחון לשלוח מפקחים אל בתי-הספר העבריים. הממשלה ידעה שהם נמצאים בידים נאמנות הממלאות את תפקיד הרוסיפיקאציה כהלכה ובשלימות. בהיותי תלמיד התלמוד-תורה שמעתי שפעם, לפני שנים מספר, ביקר מפקח הגליל האודיסאי את התלמוד-תורה. קרה גם מקרה שהצנזור הקיובי, המשומד פיאדורוב, ביקר את המוסד. בהיותו שם נכנס אל המחלקה ששם למדו חומש והמורה תירגם את ה"סדרה" לאידית והוסיף

מביאורי רש"י והמדרש. וכשהגיעו אל המקום שבו מספר יעקב ליוסף על מות רחל (בראשית מ"ח, ז') והתלמיד התחיל להרצות את התוכן בנוסח המסורתית ובניגון עצום, פרץ המשומד בבכי מר ויצא את החדר במנוסה. על המאורע הזה שמעתי אחר כך מפי מנדלי, שהיה נוכח באותו מעמד.

למרות כל החסרונות והליקויים בשיטת ההוראה קיבלו תלמידי תלמוד-התורה ידיעות מספיקות ברוסית. אולם ידיעותיהם בעברית היו קלושות מאוד, ובכלל ראו את הלימודים העבריים כדבר בלתי נחוץ. את שנות לימודיו בתלמוד-התורה ראה התלמיד כעבודה בצבא שממנה השתחרר בסיימו את חוק לימודיו. תלמוד-התורה השיג את המטרה שאליה שאפו הרוסיפיקאטורים. מפקחי תלמוד-התורה דאגו רק לסדר החיצוני ואת השאר השאירו בידי המורים. מטרת ביקוריהם בכיתות היתה רק לרוות נחת מהתקדמות התלמידים. מר גסן אהב לבקר את הכיתות ולהתווכח עם המורים על פסוק בחומש ועם הילדים אהב להתלוצץ והיה שואל שאלות כאלה: מה היה שם אבי בנות צלפחד? או מה יעשה כהן אם אבד לו הארנק בבית הקברות? לפעמים שאל את התלמיד לספר גם את תוכן הפרק, אלי התייחס בחיבה והיה שולח אותי לעתים קרובות אל בית הד"ר סולובייטשיק ותמיד ציווה עלי לנסוע במרכבתו.

הד"ר סולובייטשיק היה ההפך ממנו. היינו יושבים בכיתותינו וחוזרים על השעורים, והנה נכנסים המורים במרוצה, כי ראו את הד"ר סולובייטשיק נכנס אל הבנין. הדלת נפתחת באחת הכיתות ודמותו של הד"ר סולובייטשיק מופיעה. הוא מברך את המורה לשלום, נועץ את מבטו בתלמידים, בודק את הקירות ואת הספסלים, ואם הסדר איננו מוצא חן בעיניו הוא שולח לקרוא את שמטרלינג והוא נוזף בו לעיני כל התלמידים. מעולם לא התעכב זמן רב בכיתות, כי תמיד היה עסוק. בבוקר היה מבקר את בית החולים העירוני, כי גם שימש רופא צבאי והיה חבר הוועד העירוני, אולם תלמוד-התורה היה קרוב אל לבו ובו ראה את ילד שעשועיו. הוא הביט על המוסד כעל צינור, שממנו ישאב ההמון את רוח הרוסיפיקאציה ויעורר בו את התשוקה להיות אורחים נאמנים. כל המפקחים התפארו במוסד והיו מביאים אורחים שונים לעתים תכופות. כאשר ביקר הד"ר סולובייטשיק בזמן הארוחה היה עומד מן הצד ומפיק עונג. האיש הזה היה מכובד על הבריות וכולם העריצו אותו בגלל מירצו, שקדנותו ומסירותו לעמו. הוא חי בתקופה כשמנהיגי הקהילות הנוטים אחרי ההשכלה שאפו לגדולות וחפצו לפרוק מעליהם את הנשק העיקרי — את עול היהדות. לכן כיוון את מירצו לא לאפיק הנכון אך מיד אחרי הפרעות באודיסה בשנת 1871, עמד על טעותו והשקפותיו על הרוסיפיקאציה נשתנו לגמרי.

עלי להוסיף כאן, שבכל שמחת תורה היה הד"ר סולובייטשיק מזמין את חבר המורים ואת חבר הוועד לביתו. אחרי הארוחה, כשהיה לב המסובים טוב עליהם, היו יוצאים במחולות עד חצות. ביחוד התלהב ר' עזיאל פאסטרנאק. הוא בידה את המסובים בהלצותיו ובחידודיו. הד"ר סולובייטשיק נהפך לחסיד

נלהב. הוא היה מגיש יין לאורחים ו"היועץ הממשלתי" היה יוצא במחולות עם ר' עזיאל פאסטרנאק.

ז

כפי שהזכרתי, היה מצבי שונה ממצב שאר התלמידים, היות והלימודים במחלקה השניה היו קלים ביותר, הייתי שומע לקח גם במחלקה השלישית מפי וארשבסקי וטריביטש. תלמידי המחלקה היו בני ארבע עשרה וכמה מהם הצטיינו בלימודיהם. עמדתי בקשר עםם לאחר שעזבנו את המוסד. בין תלמידי המחלקה הזאת היה בן מנצח התזמורת הצבאית יבלונסקי — חייל ניקולאיבי, שעבר שבעה מדורי גהינום ולמרות כל התלאות שמר על יהדותו. הוא שלח את בנו לתלמוד-התורה כדי להראות שהוא דמוקראטי מטבעו, ואין הוא רואה בכך משום פחיתות כבוד.

מצבי המיוחד גרם לי גם הרבה עבודה נוספת. המורים היו מעמיסים עלי כל מיני עבודות, והיו שולחים אותי לעזור לנשיהם בעבודתן. וכשהיה מורה אחד מעתיק את דירתו, היה שולח תלמידים, וביניהם גם אותי, לעזור לו ולמשפחתו. אותי היו שולחים בפרט להביא מכתבים, ספרים, כתבי-עת. השליחויות האלה נתנו לי גם את ההזדמנות להתוודע אל יהודי משכיל בשם יהודה חרי, שפירסם בזמנו ספר בשם "קול יהודה" — תשובה על הספר המיסיונרי "חיבות עולם". אצל היהודי הזה הייתי מקבל כתבי-עת גרמניים בשביל מר וארשבסקי. האיש עשה עלי רושם של מלומד ושקדן. פעם בבואי אל ביתו בבוקר מצאתי את בנו עומד בגילוי-ראש ושותה קופה. הדבר עשה עלי רושם בלתי נעים. הייתי רגיל שאפילו פת קיבר עם בצל היינו אוכלים בישיבה על יד השולחן. פעם אחרת נכנסתי אל בית איש אחר ומצאתי את בני המשפחה אוכלים ארוחת הצהרים וגם שם ישבו הצעירים בגילוי-ראש. אחד מהם שאל אותי מדוע אין אני מסיר את כובעי. "לא ידעתי", עניתי מיד, "כי נמצא אני בין גויים". לתמהוני הגדול עוררה תשובתי צחוק בין המסובים והם הזמינו אותי לאכול. סירבתי, כי הייתי בטוח שהאוכל איננו בתכלית הכשרות.

הייתי מבקר גם את בית אורי קובנר שהקים רעש בחבוריו "חקר דבר" ו"צרוך פרחים", שבהם יצא נגד צדרבוים ושאר סופרי התקופה הזאת. את ספריו לא קראתי, אולם שמעתי הרבה עליהם מתוך הוויכוחים בין המורים. קובנר גר ברחוב "בעלי המלאכה" וחדרו היה בבית כובסת. עלי היה לעבור דרך ערימות לבנים והאד היה עולה מתוך הדודים וממלא את המטבח. קובנר היה לבוש על פי הנוסח האירופאי ולא יצא בלי צילינדר — סמל ההשכלה.

בבית ברדך הייתי פוגש משכיל אחד בשם לרנר, ושניהם תירגמו ספר רוסי לעברית. הם היו שולחים אותי אל בית הדפוס עם גליונות ההגהה. את שם הספר אינני זוכר, אולם זוכר אנכי שבצד האחד היה המקור מנוקד, ובצד השני התרגום. אהבתי להתבונן אל עבודת מסדרי האותיות. בית-הדפוס היה שייך לבילינסון. בתו היתה המסדרת והמנהלת. היה להם עוד מסדר אחד, שלאחר זמן

נשא את אשת ביילינסון לאשה. הבחור נתעשר ותפס גם מקום חשוב בקהילה ונבחר לחבר העיריה. בבית דפוסו הדפיסו גם את "ידיעות אודיסה העירונית". כשהצטרפתי לחכות לגליונות ההגהה הייתי נכנס לחצר בית-הכנסת הגדול ויושב תחת צל השיטה, מול באר השיש, ונהנה מהדר הטבע. נדמה שנישאתי באותם רגעים אך פסיעות אחדות מן הרחוב היהודי שבו רתחו החיים הסואנים. הסתכלתי בבית-הכנסת ובדמיוני ראיתי את עצמי מול בית מקדשנו בארצנו הקדושה. ביחוד גדלה שמחתי כשעלה בידי להאזין לשירת המקהלה, החוזרת על התפילות ולראות את החזן המפורסם. כך הייתי מבלה שעות רצופות ובתלמוד-התורה לא הרגישו בהעדרי.

בערבי שבתות למדנו רק חצי יום, ואז היה הד"ר גולדנבלום מעכב אותי לשעתיים. הלכנו לשאוב מים מינרליים במעין גן הצמחים. הלכתי עמו מתוך שמחה אל הגן. גולדנבלום היה גם לוקח את שני ילדיו, ובזמן הטויל היה מתנהג עמי כידיד ותמיד היה מהנה אותי במתנה. באביב של אותה שנה יעצו לי המורים שאתכונן לבחינות אל הגימנסיה. שמעתי לעצתם, ובאוגוסט נתקבלתי למחלקה הראשונה. הייתי גם מבקר מדי פעם בפעם את תלמוד-התורה ובכלל לא ניתקתי את קשרי עם המוסד, ביחוד עם מורי וארשאבסקי, בדרך וטרייביטש. כעבור שנים, כשעליתי על במת הספרות, היו מורי מקוראי הוותיקים. אותם המורים שצרות יהודי רוסיה נגעו עד לבם ומשאיפותיהם לטובת הרוסיפיקאציה — חטאת געורים — לא נשאר כל זכר. המשכילים שנתרכזו מסביב לתלמוד-התורה בתקופת ההשכלה ההיא לא היו פדגוגים מנוסים, אולם היו יהודים מסורים לעמם. עם משכילים מסוג אחר לגמרי נפגשתי בהיותי בבית היתומים.

בית יתומים זה נוסד על יד תלמוד-התורה כשעברתי אל המחלקה השלישית. את חנוכת הבית חגגו ברוב פאר והדר וטובי הקהילה היהודית לקחו חלק בטקס. חזן בית הכנסת הגדול, ניסן בלומנטאל, השתתף בטקס עם המקהלה והד"ר שוואבאכר היה הנואם הראשי. כל הנוכחים בטקס ראו בבית היתומים מוסד חשוב מאד, וביחוד התפארו בו המייסדים. פני הד"ר סולובייטשיק צהלו כפני אב בחתונת בנו או בתו. הוא התרוצץ, התרגש, לא כעס וקידם את פני האורחים בבת-צחוק על פניו. הוא ניגש אלי והודיע לי שיכול אני לעבור אל בית היתומים. אף-על-פי שסבלתי הרבה עוני ומחסור לא נתלהבתי מן הידיעה הזאת. להיפך, לבי נתמלא עצב. עזבתי את בית דודתי הענייה ועברתי אל דירתי החדשה. אף-על-פי שהתאוננה ססרתי מן הדרך הישרה, שמחה שלא אדע עוד מחסור והביעה את תקוותה, שהניצוץ היהודי לא יכבה בקרבי וזכות אבות תגן עלי ותעמוד לימיני בכל אשר אפנה.

בבית היתומים היו שני חדרי מיטות, מיסדרון, ששימש גם חדר-אוכל, חדר בשביל המשגיח וחדר-רחצה. בחדרי המיטות עמדו מיטות ברזל עם מזרנים מלאים תבן, וכרים ושמיכות מנומרים כמו בקסרקטים. לכל ילד היה ארגו בשביל חפציו. במסדרון היו הילדים אוכלים את ארוחותיהם וגם מבלים את שעותיהם

הפנויות. מפקחי בית היתומים האמינו בכלל, שאת בני העניים אסור לפנק יותר מדי כדי שיוכלו להסתגל לחיים כשיעמדו על דעת עצמם וימצאו את מחייתם כבעלי מלאכה או משרתים. ביחוד הקפיד על זה הד"ר סולובייטשיק, שהתנהג בחייו הפרטיים בפשטות גמורה.

בבוקר קיבלו הילדים לחם ותה, ובשתיים עשרה אכלו את ארוחת הצהרים: מרק או חמיצה. בארבע קיבל כל אחד פרוסת לחם, ולארוחת הערב קיבלו שוב לחם ותה, ולפעמים גם חתיכת גבינה. לעתים רחוקות היו נותנים לילדים ספל חלב במקום התה. בשבתות ובמועדים נתנו לנו מגדנות, שהיו הגברות שולחות למעננו. שומר תלמוד-התורה ואשתו עבדו גם בבית היתומים, ובעלה היה גם גובה את מס החבר. שניהם השגיחו על הסדר והקפידו שהילדים לא יקבלו יותר ממה שמגיע להם. לכן היו התלמידים עוזבים את השולחנות רעבים ומהם היו גונבים לחם מתוך ארגזי חבריהם. חרות במוחי עד היום מראה הילדים האלה שהיו מתחננים ממש בפני חבריהם שיתנו להם פרוסת לחם והיו אוספים את הפירורים מעל השולחנות. הסדר בבית היתומים היה מופתי. את הלבנים על המיטות היו מחליפים בכל יום ששי, מכבדים את הריצה ומקפידים שהכול יעמוד על מקומו. גם הילדים לבשו בגדים נקיים. בקיץ לבשו הילדים בגדי קנבוס אפורים וכובעים מאותו הצבע ובחורף לבשו מתניות, מכנסי ארג צהובים וכובע של צמר-גפן. כל הניכי בית היתומים למדו בתלמוד-התורה, ואף אחד מהם לא הצטיין בלימודיו. על פי רוב היו החניכים בני העניים המרודים. הפרת פניהם ענתה במ. (המשך יבוא)

תרגם: ל. שפאל

דמותו של שזר

ז. שזר כשר החינוך והתרבות, נראה כטיפוס המובהק של „שר הרוח“ הישראלי, ועדיין מהדהדים דבריו בכנסת „כאיש בשורה אני היום“, והביא החלטת הממשלה לחינוך חובה חינוך להמוני בית ישראל במולדתם. מאז חברותו בהנהלת הסוכנות, חרדה אחת מלווה אותו, חרדה לעברית, ליהדות. עם פנס ביד יצא מפקידה לפקידה לפקוד את נדחי ישראל. ימנה אחד לאחד את דוברי העברית, המקדשים את העברית במרחקים ובפינות שיעין איש לא חשורן. כבפעמון-אזעקה צלצלו דברי שזר בקונגרס לעשות למען העברית, להציל המוני בית ישראל מכבשני הטמיעה. תמיד תמצא את שזר בחברותא, בשבתו בבית ובלכתו בדרך, מעין „לכה דודי“... „הצוותא“ היא אולי המלה החביבה עליו ביותר. יש ולעתים יטלפן לחבר ולידיד ויזמינו לביקור. יאמר האישי: „עמי אורחים“, ישיב שזר: „מה פירוש, טול אורחך ובואו כולכם אלי“. כאומר: אדרבא ואדרבא. וליד האח, מפכים מעיינות השיחה בזכותם, מרעיפים ברכה, נישאים בכנפי ההשראה, אי-האמן שיעלה בניב ובמכחול חדותה של שעה זו של שיחת חכמים שנתשאים שונים משתזרים בה מן הציבור ומן הזכרונות, מן החסידים ומתנועת הפועלים, מגדולי עם ופשוטי-עם. באוצר הניבים בלב המוני, המוני פועלים, „עמך“, קהל חסידים וכל בית ישראל, השתזר ניב שצליל ערב-ערב מתנגן ועולה הימנו: זמן — לשון אהבה.

— אברהם חיים אלחנני: שיחת סופרים. הוצאת ראובן מס, ירושלים, ע' רמ"ג.

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

הַנְּאֻהָבִים וְהַנְּעִימִים

(לשנת הכ"ה לפטירת הד"ר שמריהו לוויין)

מאת אהרן נירס-נירנברג

בשנות המלחמה העולמית הראשונה ניקלע הד"ר שמריהו לוויין, לרגל פעולתו הציונית, לארצות-הברית ועקב חומרת המצב בעולם נשאר במדינה הזאת. כידוע יצאו לו לד"ר לוויין מוניטין כ"נעים גואמי הציונים" והשתקעותו באמריקה הפכה למקור ברכה לציוני ארצות-הברית ולאוצר השראה לכל שוחרי דבריו השופעים תבונה ושנינה.

לעתים תכופות היה סר גם לקנדה, וביחוד רבו ביקוריו במטרופולין הקנדאית — מונטריאל.

למותר הוא להדגיש כי בני המקום היהודיים על כל מפלגותיהם לא רק שהתיחסו אליו בכבוד, אלא שגם השתדלו ככל האפשר להנעים לו שהותו ב"טור-מלכא" — היא מונטריאל.

מן המפורסמות היא, כי להיטות רבה נודעה לד"ר לוויין למשחק השחמט, וכאשר נודע לו בזמן היותו במונטריאל את דבר נצחוני על אלוף השחמט האמריקני שבתקופה ההיא — ג'ון מארשאל — מיד הזמינני להיות "יריבו", ובזכות זו אף נעשיתי לאחד ממקורביו.

באחד מביקוריו במונטריאל, בשילהי החורף, שנת 1918, הותקף הד"ר לוויין במחלת הכליות. מחלה זו ריתקתו למשכב הדווי למשך שבועות רבים. בהתאם לבקשתו התחלתי לבקרו כמעט מדי יום ביומו, "להנעים לי את מחלתי במשחק השח"...

וראה זה פלא! בו בזמן שכאבנו אילצוהו לחסל את פעולתו הציבורית ולהאט את קצב פעולתו הסיפרותית, הרי בהופיע "יריבו" והנה "היתה עמו רוח אחרת" ויסוריו בל עמו. (אגב, ה"יריב" היה מתבקש תכופות "להעלות על הגליון" את המאמרים שהד"ר לוויין היה מכין בשביל "התורן" שהיה אז עורכו).

וכך היתה דרכו של ד"ר לוויין במשחק השח: כל צעד היה מלווה מאמר "זו"ל או מתובל "פלפלא חריפתא", מסוג השנינה האפייני שלו, אולם למרות אימרות-הכנף וההברקות הלשוניות היה דו-הקרב מסתיים לרוב בתבוסתו. לעתים,

כשהיתה באה לו ל"יריבו" שעת רצון להעניק ל"נעים נואמי הציונים" מעט נחת רוח והיה מזכהו בנצחון — אז לא היה לחדוות הד"ר לוויין כל גבול, ובצהלתו היה אף סונט את יריבו, שכיוון וכבר נתגלה לו כשרונו במשחק, הרי מהיום והלאה יפנו שוק על ירך...

ומי שלא ראה את התפעלותו של ד"ר לוויין בשעת נצחונו לא ראה התפעלות מימיו. פשוט, קשה היה להאמין שאדם כמוהו מסוגל לצהול צהלת ילדים. אחרת היתה תגובתו בשעת תבוסתו. אמנם זעף רגע קט, אולם אחרי רוגו פורתא היה, ללוא אומר וללא דברים, עורך מחדש את "כלי המלחמה" על פני לוח השח, בחינת "השח מת, יחי השח".

כאמור, שפר עלי גורלי להיות לא רק "יריבו" של ר' שמריהו, כי אם גם מקורבו, והנה פעם אך בשל פליטת־פה אחת כמעט שהופל כתר־ידידות זו מעל לראשי. הדבר שהיה כך היה. באביב שנת 1928 הוזמן הד"ר לוויין לאוטאבה, בירת קנדה, לנאום באסיפה ציונית בטרקלין המפואר של המלון "שטו לוריה". שיחק לי מזלי ובדיוק באותו הזמן שוהה הייתי באוטאבה לרגלי מסחרי ואף אני מתאכסן במלון ההוא. סאת הצלחתו של "נעים נואמי הציונים" היתה מלאה וגדושה. כשניגשתי כתום ההרצאה להביע לד"ר לוויין את תודתי וברכתי — אחזני הלה בדש מעילי ואמר לי בנו הלשון: "אין זאת כי מלאך אלוהים הביאך הלום, הבה, ידידי, נסור לחדרי, ונבלה יחד בנעימים במשחק האישקוקי". ועל דבריו הוסיף: "נפשי צוהלת בקרבי משפעת המחמאות שהעתירו עלי הערב, ומובטחני, כי הפעם אנחילך תבוסה שלימה ומהירה"...

למרות ה"איום" קיבלתי את האתגר ברצון, אך גם מתוך הסתייגות, שלא להפריז בזמן המשחק משום שהשעה כבר מאוחרת ולמחרת היום עלי להשכים קום בכדי "לתפוס" רכבת לחזור הביתה. "כמוני־כמוך", הרגיעני הד"ר לוויין כשהננו מתקרבים למעלית שהבאתנו לחדרו בקומה החמישית. לאחר שטעמנו מיני תרגימא נחפו ר' שמריהו למגירת שולחנו, הוציא ממנה את "כלי המלחמה" ודו־הקרב התחיל.

אגב, בכל הנסיעות הרבות היה ד"ר לוויין גורר עמו קופסת השח, מתוך תקווה שמא יזדמן לו בדרך בר־נש שיוכל "לגייסו" לשם משחק, כמו־כן היה נושא עמו ספר תנ"ך. שניהם, ספר התנ"ך והשח, היו מלוויו הקבועים של ר' שמריהו בכל מסעיו וחניותיו.

על אף ההבטחה ההדדית וההחלטה הנחושה, הפך לנו ליל המשחק ל"ליל שמורים", ששתי אכזבות היו שמורות בו לשנינו: לי — בתחום הזמן והשינה, לד"ר לוויין — בשדה המשחק... הנה הגיעה השעה שתיים, לאחריה שלוש, והנה כבר ארבע, חמש, שש, שעה גוררת שעה ותבוסה מצטרפת לתבוסה למגינת לבו של ר' שמריהו. אולם רש"ל זה רק נחל מפלה ומיד, ללוא־אומר וללוא־ריטון, יסדר מחדש את מערך הכלים ופיו ימלל תחינה: "רק עוד פעם אחת!" עם עלות השחר התחלתי מרגיש סחרחורת בראשי וצמרמורת עייפות בגופי. החלטתי לרכו

את כל כוחותי ולחסל עסק ביש זה בכל המהירות. לשם עידוד וזירוז התחלתי להמהם ולפזם כל מיני פזמונים. משהגיע תורו של ה"מלך" להיקטל, פתחתי בפיוזמו של שיר ביאליק „אחרי מותי" בשינוי-מה של המקור:

„היה, מלך, וראו איננו עוד..."

למשמע הפיוזם והפזמון הרים ר' שמריהו את עיניו מלוח-המשחק והפטיר: „שיר זה — פנינה יקרה הנה במשבצת שיריו של ביאליק. אכן, ארי הנהו בחבורת המשוררים שלנו ומי ידמה ומי ישווה לו?"

קמתי ואמרתי:

„למרות כל חיבתי והערצתי את ביאליק, נדמה לי, כי שאול טשרניחובסקי עולה עליו".

„לא היה ולא נברא", הרעים עלי הד"ר לוויין בקולו האדיר, „ביאליק ואך ביאליק הוא משוררנו הלאומי הגדול שבקרבנו!"

„נכון", העירותי, „אין ספק שביאליק משוררנו הלאומי הנהו, אולם עובדה היא שמבחינת שירה צרופה שירתו של טשרניחובסקי עתירת הגוונים והנושאים כלי-האנושיים עולה על שירתו של ביאליק".

„לא ולא!" נתרעם שוב הד"ר לוויין, „אתם הצעירים נגררים הנכם תמיד אחרי המבריק והמסנוור, אחרי המגרה והמתעה, מה לכם לרוממות ולעמקות של שירה כעין זו של ביאליק?"

וכאילו לאמת את צידקת הערתו והגדרתו התחיל לצטט שירים ומובאות שונים מיצירתו של ביאליק. דיקלום זה העמידני לא רק על בקיאותו המופלגה של רש"ל בשירתו של ביאליק, כי אם גם הוכיחה בעליל את עצמת הערצתו למשורר.

הבנתי שהוויכוחים הם לשווא, ומה גם ולבי נוקפני על אשר גרמתי לידידי התמרמרות בלי משוערת. בכדי לרכך את חרונו ולחסל את ויכוח-הסרק העירותי: „לא משורר ולא בן משורר הנני, רק קורא המחבב את הספרות העברית הנני. מעריך אני את ביאליק ואת טשרניחובסקי גם יחד, אפס שזה האחרון ניראה לי משורר בחד עליון, כשרונו יונק גם ממקורות שירה לועזית ושרשיו צפונים גם בקרקע החכמה הכל-אנושית שרכשה בבתי-אופנה בחו"ל".

„אבל ביאליק שלנו למד בישיבת וואלוזין, ויש לשער שטשרניחובסקי שלך אף את שמעה לא שמע, שירת ביאליק נובעת מנשמה ספוגה ורווייה יהדות מקורית, בשעה שהמשורר שלך, הבקי בחכמת יוון, צריך להשתמש במילון עברי-לועזי בכדי לשיר את שירו ולחרוז את חרוזיו..."

ר' שמריהו נשתתק לרגע ואחר-כך הוסיף:

„אין ברצוני לכפות את דעתי עליך, אבל רוצה הייתי שתפיר פנים אל פנים את חביב המשוררים שלך ונראה אז מה תהא דעתך עליו!"

פתאום התחיל לפשפש בצרור המכתבים שהיה מונח לפניו, הוציא מתוכו מכתב ואמר: „בעוד כמה שבועות עומד טשרניחובסקי להגיע לניו-יורק בלוויית

הד"ר צמח פלדשטיין מליטא. אודיעך את יום בואו. תבוא לניו-יורק, תתארח בביתי ואז גם נגמור את המשחק הזה... דברייך הרגיווני במקצת והמשחק קשה עלי".

לאחר בקשת הסליחה על הצער שגרמתי לו, ברכתיו ב"בוקר טוב" ואצתי-רצתי לרכבת.

עברו שבועות מספר והנה באחד הימים מקבל הנני מכתב מרש"ל (לצערי המכתב המעניין הלז נעלם מתיקי בשטף הזמן) ובו הוא מודיעני, כי ה"פואט לוריט" שלי כבר הגיע לניו-יורק והוא מתאכסן במלון "אוסוניה" ברחוב ברודוויי, סמוך לרחוב 73 מערבה. להודעה הזו מצורפת גם בקשה כי בטרם אלך אל המשורר אסור אליו והוא כבר יטפל בפרשת ההצגה.

למחרת הערב כבר נשאתני הרכבת ממונטריאל לניו-יורק על מנת להביא שי-הערצתי למשוררי הנערץ. בבואי, בשעות הבוקר, למלון נכנסתי מיד לחדרו של ר' שמריהו, שגר במלון שבו התאכסן טשרניחובסקי. הד"ר ש. לוין קיבלני בסבר-פנים יפות והעיר:

"קודם כל נאכל ארוחת-בוקר ואחר-כך נזמין את ה"בעל-דבר" בעצמו לסור לחדרנו, חדר הסמוך לחדרי, ונקישה אצבע על דלתו — כמוה כהזמנה רשמית..."

משנכנס המשורר הוצגתי לפניו ברוסית, כי זאת היתה השפה, שבה התנהלה שיחתם.

מראהו החיצוני של טשרניחובסקי גרם לי אכזבה. בעל קומה בינונית, בלוריתו "המפורסמת" שחומה, שחוט-זיקנה לבנים כבר שזורים בה, שפמו העבה — קצותיו המחודדים מזדקרים כלפי מעלה, עיניו ירוקות-אפורות אך נטולות כל ברק והבעה, תלבושתו מרושלת ולשונו — רוסית מתרברבת... הרהרתי לעצמי מתוך צער:

הזה הוא בחיר המשוררים העברים שלי, הזהו טשרניחובסקי, שבגללו כמעט והפסדתי את יקרת ידידותו של "יריבי" הנעלה, הד"ר שמריהו לוין?

בינתיים נכנס הד"ר צמח פלדשטיין והשיחה התחילה לזרום בערוץ העברית. רושם לא נעים עשה עלי דיבורו העברי של טשרניחובסקי שהצטלצל בו מבטא רוסי בולט ורועם. מוזר, כמו כן, היה להאזין לתבלין הלועזי שבו תיבל את שיחתו העברית; ביחוד הרגיוני הכינוי "גולובצדיק מוי" (יונתי, ברוסית) שבו כיבד מדי פעם בפעם את ה"ליטבאק", הד"ר פלדשטיין. אודה, ברגע המצאי במחיצתו של טשרניחובסקי התחלתי לפקפק, אם אמנם משוררי הנערץ לנגד עיני, ולא איזה סוחר או סתם איזה בעל מקצוע (כידוע, היה שאול טשרניחובסקי רופא לפי מקצועו ורבים-רבים ניצלו את טוב-לבו ללא בושא וללא תשלום...)

יומים ביליתי עם טשרניחובסקי תוך כדי טיולים ב"ריוורסייד-דרייוו" ושוחחנו אודות כל מיני משוררים וסופרים, היות וד"ר פלדשטיין היה מלוונו התדיר דיברנו גם על הצורך לשכנע את היהודים בארצות-הברית לבוא לעזרת

העוסקים בהפצת החינוך העברי בליטא, אשר לשם כך הם באו שניהם למדינת קולומבוס.

תוכלו לשער לעצמכם כי את שעות הפנאי ביליתי בחדרו של מארחי ר' שמריהו בכדי לסיים את המשחק הבלתי נגמר שבאוטאבה... וגם לשם תוספת משחקים. ברצוני להדגיש עובדה מעניינת. במשך כל הזמן לא חקרני הד"ר לוויין לדעת על טשרניחובסקי. ביום בו עמדתי כבר לעזוב את ניו-יורק העירונית תוך כדי המשחק, וכלאחר-יד, שיתכן כי טשרניחובסקי משורר גדול הנהו, אך כוחו כסופר אינו גדול ביותר. הסיפורת שלו, כשיחתו, היא פרוזה די קלושה וחיזורת... הצצתי בפניו של הבר-פלוגטא שלי והבחנתי בהן מעין ברק של קורת-רוח. המשכתי: "מה שאין כן ביאליק — הוא «אפיר הפרוזה» שלנו. כעשר פעמים קראתי את ה«ספיח» שלו וטעמו עדיין שמור עמי, מה יש לדבר, ביאליק — לית מאן דפליג".

נעץ בי ר' שמריהו את עיניו הפיקחות כבולש את צפונותי והפטיר: «אמנם כן, הוא — ביאליק לית מאן דפליג, אין כמוהו, ועכשיו כיוון שכבר תהית על קנקנו של טשרניחובסקי הרי «מן היורש» הוא שתפיר גם את ביאליק שלנו. ידעתי, כי הנך מתעתד לתור בארץ, אל תחמיץ את ההזדמנות לראות את ביאליק, בלה במחיצתו זמן-מה ותיווכח ותדע במה גדולתו. ואתה אל תדאג, אני כבר אמליץ עליך לפניו».

בערב פסח שנת 1934 הגעתי ארצה. בפגישתי עם הסופר הישיש אז"ר (אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ) שאלתיו אם אפשר לראות את ביאליק. לצערי הודיעני הזקן היקר, כי ביאליק נמצא בבית-החולים אשר ברמת-גן ואין הרשות ניתנת לבקרו בכדי שלא להפריע מנוחתו.

במשך כל שהותי בארץ צפיתי לזכות לראות את «שר המשוררים» שלנו. לדאבוני נמנעה ממני זכות זו. בעצם היתה לי אכזבה כפולה ומכופלת: שומה היה עלי לחזור הביתה מבלי לראות לא רק את המשורר הנעלה, אלא שגם את ידידי הנערץ ר' שמריהו לוויין לא הצלחתי אז לראות. באיסרו-הג שבועות, 1935, נפטר ידידי היקר והדגול ולבי נמחץ מצער למשמע ידיעה מחרידה זו.

בשנת 1950, בערב ראש-השנה, הגעתי למדינת ישראל כשהנני מברך ברכת «שהחינו» לראות בקוממיות ישראל — והיא משאת-נפשי מיום עמדי על דעתי.

באחד הימים החלטתי «לבקר» את ידידי השוכנים ב«פנתאון» העברי — בית-העלמין הישן שבתל-אביב. הפשפש של הגדר הבנוייה לעבר הרחוב חברון היה פתוח. בכניסה התעכבתי זמן-מה על יד קברו של י. ח. ברנר, שהנהו בעצם קבר-אחים בו טמונים-ספונים כל הקדושים שניספו יחד עם הסופר במאורעות תרפ"א. סרתי למישעול אחד והנה קברו של ח. ג. ביאליק לנגד עיני. אמרתי לעצמי: «אוי לעינים שלא זכו ליהנות מזיווך בעודך בחיים ושעליהן רק לחזות

בקברך". דמעות התחילו מציפות את עיני. הרימותי את עיני הדומעות בכדי ליבשן בממחטתי והנה משמאלו של קבר ביאליק מצבתו של ר' שמריהו לוויין מתנוססת נגדי. נחשול זכרונות והגיגים עברני. מחשבה רודפת מחשבה. הגיג גורר הגיג והנה הפסוק "הנאהבים והנעימים" צף ועלה בלבי. אכן, ביאליק ושמריהו לוויין, הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו. עוד שפתי ממללות ביראת כבוד ובצער את הפסוק הנ"ל ועיני כבר מצאו גם את קברו של... שאול טשרניחובסקי.

מאז ביקורי הראשון במדינת ישראל כבר זכיתי לבקרה פעמים רבות, ומדי פעם בפעם בבואי לארץ האבות והפנים אני "מבקר" את "הנאהבים והנעימים", שגאוות ישראל עליהם — ידידי ואהובי: ביאליק, טשרניחובסקי ור' שמריהו לוויין.

ציונים על ספרים חדשים

מנדלבוים, ה"פרובוסט" של בית המדרש לרבנים.

בהקדמתו לספר מביא רבי מנדלבוים את דברי ד"ר אליעזר פינקלשטיין, גשא בית המדרש, שבהם הוא מנסח את מטרת המכון. לפי דבריו שואף המוסד להדק את הקשר הרוחני והתרבותי בין מדינת ישראל ואמריקה ולתת מושג בולט ליהודי ארצות-הברית על הערכים הרוחניים והתרבותיים של המדינה. בו בזמן קורא הוא לקהילה יהודית בארצות-הברית לסייע למדינת ישראל במאמציה להרים על גס את חשיבותה בעיני העולם ולהשפיע על היהודים באשר הם שם שיראו את מדינת ישראל כמרכז רוחני.

הפרק הראשון דן בעניין "בניין גשרים" בין ארצות הברית ומדינת ישראל והוא נכתב על-ידי ד"ר שמעון גרינברג. המאמר משמש כמין פתיחה, כי מתוכו נשקפת המטרה העיקרית והיסודית של המכון — להדגיש את חשיבות בית-הכנסת כגורם יסודי בבנין הארץ. ד"ר גרינברג טוען, שעלינו לבנות גשר רוחני העומד על עמודים איתנים. עמודי התווך האלה צריכים להכיל את הגרעין הרוחני שבכוחו להפיח רוח חיים בקיבוצים היהודים במדינת ישראל ובארצות-הברית. רק גשר רוחני כזה

בין אמריקה לישראל

Assignment in Israel, edited by Bernard Mandelbaum, Seminary Israel Institute of the Jewish Theological Seminary, New York 1960, 243 pp.

השאלה היסודית והחמורה המעסיקה כיום את מוחות הסופרים, הרבנים והעסקנים — איך לחזק את הקשרים בין ארצות הגולה ומדינת ישראל עומדת עדיין על הפרק באסיר פות, כינוסים ועידות של היהדות הזרמיה. הצעות ותוכניות מכל המינים עובדו וכל אחת מהן מעוררת ויכוחים — והבעיה עדיין במקומה עומדת. בין המוסדות הדנים בבעיה זו והמחפשים פתרון תופס בית המדרש לרבנים מיסודו של שכטר מקום חשוב, ולמטרה זו ייסד בית המדרש בשותפות עם הסוכנות ועוד כמה מוסדות את "המכון הישראלי". באביב שנת 1959 קיים המוסד מכון של חמש עשרה הרצאות על מדינת ישראל ועל התקומותה למיום היחסה עד היום הזה. כל המרצים ביקרו את המדינה והיו עדייראיים למתרחש שם ועמדו בקשרים אתה. לפני כמה חדשים פירסם בית המדרש את ההרצאות בספר שעורכו הוא רבי ברנד

הבמאי דורי שרי, בשם „סויר סנטימנטלי“, המבוססת על רשמיו מביקורו בישראל. כל ההתחלות קשות הן, וכן גם המפעל הזה. נקודה שמייסדי המכון ילכו מחיל אל חיל וימשיכו בעבודתם רבת הערך הזאת.

התנועה השיתופית במדינת ישראל

Cooperation in Israel and the World, by Walter Preuss, Rubin Mass, Jerusalem 1960, 279 pp.

בו בזמן שיהודי ארצות-הברית וארצות אחרות שואפים לשתף פעולה עם מדינת ישראל, משתדלת המדינה לפרסם את התקדמותה על כל ענפיה בין אומות העולם. למטרה זו מוציאה מדינת ישראל ספרים בשפות זרות הונים בחיים הכלכליים, החברתיים והמדיניים. על ידם יוכל הקורא לקבל תמונה בהירה על מפעלי המדינה ועל התקדמותה.

הספר דן על התנועה הקואופירטיבית והתפתחותה במדינת ישראל והוא יצא לפני כמה שנים בעברית. ההוצאה האנגלית הזאת תורגמה מגרמנית על-ידי שלמה ברר.

כחוקר והיסטוריון מומחה מבין המחבר, שאין לצמצם את הנושא ויש לדון עליו בהרחבה. לכן ייטיב לעשות כאשר יתן תמונה מקיפה מתולדות התנועה הקואופירטיבית בארצות שונות, ויעמוד על הגורמים שהביאו לייסודה, על הקשיים והמכשולים שעמדו על דרכה, ולבסוף על הצלחתה או כשלונה. הוא משווה את התנועה הקואופירטיבית אצל עמים אחרים לתנועה במדינת ישראל ומנתח את הסיבות היסודיות שגרמו להתפתחותה עד שהיום משמשים הקואופירטיבים במדינת ישראל דוגמה ומשל לכל העולם ונציגים ממדינות שונות באים לראות בעיניהם את הישגיהם ולעמוד על הגורמים שהביאו להצלחתם, המתברר ראו לשבח בעד המחקר רבת הערך הזה.

ל. שפאל

יוכל לקשר את שני הקיבוצים בקשר של קיימא — קשר שלא ינותק לעולם. עלינו לשפר את החינוך בארצות-הברית ולהקנות את ידיעת הלשון העברית, שתוכל לשמש מפתח שיפתח את דלתות נשמות הקיבוצים. אולם הלשון היא רק גורם אחד. מלבד הגורם הזה יש עוד גורם חשוב, המוסד ששימש מרכז רוחני ודתי לעם ישראל מתקופת הבית השני ועד עתה — בית-הכנסת. טענת המחבר היא שבית-הכנסת איננו תופס את מקומו הראוי במדינת ישראל, ואם אחינו במדינת ישראל רוצים לחזק את הקשר בין הארץ ובין קיבוצי הגולה, עליהם לבדוק את בידק בית-התפילה והדור הצעיר צריך להכיר בחשיבותו. את ההמשך לפרק כותב גיימס א. פייק, כומר של הכנסייה האפיסקופלית בקאליפורניה. הפרק הזה דן ב„דתות במדינת ישראל“ ובו הוא נותן סקירה על עמדת הדתות במדינה, וביניהן ה„דת“ היהודית, מתוך דבריו נראה שהוא בא לשמש כעין מליץ יושר לשני הזרמים ביהדות — היהדות השמרנית והריפורמית, שעד היום לא עלה בידן למצוא את מקומן שם. ד"ר פייק מביע לכן את שמחתו על המפעל החשוב של בתי המדרש לרבנים של השמרנים והריפורמים לייסד מרכזים במדינת ישראל להגדיל תורה ולהאדירה.

מדוע מסר העורך נושא חשוב כזה לכומר — הוא דבר הנשגב מבינתי. העובדה שהד"ר פייק ביקר את מדינת ישראל אינה מספיקה כדי שיהיה תובע את עלבון היהודים השמרנים והריפורמים. כלום לא נמצא בתנועות האלה אנשים המוכשרים לטפל בעניין חשוב זה?

מלבד הפרק השלישי שבו דן הפרופ' משה דייוויס על הוראת תולדות היהודים בארצות-הברית במדינת ישראל, מוקדשים יתר ההרצאות המעניינות להתפתחות המדינה במשך שנות קיומה על כל ענפיה; בשדה התרבות, האמנות, הכלכלה, הצבא, האדמה ועוד. כמו-כן נכללו בספר רשימות של העתונאי רוברט סט. ג'ון וואלדו פרנק, ועוד. הספר מסתיים ברשימה דראמטית כתובה בטוב טעם על-ידי

דרך מוצא להצלת ישראל בשעה זו „אלא אם כן יהרסו את נדבכי מגדל הכפירה עד היסוד, רק אז יפוצו מעינות האמונה החוצה“.

אמונתם היסודית של הנביאים, אומר המתברר, היא „ששום מעשה פשע, שום שפיכת דמים של נקיים ותמימים שבוצעה בידי קיבוץ אוושי הקרוי בשם עם וממלכה — אינו הולך לאיבוד. סופו של מעשה שיגמול את פירותיו. הפירות של המעשים הוא הגמול והנקם, שאלהי ישראל מביא על הגוים הפושעים והזדוניים. הגמול והנקם אינם אלא התגלותו של אדון העולם“.

מבחינה שניה חזו הנביאים את יד ה' ביעודים לעם סגולתו בטובה ובברכה שביא על עם ישראל. ההיסטוריה של העמים ושל עם ישראל היא שבה העלילות וההתגלות הגדולה של ד'.

דת ישראל מפקיעה את האדם מתחום המות אל תחום החיים. כל המצוות שהוטלו על האדם מישראל כונתן להפקיע את היחיד מישראל „מתחום החלופיות והמות ולהביאם לתחום האלהי האי חלופי“.

ד"ר יהושע ייבין רואה בנחיצות רנסאנסה רתית. רנסאנסה זו לא תקום ולא תהיה על-ידי המפלגות הדתיות הקיימות בקואליציה בממשלת ישראל. בענין זה לית מאן דפליג. פוליטיקה ודת לא עלו יפה בעבר ולא תעלינה יפה בעתיד. פוליטיקה מפחיתה את ערכה של הדת ומורידה את השפעתה עד עפר.

אמונת ישראל — אומר המתברר בצדק — אינה ענין של קואליציה וקונגויות פוליטיות. הדת היא אש אוכלה אש ולא תתגשם ולא תתאדר ע"י מיקוחים הדדיים בקואליציה. דורנו, אומר המתברר, „מצפה לעלייתם של מאמינים גדולים שיכתשו בלי ריתויו את מצבות אלילי השוא של דורנו ויגליכו את עם ישראל אל אלוהיו, אל מקדשו, אל גאולת ירושלים והארץ מנהר מצרים עד גהר פרת“, הספר מגביר את האמונה בעתידה של דת ישראל. ד"ר גרשון א. חורגין

בשבילי אמונת ישראל

מאת ד"ר יהושע ייבין. הוצאת

„סולם“, ירושלים, תש"ך.

שלחמי אמוני ישראל הנתונים בדאגה על מצב הדת בארץ ישראל, יקדמו בברכה ובהר-קדה לבבית את ספרו של המלומד וההוגה דעות, ד"ר יהושע ייבין.

תוכו של הספר הזה רפוד אהבה התדורה חרדה לשפל מצבה של דתנו כדורות האחרונים. הספר ערוך למען הדור החדש שסטה מעל אמונת אבותיו ומחפש תוכן חיילוני לחייו.

המתברר רואה את יד ה' בקימום מדינת ישראל. מדינה זו קטנה היא בכמותה אבל רבה ועצומה באיכותה. היא מהווה, לפי דעת המתברר, „מהפך קופרניקי“ בתולדות האדם עלי אדמות. חידוש מלכות ישראל אות ומופת היא למציאות ד'. מלכות ישראל מעידה כמאה עדים שיש מנהיג לעולם שעל פיו משתלשלת ההיסטוריה האנושית. תקומתה של מלכות ישראל היא הוכחה מכריעה וחותרת „שנבואר“ תיהם של נביאי ישראל מתקיימות והולכות כיום לעינינו“. משמע שנביאי ישראל נביאי אמת הם ואלהי ישראל שבשמו דברו וחזו הוא אלהי אמת. „נבואותיהם לאחרית הימים הולכות ומתקיימות, המסקנה נביאי ישראל נביאי אמת“. „נביאי ישראל שדיברו בשם אלוהי ישראל הם נביאי אמת, המסקנה — אלוהי ישראל אלוהי אמת“.

עם יסוד מדינת ישראל עומד המאמין „על קרקע מציאותי אמפירי“. הכופר בלבד מבסס את דעותיו על בלימה, על מגדלים פורחים באויר, „על פלפולים דחוקים“. כונתו של ד"ר יהושע ייבין, בספר הזה היא „לא להבקיע את מוינות האמונה אלא לפחות לערער את הכפירה“. בימים האחרונים „קוקם אצלנו מגדל הכפירה הגדול ברוב רהב החופף כולו על העם היושב בציון“. לבו של המתברר דווי עליו בשל המצב השורר וקיים ביהדות. אין

מפעלו המוסיקלי של ד"ר מ. זאנדברג

רבות וניגנו נגינות של סולמות שונים, מין דור הפלגה חדש של לשונות ונגינות, שאי אפשר להביע בכלי־נגינה שבידינו. את המר־סיקה רבת הגוונים והצלילים. ד"ר זאנדברג בא לכן לידי החלטה שיש ליצור שפה מוסיקלית אחידה, שתכליל את כל התכונות האפייניות של הנגינות השונות ולהגיע על־ידי כך לידי מוסיקה אוניברסלית, או "האר־מוניה קוסמית".

אלה שרצו לבנות את המוסיקה על פי טעמי המקרא טעו אף הם, כי טעמי המקרא אינם כתיב של אינטרבלים, אלא סימנים סינטקטיים (מלבד פור ושלשלת). התנ"ך, שהוא יצירה אוניברסלית, יפה לו מוסיקה אוניברסלית. כיצד אפשר לבצע את הדבר הזה? עד עתה לא נמצא הפתרון לכך, כי אי־אפשר למצות את משמעותם המוסיקלית של טעמי המקרא בכלי־הנגינה שבידינו. ד"ר זאנדברג חידש גם בכך, שיצר את האמצעים המוסיקליים (כגון עוגב מיוחד וכלי־נגינה אחרים), להסביר בשפת הצלילים עצם נשמת המקרא — את ניגונו המסורת־אוניברסלי. **מ. הכם**

ביום ג', 6 בדצמבר, התקיים באולם "קארגני הול" קונצרט של המלחין העברי המקורי, ד"ר מרדכי זאנדברג. ד"ר זאנדברג הוא יליד בוקובינה, שישב שנים רבות בארץ ישראל. הוא הציב לעצמו את המטרה ליצור שיטת נגינה שתביע את רוח המקרא. כאן גם חידושו של ד"ר זאנדברג, כי בנגינתו הוא משתמש ברבעים, בשמיניות ואף גם בחלקי שיש־העשר של צלילים. הקונצרט הכיל בין יתר יצירותיו — תהילות סימ־פוניות (שלשה מפרקי "שיר המעלות"), שהו־שרו על־ידי הטינור שמחה בן־גלי בלווית הפסנתרן ולינאר גודגיוואץ; סוויטה לצילו ופסנתר, אף היא מיוסדת על פסוקי תהלים, שבוצעה בידי סיוולין סטיינבוק, צילר, וגבי מילדרד קוסוי, פסנתרנית, וכן גם שלושה מזמורים שהושרו על ידי הבאריטון לסטר ליכטר.

כאמור, ד"ר זאנדברג הוא יליד בוקובינה, שהיא מין פרשת דרכים של ארצות ועמים שונים בשטח קטן. בוויית זו תמצאו: פולין, צ'כוסלובקיה, אוקראינה, רומניה, מולדביה, רוסיה־בסרביה. אף יהודים, כמו־כן, מן האר־צות הללו נפגשו בוויית זו, דיברו בלשונות

תיקון טעות

בטעות נתפרסם בחוברת האחרונה ברשימה על הספר "התורה כאורח החיים" שיצא על־ידי "בלוך פובלישינג קא.", בעוד שהספר הופיע על־ידי "היברו פובלישינג קא.", ולכן הננו נותנים בזה את הרשימה מחדש.

Torah As Our Guide, by Walter Orenstein and Hertz Frankel (Hebrew Publishing Co., New York, 1960, Pp. 250)

שני רבנים צעירים כללו בספר אחד דיני

ישראל, מנהגים ומסורות. בכל פרק הוסיפו מאמרים ושיחות מספרות הביד. המחברים השתדלו לעשות את הספר שווה לכל נפש, ואמנם יהודים מכל העדות ימצאו ענין בו. החומר לקוח ממקורות נאמנים והוא מסודר בצורה נאה וניתן בהרצאה ברורה.

אופי שימושי לספר והוא מכיל גם את הברכות במקורן העברי וכן גם יקדים מקום ללוח העברי. השאלות הניספחות יש להן ענין לקורא הצעיר. הספר פותח לו שער לחיי ישראל על פי התורה.

רשימות וסקירות

צמאון להשכלה ודעת בישראל

מעולים מלמדים תלמידים הללו, המזכירים את הטיפוס של „סטודנט נצחי“, פילוסופיה וכל-כלה, ספרות ופסיכולוגיה.

גאוותה המוצדקת של המחלקה לתרבות ליד מועצת פועלי ת"א-יפו היא, בראש ובראשונה, על רשת הפעולות התרבותיות, שנפרשה בשכונות. כ־70 „חוגים“ קבועים להשתלמות, גוסף להרצאות בודדות וסידרות-הרצאות, נותנים אותותיהם בחיי השכונות. אכן, עוד רבה ה„שוטטות“ חסרת-התכלית, שסימנה המולה המחפה על שעמום, אך המועדונים ואולמיה-הרצאות מהווים כבר התחרות רצינית ל„רחוב“, בין זה שבסביבה הקרובה ובין זה שברובעים „אריסטוקראטיים“ של העיר.

הנושאים ה„מושכים“

סיור על פני בתי-התרבות השונים ואולמי-ההרצאות בעיר יגלה לך את נטיותיהם ה„תימאטיות“ של צרכני-התרבות ה„ליליים“, ויש בכך כדי לשקף את הלכי-הרוח בחברה הישראלית של ימינו, שכן מגמות דומות מסתמנות במרכז העיר ובפרבריה. מסתבר, הנושאים הפוליטיים איבדו את כוח-משיכתם. הבעיות השניות במחלוקת בין המפלגות הן כמעט בתחתית הסולם של התענינות הציבור הרחב. הועם אפילו קסמם של נושאי מדיניות החוץ והביטחון. כבודם של שרי-הממשלה וראשי-המפלגות במקומו מונח, אך לרובם לא הייתי מיעץ להסתכן בהופעה פומבית באיזה מקום, שבסמוך לו נערכת הרצאה על נושא ארכיאולוגי או אמנותי...

הרבה פנים למציאות הלילית של הערים בישראל: פנים שוחקות ודומעות, פנים שלוחות וגועשות, פנים מבריקות וחשוכות. על אחד הגילויים הליליים של העיר, שכולו מעודד, ידובר בזה. הכוונה ללימודי-לילה — תופעה מבורכת, שהיקפה ותחולתה מתרחבים והולכים. עדים אנו לזרימה של המונים לשעורי-ערב שונים, לבתי-ספר למבוגרים, לסמינריונים וקורסים. חיים אנו בימי פריחה של „חוגים“ ומועדונים. אולמיה-הרצאות, שנת-רבו בשנים האחרונות, מתמלאים על נקלה. רבבות אנשים מבוגרים מבקשים לרכוש השכלה — והביקוש לפעולות-השתלמות ולכיתות-ערב גובר והולך. על רשמי פרי הסתכלות במרכזי-השתלמות כאלה אספר לקוראים.

חוגי-לימוד פועליים

קשה לא להתרשם — ואפילו להתרגש קמעה — מישיבתם הרצינית של נערים עובדים, אחרי עמליום קשה, על ספסלי בית-ספר יסודי, כדי לזכות בהשכלה בסיסית, שלא רכשוה בילדותם. והרגשה מיוחדת של נחת אתה נוחל בגימנסיות-ערב לנוער העובד. במוסדות אלה קונים התלמידים השכלה שי-טחית, המוליכה לתעודות-גמר מוכרות. נוף אנושי מיוחד במינו מתגלה לפניך בבית-הספר הגבוה לפועלים, שבו לומדים כיום כ־600 אנשים, שגילם מ־18 עד 60. פה שומעים תורה-לשמה, שכן מסיימי בית-הספר הזה אינם מקבלים תעודות מוסמכות, אפ-כי הם נהנים מעדיפויות ומזכויות מסויי-מות בחישובם במקומות-העבודה. מרצים

מאלף הדבר, כי במרחק לא רב מהתנ"ך ובעיותיו — באים הנושאים הקשורים בתי אטרון ובאמנות. אף בכך אין לראות מקרה, או רק תוצאה של אמצעי-פרסומת חיצוניים. זאת היא מגמה, הנובעת מריבוי הזמן הפנוי אצל האדם העובד. הביקוש הגובר והולך לבידור ובילוי מעלה גם אצל שכבות רחבות את התשוקה ליתר הבנה של גילויי-אמנות שונים.

במקום לא רע ב"לוח-ההעדפות" מצויים גם רשמי-מסעות מפי אנשים החוזרים מחוץ לארץ, בעיקר מארצות שבאסיה ואפריקה, או שמעבר ל"מסך". ולעומת זאת אינם מעלימים אפילו עסקני-התרבות הפועליים, כי את הנושאים הקשורים באידיאולוגיות ובתנועות העבודה יש צורך "להתחכם" ולעטוף בכל מיני עטיפות צבעוניות, כדי למשוך קהל.

ה"מטודנטיים" באוניברסיטה

עממית

לשם הדגמה הבה נסור לבית ציוני אמריקה בתל-אביב. זהו מעין "כל-בו" בידורי-תרבותי, שלאחרונה יש לו בערך אלף "לקוחות" קבועים (המזוהר בפעולות-תרבות המשובצות בתכנית ה"בית"). פה שוכנת, האוניברסיטה העממית, המושתתת על סידרות-הרצאות במקצועות שונים (סידרה — 16 הרצאות). בין ה"סטודנטיים" של "אוניברסיטה" זאת, כמו ב"אוניברסיטאות" דומות, תמצא: חיילים, פועלים, דיפלומטים זרים, תעשיינים, סוחרים, עורכי-דין, רופאים, מורים — אנשים בגילים שונים (אחד מהם נולד בימי עליית-ביל"ו, בשנת 1881), המשתייכים לשכבות חברתיות שונות. עצם הרבגוניות המקצועית-השכלתית הזאת מהווה תופעה סוציולוגית מאלפת, שכדאי לעמוד עליה במשפטים ספורים. במידה רבה משתקף כאן אופיה של האינטליגנציה בימינו, המתהווה בהתאם למגמות הספציאליות זאציה היתירה. חלפו הזמנים, כאשר הרופא והרוקח היו לא רק בקיאים במחלות ובתרופות, כי אם גם יודעי-ספרות ומלומדי-היסטוריה. כיום תמצא מומחים הנדסיים גדולים — והם חסרי כל ידיעה בורמים חברתיים;

אכן, הכספית של המדחום הפוליטי ירדה פלאים. אולם מותר להתנחם בכך, שהתחליף להתעניינות בנושאים פוליטיים אינן סתם אדישות וריקנות, כי אם זיקה מוגברת לנושאים מדעיים והיסטוריים, ספרותיים ואמנותיים. ואפייני הדבר לבגרות הקהל שלנו: המרצים ה"מושכים", בדרך-כלל, שוב אינם אמני-הריתוריקה, כי אם בעיקר האנשים המומחים במקצועותיהם. גם "עמך" נוהרים יותר אל ה"ספציאליסטים", אפילו היא דיבורו נטול ברק חיצוני, מאשר אל הנואם החוצב להבות אש.

אין ספק, כי המוני המאזינים להרצאות (באספות וב"חוגים") נזקקים, בעיקר, לנוסח הסברה פופולארי, אבל במרוצת הזמן הם נהפכים ל"צרכנים" של "תרבות רצינית". והוא הדין בפעולות-בידור המוגיות, שלעתים קרובות הן מוליכות ליתר-התעמקות ולהתמחות אישית במקצועות מסויימים. כך, למשל, נתנו הטיולים המאורגנים עלידי ה"הסתדרות" — בהם משתתפים כששים אלף אנשים בשנה — חדיפה חזקה ללימוד יסודי של ידיעת הארץ ע"י שכבות-עם רחבות, כשם ש"חוגים" לידע-מוסיקה נצטמחו מתוך ההליכה של המוגייעים לקונצרטים (הנערכים במחירים מוזלים).

תנ"ך, תיאטרון ואמנות

הפעולות להקניית תרבות והשכלה למבורגים מתנהלות בארץ עלידי עשרות רשויות וארגונים. עובדה היא, כי גם המפלגות הפוליטיות מסתייעות כיום במועדונים שנושאים תרבותיים תופסים בהם מקום חשוב. לפיכך קשה לסכם ולקבוע במדוייק את סדר חשיבותם של הנושאים השונים בעיני הקהל הרחב. אולם מעדויות שונות ומהסתכלות עממית במקומות רבים מתקבל הרושם, כי כוח-משיכתו של התנ"ך איננו נחלש, שעורים והרצאות במקרא כמעט ואינם מאבדים מהפופולאריות שלהם. סימן הוא, כי התשוקה לידיעת ספרה-ספרים ולהעמקת ההבנה בו אינה דבר שבאופנה חולפת, פרי התלהבות עונתית היונקת מחידונים ומאטראקציות דומות.

העתיד — לבעלי-השכלה

כי אמנם זאת התחושה וההכרה המשתררות
בציבור: העתיד שייך לבעלי-השכלה.
ויש להודות: בראש ובראשונה פועלים על
תנועת-המונים זאת גורמים המרגימים. הדחף
העיקרי הוא להעלות את רמת-החיים, לזכות
בתעסוקה יותר מכניסה, להתקדם ולעלות
בסולם המקצועי-החברתי. אפשר שאלו מטרות
אנוכיות, אבל הן לגיטימיות לחלוטין. והמט-
רות הללו מתענדות עם קישורן באמצעים
חיוביים כלימודים והשתלמות. בלי ספק, שגם
יד ה"קארייריזם" במאמצי-הלימודים של המוני
אנשים מבוגרים, אלא שיש טעם לשמוח על
שאיפה ל"קאריירה" המתבססת, מעיקרה, על
רכישת ידע ועל הרחבת השכלה — ולא-
דווקא על "מרפקים", או רק על זכויות צבר,
אבות ומפלגה...

מבחינה זו מעודדת רשת הקורסים המקצור-
עיים המתנהלים ע"י ה"הסתדרות" ומשרד
העבודה, או בסיועם. יש משהו נוגע ללב
באותו מראה של פועלים ותיקים, מסגרים
וחרטים, נגרים ואורגים, בני 40—50, שהחלו
לעבוד במקצועם בנעוריהם המוקדמים, הרוב
כשוליות, והנה עתה הם רכונים על ספרים
ומתברות, משגנים גוססאות ופותרים תר-
גילים. כי הם רוצים להתקדם — והמכוונת
החדישות דורשות מהם לא רק נסיון מעשי,
כראם גם ידיעות תיאורטיות שלא נתמזל
מזלם לרכוש אותן בילדותם ובנעוריהם. הם
יודעים, כי העלייה לדרגה או "סוג" יותר
גבוהים תלויה לא רק בוועד-העובדים והאי-
גוד המקצועי, אלא גם בהתמחות אישית
ובידיעות (מאתימאטיות, למשל), שעוד לפני
עשר-עשרים שנה לא שיערו כי יהיו נחוצות
להם במקצועם.

זה סיטוה של המוכנה — וזו ברכתה.
ההתפתחות הטכנולוגית בראשיתה כפתה על
העובדים את הקצב הפיסי המוגבר. פשוט:
האדם העובד חייב היה להדביק את המכוונה.
מציאות זו נתקשרה עם תמונות-היזע, עם
אימוץ-שרירים. פועלים רבים לא הכינו את
סוד המכוונה, אך היא שלטה בהם ובתנועת-
תיהם; תבעה מהם כוח גופני, כלי שלא

תפגוש ביולוגים וכימאים, שידעוהיהם בתחור-
מים שמחוץ למקצועותיהם הן כמעט אפסיות.
זאת אחת הסיבות, שאנשים מן האינטליגנציה
הפרופסיונאלית (בעלי מקצועות טכניים,
בעיקר) באים לקורסים עממיים שונים, כדי
להרחיב אפקיהם האינטלקטואליים. כאן הם
חורגים ממסגרתם ההשכלתית-מקצועית המ-
צומצמת אל עולם והגות והספרות, אל
המחשבה הסוציולוגית והמדעית, בדרך זו
הם עושים סיוורים קלים מה"חצר" של עצמם
ל"חצרות" של בעלי-דיפלומות אחרים.

המקצועות ה"מושכים" בבית ציוני אמריקה
אינם שונים מאלה שבמרכזי-תרבות אחרים.
תנ"ך הוא "סחורה" טובה כל הזמן, אם-כי
יש תנועות מסוימות ב"ביקוש". יש הת-
ענינות מרובה בידיעת-דארץ וכן בפסיכו-
לוגיה, היסטוריה ישראלית וספרות עברית.
בפרק-זמן מסויים עליה, ב"קפיצה" גדולה,
ה"ביקוש" להרצאות הקשורות באסטרונומיה
ובאויורונטיקה — ולא קשה לשער אילו
אירועים עולמיים גרמו לכך. פופולארית-
ביותר היתה בתחילתה הבמה למוסיקה,
המשלבת דברי הסבר עם מוסיקה מעל גבי
תקליטים. אך כפי הנראה נתרבה מספר הבתים
שרכשו מכשירי פטיפון משוכללים ו"יחוסה"
של הבמה הזאת ירד במקצת.

הקורסים והחוגים השונים הם גם מקום
להיכרויות — ומספספי-הלימודים האלה יצאו
לא מעט זוגות לחופה... אולם ביסודה של
נהירת אנשים מבוגרים להשתלמות מונחים
מניעים עמוקים. התופעה הנפוצה הזאת אינה
רק גילוי של בילוי-זמן, או "רציתת-זמן".
שרשיה נעוצים במגמות ההתפתחות של
החברה הישראלית, שהן הדוחפות ללימודים
ולקניית דעת לא-דווקא אנשים שיש להם
עודפיו-זמן. סיוור במרכזי-תרבות שונים יגלה,
כי על ספסלי התלמידים, או בקהל המאזינים,
יושבים גם אנשים קשיי-יום, מרובי-דאגות;
אבות ואמהות מטופלים בילדים; צעירים קרוב
לגיל השירות הצבאי, שלא זכו ללימודי-בית-
ספר סדירים בילדותם. רובים מהם נראים
עייפים, סחוטים — והם בונים עתידם בלימור-
דים.

פונה ללימודי עברית (ושיפור הלשון) ולידיעת שפות זרות.

יש לשער, כי רבים מהמבוגרים הנוהרים בערבים ללימודים מתכוונים לתורה-לשמה. מאז ומתמיד חזק היה בקרב היהודים הרצון להיות „משכיל“, גם ללא קשר למטרות מעשיות ורוחניות. גם אנשי דלת-העם יכלו לספק את „יצר החשיבות“ עלידי בקיאות וחרירות. אבל אין טעם להעלים, כי תנועת ההשתלמות ההמונית בישראל עומדת כיום, מעיקרה, בסימן של תועלתיות. הסונה הבולטת היא להפיק מהלימודים תועלת חמרית מיידית, או יתרונות להתקמות בעתיד, זה גם המניע אצל הרבה אנשים, שאין להם מטרות תועלתיות מוגדרות, אבל הם נוהגים לפי הכלל: שלח לימודיך על פני המים...

נשים בקרב הלומדים

לתשומת-לב מיוחדת ראויה עובדת ריבוי הנשים בקרב הלומדים. סיבה חיצונית אחת: אין האשה בימינו משועבדת כל-כך למטבח ולמשקה-בית. בזכות שיכלולים טכניים בבית ושיפורים בשוק-המוזוגות יכולה האשה — אף זו שאינה מסתייעת (או מסתייעת מעט מאוד) בעוזרת-בית — להתפנות יותר לעיסוקים רוחניים ולטיפוח אישיותה. לאחר שהילדים מתבגרים היא הרבה פעמים מרגישה „חלל ריק“ והיא מנסה למלאות אותו בלימודים, שהם גם גילוי יפה של חידוש-נעורים... לא מעט משפיע כאן הרצון לא לפגר אחרי הבעלים, שבמרוצת השנים עלו מעלה מעלה בסולם החברתי, ומצד אחר יש נשים „אמברי ציוניות“, המבקשות להיות „משהו“ ולהתבלט בזכות עצמן. פועל גם המניע החמרי-התועלתני: הרצון להגדיל את התקציב המשפחתי, בין לצרכים הכרחיים-חיוניים ובין לשמירת „הסטאנדארט“ המקובל בסביבה שלנו.

...ועם זאת — בורות המונית

בצד כל אלו העובדות, אל לנו לשכוח כי ישראל, מדינתו העצמאית של עם הספר, נזועה בבורות המונית, אנאלפאביתיות בלע"ז. אמנם יש בתוכנו חוגים החיים על מטעמים מעודנים של תרבות עולמית — אך חיים בתוכנו רבבות

יפגרו אחריה. אך ההתפתחות הטכנולוגית בתקופה האחרונה תובעת מהאדם העובד יותר ויותר את מוחו ושכלו, את ידיעתו והבנתו ושלא יפגר אחר החידושים הטכניים וההמציאות. נדרשת מעין „לשון משותפת“ בין הפועל לבין המכונה — משהו בגדר „יחסים אינטלקטואליים“ ביניהם ולא רק שירות-ידיים, רכישת-השכלה נהפכת איפוא — אצל פועלים החוזים את העתיד — לעניין של פרנסה: שהמקצוע יוסיף לפרנס את בעליו בכבוד.

בריחה לעבודות „נקיות“

עד כאן דובר על רכישת-השכלה ע"י פועלים — לשם השתרשות במקצוע, כלומר, לשם המשך ההתפרנסות ממלאכתם המסורתית. אין להעלים, כי אותה תופעה נובעת, לעתים, גם ממגמה הפוכה: מגמת הבריחה של האדם העובד מהמלאכה והמקצוע בהם עסק שנים רבות — למקצועות ולעיסוקים חדשים. בריחה לעבודות „נקיות“ — מפגיומי-הבניין לשירותים ליד המכתבה, מסלילת-כבישים למדידות, מאכספיציה להנהלת-חשבונות ולקורספונדוציה.

במידה מסוימת משפיעה על השאיפה הזאת לעבור לעבודות יותר „נקיות“ וקלות — ההזדקנות, בגבור פחדו של האדם שלא יהיה בכוחו לעמוד במאמץ הפיסי, אך ברוב המקרים פועל כאן רצון של התקדמות כלפי מעלה, שאפשר להגדירו בכינוי סוציולוגי כ„מוביליות ורטיקאלית“. הולכת ומשתררת ההכרה, כי ההשכלה היא המנוף העיקרי לשינוי „סטאטוס“ החברתי של האדם. כך הדבר בעולם הגדול — וכך אצלנו.

מבחינה זו אופייניים כמה „גלים“ בהסתערות מבוגרים בישראל על מוסדות-לימודי-והשכלה. הגל הראשון הוא בכיוון לתעודות-הבגרות, הנראית להמונים כמפתח ראשוני הכרחי לחברה ולעבודה „מכובדת“. מכאן הריבוי של בתי-הספר לאכסטרנים. גל שני הוא בכיוון להשתלמות מקצועית — בין לקניית מקצוע מהיסוד ובין להרחבה והעמקה של הידיעות במקצוע הקודם. בגל הזה תופסות מקום עיקרי פקידות וטכנאות. גל שלישי

בשלוש השנים האחרונות נשתנו קצת פני הדברים לטובה, אולם ידוע כי תנועת ההשכלה של תלמות של מבוגרים דווקא לא הקיפה בהרחבה את אלה שאינם יודעים קרוא וכתוב. לפי אומדן חיים בתוכנו כיום כמאה ועשרים אלף יהודים בגיל שלמעלה מ-14, שאינם יודעים קרוא וכתוב, או שיודעים רק לקרוא ולא לכתוב.

תיקון המצב הזה הוא מחובותיה הראשונות של המדינה. **יהושע גלבוע**

שאינם יודעים לא קרוא ולא כתוב. לא זה המקום לברור הסיבות האובייקטיביות למצב זה במדינה קולטת-הגירה מכל ארץ שהיא. אבל אין ספק כי מצב זה מדאיג ביותר. לפי סקר, שנערך בחודש יוני 1957, אין אנו דלים כלל וכלל בבורים: למעלה מ-14 אחוזים של האוכלוסיה לא ידעו או קרוא וכתוב, או שידעו רק לקרוא, אחוז הבורים השלמים או החלקיים האלה בקרב הנשים מן העליה החדשה הגיע ל-29 ממאה. יש להניח, כי

על שנת הולדת סוקולוב

שעברה. המכתב ערוך בהושענא רבה תרמ"ג, וסוקולוב יכתוב בו שהוא בן כ"ד שנה. מלבד זאת, בביוגרפיה של סוקולוב, שנדפסה ב"לוח אחיאסף" שנה ג', נאמר מפורש: "נולד ביום ה' שבט שנת תרי"ט בעיר מצער ווישאגראד". זוהי הביוגרפיה הראשונה של סוקולוב ומחברה, יח"ז, הוא ישראל חיים זאגורודסקי, היה מזכירו של סוקולוב ועוזרו ב"הצפירה" ו"האסיף", וגם עזר לו, בסידור "ספר זכרון לסופרי ישראל", הלכסיקון הביוגרפי שסוקולוב הוציא בשנת תרמ"ט. ייתכן שביוגרפיה זו נועדה כערך ב"ספר זכרון" וסוקולוב השמיט אותה. בכל אופן, הפרטים והתאריכים קיבל זאגורודסקי מפי סוקולוב, והשיבות לה בביוגרפיה מוסי מכת מסוקולוב עצמו. גם בערך הביוגרפי על סוקולוב ב"דור רבניו וסופריו" לר' בן ציון אייזנשטאדט (ספר ב', וילנא, תר"ס), נאמר: "יליד העיר הקטנה ווישאגראד וכו' בעיר זו ראה אור החיים בה' שבט תרי"ט". ועוד: כפי שצינו כמה ביוגרפים של סוקולוב, פרסם את מאמרו הראשון בהיותו בן חמש-עשרה שנה. כידוע היה דברו הראשון בדפוס מכתב מפלוצק, שנדפס ב"עברי אנוכי" של וורב, שנה י', גליון י' (ט"ו כסלו, תרל"ד). ומכאן ראייה שנוול בתרי"ט, כי בזמן פרסום המאמר היה בדיוק בן חמש-עשרה שנה פחות חודש ועשרה ימים. **א. ר. מלאכי**

סוקולוב נפטר לפני כ"ד שנה וכבר מסופקים בתאריך הולדתו. אמנם סוקולוב עצמו שדי נרגי בתאריך הולדתו כפי שנקבע באנציקלופדיות. ברשימה "ליובל סוקולוב" לא. י. שיינהויז, ב"הדואר", שנה ח', גל' ט"ו, (ה' באדר א', תרפ"ט), מתקן הכותב את הטעות שנתקבלה בדבר תאריך שנת הולדת סוקולוב לפי מכתב שכתב אליו הנ"ס, ובו יאמר: "על פי התעודות המדויקות נולדתי בשנת 1860 בחודש יאנואר. כך כתוב במס' ריקה וכך כתוב בפאספורט, והוא לפי חש' בוננו ה' שבט תרכ"א". שנה אחרי פרסום רשימה זו יצא גליון מיוחד של "הדואר" (י"א באייר, תר"ץ), מוקדש להולדת השבעים של סוקולוב, וליד תמונתו שנדפסה בשער הגליון, כתוב: "נולד ה' שבט שנת תר"ך", ועל זה העיר סוקולוב במכתב שנדפס ב"הדואר" של אותה שנה, גליון ל"ב (כ"ד בסיון, תר"ץ): "יכולתי לדקדק עמכם בסדר הזמנים, מפני שבאמת יום חג השבעים שלי הוא כיום ה' בשבט לשנה הבאה (תרצ"א), אבל אין הבדל בדבר וחשבון הזמן לא מעלה ולא מוריד".

לפי זה יוצא שהולדת המאה של סוקולוב יחול בשנה הבאה, אבל ממכתבו של סוקולוב ליל"ג, שנדפס אחרי פטירתו ב"הארץ" (גליון ג' בסיון, תרצ"ו), נראה בעליל שנוול בשנת תרי"ט, ויום הולדת המאה שלו חל בשנה

ידיעות

פרסי „בצרון“

עניין רב במדינת ישראל והתפוצות עוררו פרסי „בצרון“ מיסודו של מר ישראל שטיבל, סנאטור במדינת פנסילווייניה. שלשת הפרסים שניתנים לסיפור העברי הקצר יבחרו על ידי ועדת שופטים מיוחדת, שתורכב מטעם אגודת הסופרים בישראל ומערכת „בצרון“. מטרת התחרות הספרותית היא לעודד את היצירה העברית המקורית בארץ ובתפוצות. על פי טעות נתפרסם בעתונות בארץ תאריך מוקדם לנעילת התחרות. את פרסי התחרות וזמן נעילתה ימצא הקורא במקום אחר בחוברת הנוכחית.

צוואת יעקב כהן ז"ל

מותו של המשורר העברי הדגול, יעקב כהן בגיל של ע"ט שנה עורר אבל גדול בין כל מוקירי יצירתו המקורית. המנוח היה אחרון לכוכבי הלכת המזהירים בשמי השירה העברית בתקופת התחיה. כח יצירתו לא נחלש ואשה לא דעכה אף כשעמד על סף הגבורות. כמה משיריו ומפרקי זכרונותיו בשנים האחרונות פירסם „בצרון“. הוא קיים קשר אמיץ עם ירחוננו עד ימיו האחרונים.

המשורר הגערץ הניח אחריו צוואה, שכתבה סמוך למותו, וקבע שתי ועדות לביצועה. בין חברי הוועדות נמנה ידו הטוב ומרעיו הנאמנים ביותר של המשורר, שלמה זלמן אש, ייבדל לחיים, וראש עיריית תל-אביב, מר מרדכי גמיר. לחברי הוועדה שתעסוק בעזבונו הספרותי מינה את המשוררים דוד אלרואי ואליעזר בן-יועץ ואת הסופר ד. ב. מלפין. בצוואתו ביקש לחרות

על מצבתו את המלים: „אריאל החווה — יעקב כהן“. מלבד כתובת קצרה זו, יופיעו על מצבתו תאריכי לידתו ומותו (א' בתמוז, תרמ"א — א' בכסלו, תשכ"א). עיריית תל-אביב אומרת לקיים את צוואתו ולהקים על שמו מועדון תרבותי בשם „בית אריאל“. קברו חוצב בבית העלמין על הר הזמירות, סמוך להר הרצל בירושלים. בהלווייתו השתתפו נשיא מדינת ישראל, יצחק בן-צבי, וראש הממשלה, דוד בן-גוריון. המספידים היו מר יהודה בורלא, בשם אגודת הסופרים, מר אבא אבן, שר החינוך והתרבות, מר זלמן שור, בשם ההסתדרות הציונית והמשורר והמסאי, אברהם קריב. — שלום לעפרו!

מאמר הערכה על המנוח הדגול יבוא בחוברת ה„בצרון“ הבאה.

יעקב צור בוועידה הארצית של הקרן הקיימת לישראל

בוועידה הארצית של הקרן הקיימת לישראל באמריקה, שתכנס בוואשינגטון, די.סי. מכ"ג עד כ"ו בפברואר, ישתתף מר יעקב צור, שגריר לשעבר של מדינת ישראל בצרפת ועתה יושב-ראש של ועד הנאמנים של הקרן הקיימת בירושלים.

בזמן הוועידה יערך משתה מוקדש לכבוד ד"ר הריס י. לוין לסיומן של עשר שנים לכהונתו כנשיא הקרן הקיימת באמריקה. הוועידה תעבד פרטי התכנית לנטיעת „יער החרות“ סביב ירושלים. לפי התכנית יינטעו ביער הזה 2 מיליונים עצים. ועדה של מושלי 50 מדינות ארצות-הברית בראשותו של הארי ס. טרומאן תשתף את הדעת הכללית האמריקנית במפעל. אף חוק הקרקעות שנתקבל

יעקב טורטשינר — סגן נשיא אכסקוטיבי. משתה לכבוד מנהל "הרצליה" יתקיים בכ"ט לחודש יאנואר, 1961.

*
ההנהלה החדשה של ההסתדרות העברית

בוועידה הכ"ט של ההסתדרות העברית נבחרה הנהלה חדשה. חבריה הם: נשיא כבוד: ד"ר שמואל מ. בלומנפילד, ד"ר שמעון ברנשטיין, ד"ר מאיר ופסמן, דניאל פרסקי, ד"ר צבי שארפשטיין. נשיאים לשעבר: ד"ר ישראל אפרת, שמואל י. בורובסקי, ד"ר אלכסנדר דושקין, דב ב. מרגולין, אברהם א. דלהיים, אברהם שפייד הנדלר. יו"ר ועד ההנהלה: ד"ר שמואל ק. מירסקי. יו"ר ועד הפועל: ד"ר שמעון פדרבוש. נשיאות: ד"ר יוסף טנבוים, צבי פרמלי, משה ב. ניומאן. סגני-נשיאות: הרב איסר טילמאן, שמעון פולאק, יעקב קניגסברג. גופרים: מרדכי גרשברג; משנה: יהודה קושניר. מזכיר: קלמן בכרך. מזכיר כללי: ירחמיאל וויינגרטן. חברי ועד ההנהלה: דוד אפשטיין, שמואל ברהולץ, ד"ר עמנואל גמוראן, גב' ע. גמוראן, ד"ר מ. ה. דגני, אפרים הארדי, יעקב הופמן, א. צ. וואהל, פינחס תנור, ד"ר אברהם י. כ"ץ, שמואל כץ, ישראל ניומאן, אסתר פבונר, צבי פיין, משה פיינשטיין, הרב בנימין קרייטמן, ד"ר מ. רבינס, שלמה שולונינגר, הרב צבי תבורי. נציג בישראל: מרדכי הלוי.

בוועידה שנתקיימה באטלאנטיק סיטי בימי י"ב—ט"ז מרחשוון נתקבלו החלטות על הקניית העברית לעם, ביצור העתונות העברית, הפצת תרבותנו בין הנוער, אירגון סניפים חדשים ועוד.

*
"תולדות ספרות ישראל" לד"ר מאיר וכסמן

בהוצאת ט. יוסלוף הופיעה מהדורה חדשה מורחבת ומוגדלת מספרו הידוע של ד"ר מאיר ופסמן, "תולדות ספרות ישראל". מהדורה זו מכילה חמישה כרכים, והיא מגיעה לנמך 1960, מן השיבה מגלות בבל עד עשור למדינת ישראל.

על ידי ה"כנסת", שלפיו מכירה מדינת ישראל בקרן הקיימת כרשות המוסמכת להכשרת הקרקע ויעורה בכל הארץ, יעלה על הפרק בוועדה לשם דיון מפורט. מר אלברט שיף, נשיא הקרן הקיימת באמריקה, עומד בראש תכנון סדר-היום של הוועידה.

*
כבוד למר אברהם גודמאן

במשתה השנתי של ההסתדרות הציונית באמריקה הוגשה למר אברהם גודמאן, יושב-ראש ועד ההנהלה ומן הציונים הוותיקים ורבי-המעש, טבלת כבוד למלאת לו שבעים שנה, כמאות הוקרה למסירותו לרעיון הציוני והצטיינותו כמנהיג התנועה.

מר גודמאן מילא תפקידים חשובים בהסתדרות הציונית ובכל מפעל למען תחיית העם והארץ. הוא משמש כעת יושב-ראש של הוועד האמריקני למען בית ההסתדרות הציונית בתל-אביב, גובר הסוכנות היהודית, יושב-ראש ועד הנאמנים של בית המדרש למורים "הרצליה" בניו-יורק, חבר ועד המנהלים של החברה הכלכלית למען ישראל והוא פעיל במוסדות ציבור, חסד ותרבות אחרים.

*
יובל הארבעים של "הרצליה"

בית המדרש למורים "הרצליה" מתקרב לשנת הארבעים להיווסדו. הרבה עמל השקיע מייסדו ומנהלו, מר משה פיינשטיין, עד שהביאו עד הלום. המשורר והמחנך הצעיר משך לתוך מוסדו טובי המורים העברים, מומחים במקצועותיהם ושם בית הספר נתפרסם לתהילה בזכות תכנית הלימודים שלו, רוחו העברי הנלהב והאווירה החדורה אהבה לערכי עמנו. בשנת תש"ג יצא המוסד מדירתו הצרה במורד העיר אל ביתו המרווח והמהודר במערב העיר. שינוי זה בא בעיקר בהשתדלותם של העסקנים המסורים ישראל מן וייבדל לחיים, מר שמחה זאב ולצמן. עתה עומדים בראשו: ש. ז. ולצמן ויעקב ה. כהן — נשיא-כבוד; דוד מורגנשטרן — נשיא; משה פיינשטיין — מנהל; אברהם גודמאן — יושב-ראש ועד הנאמנים; מנדל האבר — גובר; מרין פיינשטיין — מזכיר;

שירים גדול ויקר של המשורר רב הזכויות, מעמודי התווך של הספרות העברית באמר ריקה, אפרים א. ליסיצקי. סדר השירים בספר המכיל 354 דפים הוא: בהתעטף עלי נפשי; משא גיא צלמות; אזכרה ואהמיה; בספינת מדינת ישראל.

★
ד"ר ישעיהו זנה ז"ל

לפני זמן קצר נפטר החכם והחוקר הגדול, שהאיר כמה פרשיות סתומות בהיסטוריה גראפיה של עמנו, ד"ר ישעיהו זנה. יליד פולין, קיבל ד"ר זנה את חינוכו באיטליה והוא בילה שם חלק גדול מחייו כמורה בבית המדרש לרבנים שמה. בין מחקריו החשובים שפירסם הם על ר' יהודה אריה מודינא, אבני בנין לתולדות היהודים בוירונה, אוריאל אקוסטה וברוך שפינוזה, לתולדות קהילות בולוניה בתחילת המאה ה־17 ועוד. ד"ר זנה השתתף ברוב כתביהעת העבריים המוקדשים לחקר ישראל וספרותו והירבה לתרום ל"בצרון". מאמרו האחרון, "מקומה של ארץ־ישראל בקביעת סגנונו של בית הכנסת", נתפרסם בחוברת אבאלול, תש"ך של ה"בצרון". ספרו "מפאולו הרביעי עד פיוס החמישי" הופיע בהוצאת מוסד ביאליק בשנת תשי"ד. בימי שבתו באמריקה לימד בבית המדרש של התנועה הריפורמית בסני- סינטי. יהא זכרו ברוך!

הספר מעביר לפנינו תמונה רבת צבעים של הזרמים הספרותיים הרבים והשונים בספרות ישראל על כל פניה ובכל הלשונות שהשתמש בהן עמנו במשך אלפיים וחמש מאות שנה. מעטות הנה היצירות הספרותיות שלא נדונו בספר הזה. ספרו של ד"ר ופסמן ממלא צורך חיוני לכל מי ששואף להפיר את יצירתו הרוחנית של עמנו הפרה יסודית ורבת הנאה ותועלת.

★
ספרי מודכי עובדיהו — מהדרת יובל

במלאות חמישים שנה לסופר, אמן השיר טוט החז והחריף, ושלושים שנה ליצירתו, הופיעו בהוצאת "מסדה" אוסף סיפוריו החדשים "תחנה אחת קודם", מבחר דבריו בעשור האחרון, ומהדורה חדשה של ספרו הקודם שאול מן השוק, "מפי ביאליק", דברים מפי המשורר ותגים לדיוקנו. על הוטרות וסיפוריו הקצרים של מר עובדיהו העיר פרופ' יוסף קלוזנר ז"ל: "זהו מחז רוח של מרגליות קטנות, לא כולן שוות בערכן, אבל כולן מקרינות באור של אהבת אדם. יש כאן פעמים סאטירה חריפה מובעת ברמיזות דקות. דומה, שעובדיהו הכניס דבר חדש לספרות העברית".

"כמו היום רד" לאפרים א. ליסיצקי בהוצאת "מחברות לספרות" הופיע ספר

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative—used for over 50 years.

Buy the Economy 79c Size
Save as much as 41c

Also available in 37c and 15c sizes.

When Nature "forgets"... remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

LAUGHS FROM JEWISH LORE

By Jacob Richman

מקור עונג לא־אכזב לקורא; ספר הכרחי לדרשנים ומורים.

רב חשוב אחד אמר: "לא הייתי מעיז להמצא בלי הספר הזה". אדי קנמור העיר: "אוסף רב־ערך לאנשים המעוניינים בהומור".

קנה אחד לעצמך ואחד לטוב שבידיך. המחיר: \$2.50

להשיגו ברוב חנויות הספרים.

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St., New York 2

D I A N E**Florist**

4762 Broadway
near Dyckman St.
Lorraine 7-7221
New York, N. Y.

*Greetings from . . .***CHECKER CAB CO.**

2124 St. Marys Ave.

Greetings from . . .

**New Bedford &
Acushnet Co-op
Bank**

115 William St.

*Greetings from . . .***FRED C. DAMES**

251 N. Center St.

*Greetings from . . .***FUR'S, Inc.**

Box 1650

Greetings from . . .

**SOUTHLAND
PLYMOUTH, Inc**

2509 Summer Ave.
Memphis 12, Tenn.

*Compliments of***A FRIEND****Kenin & Posner**

16 Court St.
Brooklyn, N. Y.

LO 7-6407 *Call & Deliver***K VALET****Cleaners & Dyers**

Quality Cleaning &
Tailoring

Household Effects
same day service

For your convenience

Fitting Right in Your Own
Home

M. Mittelman

21 Sherman Ave., N.Y.C. 40

Greetings from . . .

**ENGLAND
MOTOR CO.**

Ford Dealer Since 1926

Greenville, Miss.

Greetings from . . .

**CLAIRMONT
TRANSFER CO.**

1950 South 4th St.

Greetings from . . .

**DR. HARRY
WECHSLER**

737 Park Ave.
New York City

*Greetings from . . .***THE SHANIN CO.**

6460 N. Lincoln Ave.
Chicago, Illinois

Morris**Letter Service**

519 Center St.

LO 7-6100

LEWIS

"Everything beautiful for
the Home"

Gifts—Occasional Furniture
Lamps, Pictures, Lamp
Shades Made to Order. Din-
nerware, Crystalware, Silver-
ware, Luggage, Bar Mart.
148 Dyckman St.

New York

Greetings from . . .

**PEOPLE'S ICE
AND COAL CO.**

73 City Hall Ave.

Greetings from . . .

**MONARCH
PROVISION CO.**

920 Fulton

*Greetings from . . .***WIENER'S STORES**

2610 McKinney Ave.

DREILING MOTORS

230 S. College St.

Greetings from . . .

**ALBRIGHT
TRANSFER &
STORAGE CO.**

P.O.B. 1404

Evangeline Funeral**Home, Inc.**

P.O. Box 687
New Iberia, La.

Congratulations and Best Wishes to
MORRIS J. ROOT, Esq.

Distinguished Philadelphia Community Leader

upon receiving

**The LOUIS MARSHALL
MEMORIAL AWARD**

Presented to him on November 13, 1960

by the Jewish Theological Seminary for

“Devotion to the high principles of Judaism, for dedicated support of the programs of the Jewish Theological Seminary, and for exemplary leadership in his endeavors to enrich the Jewish life of his community.”

Our best wishes go to Mr. Root for many more decades of continued dedication to our people and our cultural heritage.

SENATOR ISRAEL STIEFEL

National Chairman, BITZARON

פרסי „בצרון“

על שם ישראל שטיבל סינאמור במדינת פנסילבאניה

„בצרון“, הירחון לספרות, למדע ולבעיות הזמן בארצות-הברית, מכריז פרסים אלה לסיפור העברי החדש:

1. פרס ראשון — 1000 דולר.
פרס שני — 500 דולר.
פרס שלישי — 250 דולר.
הפרסים נועדו לעידודם של כוחות יצירה בפרוזה העברית.
  2. הפרסים יינתנו לסיפורים המעולים, שנכתבו במקורם עברית ולא נתפרסמו עדיין בשום כמה אחרת.
  3. בהגשת החומר הספרותי רשאים להשתתף סופרים עברים מן הארץ והתפוצות.
  4. הסיפורים שיימסרו צריכים להכיל בין 3500—5000 מלים.
  5. כל סיפור צריך להיות יצירה מוגמרת בפני עצמה ולא כחלק מתוך ספר.
  6. המשה-עשר הסיפורים הטובים ביותר, שייבחרו ע"י ועדת שופטים מטעם אגודת הסופרים עברים בישראל יידפסו ב„בצרון“. לאחר פירסומם בירחון, תורכב ועדת שופטים, שניים מסופרי ארצות-הברית ושניים ממדינת ישראל, אשר יקבעו את שלושת הסיפורים הראויים לפרסים.
  7. אם ועדת השופטים לא תמצא סיפור הראוי לפרס הראשון או השני, תהיה רשאית לחלקם בין שני מחברים, שסיפוריהם שווים בערכם האמנותי.
  8. הכרעת השופטים תהיה ברוב דעות.
  9. הסיפורים אשר לא יזכו בפרס, אך יידפסו ב„בצרון“, מחבריהם יקבלו שכר-סופרים כנהוג ב„בצרון“, לאחר פירסום תוצאות הפרסים.
  10. הפרסים יימסרו לזוכים בהם בטקס מיוחד, שיערך בתל-אביב או בניו-יורק.
  11. כתב-היד מוגש בעילום שם, כשהוא מסומן בסימן-היכר בלבד.
  12. המועד האחרון להגשת החומר הוא א' בניסן, תשכ"א (18.3.1961).
- על המחבר להגיש את כתב-היד כתוב במכונת כתיבה ב-3 העתקים. יחד עם זאת יש להגיש במעטפה שניה סגורה המסומנת באותו סימן היכר שעל גבי כתב-היד את השם והכתובת המלאה של המחבר. את שתי המעטפות, המסומנות בסימן היכר משותף, יש להכניס למעטפה שלישית ולשלוח לועדת השופטים לפי הכתובת: אגודת הסופרים, ת. ד. 4151, תל-אביב.

קנה אגרות-מלווה של מדינת ישראל

וקבל כרטיסי-חינם

לחגיגת החנוכה לישראל

ביום שני, יאנואר 2

ביום שני, דצמבר 19

מדיסון סקוור גארדן

אגרות מלווה של מדינת ישראל

215 שדרות פארק, ניויורק, נ. י.

החברה לפיתוח ישראל

טלפון: אוריוגון 7-9650

BUY STATE OF ISRAEL BONDS

to get your free tickets to the

CHANUKAH FESTIVAL FOR ISRAEL

Monday Evening December 19th

Monday Evening, January 2nd

MADISON SQUARE GARDEN

STATE OF ISRAEL BONDS

DEVELOPMENT CORPORATION FOR ISRAEL

215 Park Avenue South

New York 3, N. Y.

Telephone: ORegon 7-9650